

เย เย ขนฺธา ปาตุภาวฺติ, เตสํ เตสํ
ปจฺมปาตุภาโว?

กสฺมา ปเนสา ชาติ ทุกฺชาติ
เจ ? อเนเกสํ ทุกฺขานํ วตฺตภาวโต.
อนเภานิ हि ทุกฺขานि. เสยฺยถิทํ,
ทุกฺขทุกฺข์ วิปริณามทุกฺข์ สงฺขารทุกฺข์
ปฏิจฺจนฺนทุกฺข์ อปฺปฏิจฺจนฺนทุกฺข์ ปรียาย-
ทุกฺข์ นิปฺปรียายทุกฺขนฺติ. เอตฺถ
กายิกเจตฺตสิกา ทุกฺขา เวทนา สภาวโต^๒
จ นามโต จ ทุกฺขตฺตา ทุกฺขทุกฺขนฺติ
วฺจฺจติ.

ในประโยคนี้นี้ว่า "ภวปัจจยา ชาติ" เพราะ
ภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ (คือ ปฏิสนธิขั้น)
และว่า "ชาติปิ ทุกฺขา" แปลว่า แม่ชาติก็
เป็นทุกข์. แต่โดยนิปริยาย ขั้นใด ๆ
ย่อมปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลายผู้บังเกิดอยู่ในภพ
นั้น ๆ, ความปรากฏครั้งแรกแห่งขั้นนั้น ๆ
เป็นความหมายของชาติศัพท์.

หากจะมีผู้สงสัยถามว่า ก็ชาติ (คือ
ความเกิด) นี้เป็นทุกข์เพราะอะไร ?
ตอบว่า เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ทั้งหลาย
เป็นอันมาก. จริงอยู่ ทุกข์มีอยู่เป็นอันมาก
ดังนี้คือ ทุกฺขทุกฺข์ แปลว่า ทุกข์แท้
วิปริณามทุกฺข์ ทุกข์เพราะความแปรปรวน
สงฺขารทุกฺข์ ทุกข์ประจำสังขาร ปฏิจฺจนฺน-
ทุกฺข์ ทุกข์ปกปิด อปฺปฏิจฺจนฺนทุกฺข์ ทุกข์
เปิดเผย ปรียายทุกฺข์ ทุกข์โดยอ้อม

^๑ ฉ. ปจฺม ปาตุภาโว.

^๒ ฉ. กายิกเจตฺตสิกา ทุกฺขา เวทนาสภาวโต.

คุณอุษา จารุกุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นิปปริยายทุกข์ ทุกข์โดยตรง. ในบรรดา
 ทุกข์เหล่านี้ ทุกขเวทนาทางกายและทางจิต
 เรียกว่า ทุกขทุกข์ แปลว่าทุกข์แท้ เพราะ
 เป็นทุกข์โดยสภาวะ และโดยชื่อ.

สุขา เวทนา วิปริณาเมน ทุกขุปปตติ-
 เหตุโต วิปริณามทุกข์. อุเบกขา
 เวทนา เจว เสสา จ เตภูมิกสงฺขารธา
 อุทยพฺพยปฏิบัติพิตตฺตา สังขารทุกข์.
 กณฺณสุลทนฺตสุลราคชปริฬาหโทสชปริฬา-
 หาทิกายิกเจตสีโก อาพาโธ ปุจฺฉิตฺวา
 ชานิตพฺพโต อุปกฺกมสุสฺส จ อปากฏ-
 ภาวโต ปฏิจฉนฺนทุกข์.

สุขเวทนา ชื่อว่า วิปริณามทุกข์ (ทุกข์โดย
 ความแปรปรวน) เพราะเป็นเหตุเกิดขึ้น
 แห่งทุกข์ โดยความแปรปรวน. อุเบกขา-
 เวทนาและสังขารอันเป็นไปในภูมิ ๓ ที่เหลือ
 ชื่อว่า สังขารทุกข์ (ทุกข์ประจำสังขาร)
 เพราะถูกความเกิดขึ้น และเสื่อมไปบีบคั้น
 เฉพาะแล้ว. อภพาททางกาย และทางจิต
 เป็นต้นว่าปวดหู ปวดฟัน ความเร่าร้อนอัน
 เกิดจากราคะ ความเร่าร้อนอันเกิดจาก
 โทสะ ชื่อว่า ปฏิจฉนฺนทุกข์ (ทุกข์ปกปิด)
 เพราะต้องถามจึงจะทราบ และเพราะ
 ความพยายามไม่ปรากฏ.

คุณเสมอ เหล่ามานะเจริญ - คุณภาณุมาศ รัตธนภาส
 อุตฺตฺสให้ คุณพ่อเซงลิ้ม แซ่ซิ้ม และญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว

ทวตฺตีสกมฺมกรณาทิสฺมฺมฺจฺจาโน^๑ อาพาโธ
 อปุจฺฉิตฺวาว ชานิตฺพุทฺโต อุกฺกมฺสฺส จ
 ปากฺกฺภาวโต อฺปฺปฏิจฺฉนฺนทฺกฺข. จเปตฺวา
 ทฺกฺขทฺกฺขํ เสสํ ทฺกฺขํ สจฺจวิภฺงฺเค^๒
 อาคตํ ชาตฺติอาทิสฺสพฺปิ ตสฺส ตสฺส
 ทฺกฺขสฺส วตฺตฺภาวโต ปฺริยายทฺกฺข.
 ทฺกฺขทฺกฺขํ ปน นฺิปฺปฺริยายทฺกฺขนฺติ วุจฺจติ.

ตตฺตฺรายํ ชาตฺติ ยนฺตํ พาลปณฺฑิต-
 สุตฺตาทิสฺส^๓ ภควตฺตาปิ อฺปฺมาวเสน
 ปกาสิตํ อาปายิกํ ทฺกฺขํ, ยญฺจ สฺกฺตฺติยํปิ
 มนุสฺสโลเก คพฺโปกฺกนฺตฺติมฺลกาทิสฺส
 ทฺกฺขํ อฺปฺปชฺชติ, ตสฺส วตฺตฺภาวโต
 ทฺกฺขา.

อาพาธอันมีสมุฏฐานมาจากกรรม ๓๒
 อย่างเป็นต้น ชื่อว่า อฺปฺปฏิจฺฉนฺนทฺกฺข
 (ทฺกฺขํเปิดเผย) เพราะไม่ต้องถามเลย
 ก็รู้ได้ และเพราะความพยายามปรากฏ.
 นอกจากทฺกฺขํแท้ที่แท้ ที่มาในสังฆวิภังค์ มี
 ชาตฺติเป็นต้นทั้งหมด ชื่อว่า ปฺริยายทฺกฺข (ทฺกฺข
 โดยอ้อม) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทฺกฺขนั้น ๆ.
 ส่วนทฺกฺขแท้ เรียกว่า นฺิปฺปฺริยายทฺกฺข (ทฺกฺข
 โดยตรง).

ในบรรดาทฺกฺขํเหล่านั้น ชาตฺติ (ความ
 เกิด)นี้ชื่อว่า ทฺกฺข เพราะเป็นที่ตั้งของทฺกฺข
 อันเกิดในอบาย ซึ่งแม่พระผู้มีพระภาคเจ้า
 ได้ทรงประกาศไว้ในพาลปณฺฑิตสูตร เป็นต้น
 ควฺยสามารถแห่งอุปมา, และเป็นที่ตั้งของ
 ทฺกฺข อันต่างควฺยทฺกฺข มีการก้าวลงสู่กรรม
 เป็นมูลเหตุ ซึ่งบังเกิดขึ้นในมนุษยโลกแม้ใน
 สุกคินัน ๆ.

^๑ ฉ. ทวตฺตีสกมฺมการณาทิสฺมฺมฺจฺจาโน.

^๒ อภิ. วิ. ๓๕/๑๒๗.

^๓ ม. อ. ๑๔/๓๑๑.

คุณเสมอ เหล่ามานะเจริญ - คุณภาณุมาศ รัตชนภาส
 อุทิศให้ คุณพ่อเซงลิ้ม แซ่ซิม และญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว

ตตริท กพฺโกลกุกนฺติมูลกาทีเกทํ ทุกฺขํ,
 อัยํ หิ สตุโต มาตูกุจฺฉิมหิ นินฺพตฺตมาโน
 น อุปฺปลปฺทุมปฺนฺทริกาทีสุ นินฺพตฺตติ,
 อถโข เหฏฺฐา อามาสยสฺส อุปฺริ
 ปกฺกาสยสฺส อฺทรปฺภูลปิฏฺจิกณฺฏกานํ
 เวมชฺเฒ ปรมสฺมพาเช ตีพฺพนฺธกาเร
 นานากุณฺปนฺธปริภาวิตปรมทุกฺคณฺธปวน-
 วิจฺริเต อธิมตฺตเชคฺคฺจฺเญ กุจฺฉิปฺปเทเส
 ปุติมจฺฉปุติกุมฺมาสจฺจนฺทนิกาทีสุ กิมี วิย
 นินฺพตฺตติ.

ในบรรดาทุกขเหล่านั้น ทุกข์อันต่างด้วยทุกข
 มีการก้าวลงสู่กรรมเป็นมูลเหตุเป็นต้น มี
 ดังต่อไปนี้ : กิเลสอันนี้เมื่อจะบังเกิดในกรรม
 ของมารดา หาใช่จะเกิดในดอกอูปลดดอก
 ปทุมและดอกบุณฑริกเป็นต้น ก็หาไม่, โดย
 ที่เหยอมบังเกิดในกุจฉิประเทศ (ส่วนของ
 ท้อง) ภายใต้อาหารใหม่ เบื้องบนอาหาร
 เกา หว่างกลางพื้นท้องและกระดูกสันหลัง
 อันคับแคบอย่างยิ่ง มีคทิบ อบอวลไป
 ด้วยกลิ่นไอซึ่งเหม็นอย่างยิ่ง เกิดจากกลิ่น
 ซากศพต่าง ๆ นำเกลียดเหลือประมาณ
 เหมือนคังกิมิชาติเกิดอยู่ในปลาเน่า ขนมบูด
 และบ่อน้ำคร่ำ เป็นต้น.

โส ตตฺถ นินฺพตฺโต ทสฺ มาเส
 มาตูกุจฺฉิสฺสุมฺภเวเน อฺสุมานา^๑ ปฺภูปากํ
 วิย ปจฺจมาโน ปิฏฺจปิณฺฑิ วิย เสทียมาโน
 สฺมมฺมิตฺตชนปฺสาร์ณาทีรหิโต อธิมตฺตํ

สังขนั้นบังเกิดแล้วในกรรมมารดานั้น ถูก
 ความร้อน อันมีอยู่ในกรรมของมารดานั่งอยู่
 ดุจขนมตมมคอบอยู่ ดุจกอนแปง เว้นจาก
 การดูเฝ้าและเหยียดออกเป็นต้น เสวยทุกข

^๑ ฉ. อสุมนา.

คุณเสมอ เหล่ามานะเจริญ - คุณภาณุมาศ รัตชนภาส
 อุตฺสให้ คุณพ่อเซงลิ้ม แซ่ซิม และญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว

ทุกข์ ปจฺจนฺโกตฺตี. อิทํ ทาว เหลือประมาณตลอด ๑๐ เดือน. นี้ เป็น
คพฺโกกนฺตีมูลกํ ทุกข์. ทุกข์มีการก้าวลงสู่กรรมเป็นมูลก่อน.

ยํ ปน โส มาตุ สหสา อนึ่ง สัตว์นั้นยอมเสวยทุกข์เหลือ-
 อุปฺกฺขลนคมนนีสีทนวุฏฺฐานปรีวตฺตนาทีสุ ประมาณอันใด ในเวลาที่มารดาสิ้น เค้น
 สุรารตฺตทตฺตคโต เอฬกโปตโก^๑ วีย นิ่ง ลูก กลับตัวเป็นต้น โดยเร็ว เหมือนกั๋ง
 อหิตฺตฺตทตฺตคโต สบฺปโปตโก วีย ลูกแพะที่อยู่ในเงอ่มือของนักเลงสุรา และ
 จ อากทฺตฺตปรีทฺตฺตโอรุณนินิตฺตนาทีนา เหมือนกั๋งลูกที่อยู่ในเงอ่มือของหมองู ควญ
 อุปฺกฺกเมน อหิตฺตํ ทุกฺขมนฺโกตฺตี, ยญจ ความพยายาม เช่น การลากมาลากไปกดลง
 มาตุ สีสฺตทกปานกาเล สีสฺตทรูปฺปนโน เหยียงออกไปเป็นต้น, และยอมเสวยทุกข์-
 วีย อุนฺทฺตคฺคตฺตาทิสฺสโฆทรณกาเล แแรงกล้าอันใด เหมือนกับเกิดในนรกเย็น
 องฺคารวุฏฺจิสฺสฺปรีกฺกณโณ วีย โลณฺมพิลาที- ในเวลาที่มารดาที่ม่น้ำเย็น เหมือนกับกั๋ง-
 อชฺโฆทรณกาเล ขาราทตฺตจฺจิกาทิกมฺม- เกือกกระสับกระส่ายอยู่กับฝนถ่านเพลิง
 กรณฺปฺตฺตโต วีย ตีฬฺพ^๓ ทุกฺขมนฺโกตฺตี, ในเวลาที่มารดาที่มยาคุรอน ๆ หรือ(บริโภค)
 อิทํ คพฺปปริทรณมูลกํ ทุกข์. ขาวสวยรอน ๆ เป็นต้น เหมือนกับลูกลงโทษ
 ควญกรรมกรณฺ มีวิธีแปรงควยน้ำแสบ และ
 รากควยน้ำกรดเป็นต้น ในเวลาที่มารดา

^๑ ฉ. อุปฺกฺขลนคมนนีสีทนวุฏฺฐาน....

^๒ ฉ. เอฬโก.

^๓ ฉ. อหิตฺตํ.

คุณเสมอ เหล่ามานะเจริญ - คุณภาณุมาศ รัตชนภาส
 อุทิศให้ คุณพ่อเชิงลิ้ม แซ่ซิ้ม และญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว

กลิ่นกินของมีรสเค็มและมีรสเปรี้ยวเป็นต้น,
นี่ เป็นทุกข์เกิดจากการบริหารกรรมเป็นมูล.

ยี่ ปนัสส มุฬหคพฺภาย มาตุยา
มิตฺตามจฺจสุหฺชชาที่หิปี อทฺสสนารเห
ทุกฺขุปฺปตฺติฏฺฐาเน เจทนผลานาที่หิ
ทุกฺขมฺนุภวติ, อิทํ คพฺภวิปตฺติมูลกํ ทุกฺขํ.

อนึ่ง เมื่อมารดาของสัตว์นั้นมีกรรม
หลง สัตว์นั้นก็ยอมเสวยทุกข์ ด้วยการตัด
และการผ่าเป็นต้น ในที่ ๆ เกิดทุกข์ซึ่ง
ไม่ควรที่มิตรอำมาตย์และสหายเป็นต้น จะ
ฟังดู, นี่ เป็นทุกข์มีกรรมวิบัติเป็นมูล.

ยี่ วิชายนานาย มาตุยา
กมฺมเชหิ วาเตหิ ปริวตฺเตตฺตวา
นรคปฺปปาตํ วิย อติภยานกํ โยนิมคฺคํ
ปฏิปาฏิยมานสฺส ปรมสมฺพวาเณ โยนิ-
มุเชน ตาพจฺฉิคฺคเพน มหาหตุถิโน วิย

เมื่อมารดากำลังคลอดอยู่ ความทุกข์
ก็เกิดแก่สัตว์นั้น เมื่อถูกลมกัมมัชวาทพัดให้
หมุนกลับเคลื่อนไปสู่ปากกำเนิด เป็นที่น่ากลัว
ยิ่งนัก กุศลสัตว์ที่ตกลงไปสู่นรก และ
เหมือนกับพระยาช่าง ที่ลอดออกจากช่อง

๑ ฉ. โปศฺถเก "ปฏิปาฏิยมานสฺส
ปรมสมฺพวาเณ จ โยนิมุเชน
ตาพจฺฉิคฺคเพน วิย นิกทฺตฺติยมานสฺส
มหานาคสฺส นรคตฺตสฺส วิย
จา"ติ ปาธา ทิสฺสนฺติ.
อิธ ปน วิสฺสุทฺธิมคฺเค (๓/๘๕)
อาคตปาเจหิ สเมนฺติ.

คุณเสมอ เหล่ามานะเจริญ - คุณภาณุมาศ รัตชนภาส
อุทิศให้ คุณพ่อเซงลิ้ม แซ่ซิ้ม และญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว

นิกขุติยมานัสสู นรกสตุตสูส วิย ลุกคาฬิ เพราะปากช่องคลอดเป็นที่คับแคบ
 จ^๑ สงฺฆาฏปพฺพเตหิ วิจฺจนฺตียมานัสสู อย่างยิ่ง และอุปมาเหมือนสัตว์นรกที่ถูก
 ทุกฺขมฺบุปฺปชฺชติ, อิทํ วิชายนฺมุลกํ ทุกฺขํ. ภูเขากะเทาะกันให้แหลกเป็นจุณไป, นี้ เป็น
 ทุกฺขมฺการคลอดเป็นมูล.

ยํ ปน ชาตสูส ตฺรณวณฺสทิสสูส
 สุกุมารสรีรสูส^๒ หตฺถกฺกทณฺหาปนโรวน-
 โจฬปริมชฺชนาทิกาลे सुจิมุขชฺรธारा-
 วิชฺชนผาลนสทิสํ ทุกฺขมฺบุปฺปชฺชติ, อิทํ
 มาตुकฺกุจฺฉิตโต พฺทึ นิกฺขนฺตมฺมูลกํ ทุกฺขํ.

อนึ่ง ทุกข์อันใด ที่เกิดแก่สัตว์นั้นเช่น
 กับการแทงควายปลายเข็มและการผ่าตัดควย
 คมมีดโกน ในเวลาที่จับควายมือให้อาบน้ำ
 ชักสี่เชือกตัดควายผ้าเล็ก ๆ ที่ตัวเด็กอ่อน
 เหมือนกับแผลอ่อน ๆ ที่เกิดขึ้น, นี้ เป็น
 ทุกข์ที่เกิดจากการออกมาในภายนอก จาก
 ครรภ์แห่งมารดาเป็นมูล.

^๑ ฉ. โปตถเก "ปฏิปาติยมานัสสู
 ปรมสมฺพทาเณ จ โยนิมุเขน
 ตาฬจฺฉิคฺคเพน วิย นิกขุติยมานัสสู
 มหानาคสูส นรกสตุตสูส วิย
 จา"ติ ปาฐา ทิสฺสนฺติ. อธิ
 ปน วิสุทฺธิมคฺเค (๓/๘๕)
 อากตปาเจหิ สเมนฺติ.

^๒ วิสุทฺธิมคฺค. ๓/๘๕ ตฺรณวณฺสทิสฺสุขุมาล-
 สรีรสูส.

คุณเสมอ เหล่ามานะเจริญ - คุณภาณุมาศ รัตธนภาส
 อุตฺสให้ คุณพ่อเซงลัม แซ่ซิม และญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว

ยํ ตโต ปริ ปวตฺติยํ อตฺตนา
 อตฺตานิ ว เชนฺตสฺส อเจลกวตฺตาทิวเสน
 อาตาปนปริตาปนานุโยคมนุญฺตสฺส
 โภจวเสน อภุชฺชนตฺสฺส อพฺพนฺธตฺสฺส
 จ ทุกฺขํ โหติ, อิทํ อตฺตูปกฺกมมุลกํ
 ทุกฺขํ.

ยํ ปน ปริโต วรพฺพนฺธนาทีนํ
 อนุกวตฺสฺส อปฺปชฺชติ, อิทํ ปรูปกฺกม-
มุลกํ ทุกฺขํ. อิติ อิมสฺส สพฺพสฺสาปิ
 ทุกฺขสฺส อयํ ชาตี วตฺตุมเว โหติ.
 เตเนตํ วุจฺจติ :

"ชาเยถ โน เจ นรเกสุ สตฺโต
 ตตฺถคฺคิทาหาทิกมปฺปเสยฺหํ
 ลภเถ ทุกฺขํ นุ กุหิ ปติฏฺจํ
 อิจฺจาห ทุกฺชาตี มุนีธ ชาตี.

ทุกขอันใด ที่เป็นทุกขของคนที่มาตน
 วยตนเอง ในปัจจุบันกาลเบื้องหน้าแต่นั้น
 และของคนทีประกอบเนื่อง ๆ ในการย่าง
 ตนนาบตนควยอำนาจแห่งอเจลกวัต เป็นตน
 และของผูที่ไม่บริโภค (อาหาร) และผูกค
 วยอำนาจความโกรธ, นี้ เป็นทุกขอัน
เกิดจากความพยายามของตนเองเป็นมูล.

อนึ่ง ทุกขอันใด ที่เกิดแก่คนที่เสวยอยู่
 ซึ่งกรรมกรรม มีการถูกฆ่า ถูกจองจำเป็นตน
 จากบุคคลอื่น, นี้ เป็นทุกขเกิดแต่ความ
พยายามของบุคคลอื่นเป็นมูล. ชาตี (ความ
 เกิด) นี้ย่อมเป็นที่ตั้งของทุกขแม่ทุกประการ
 ดังกล่าวมาควยประการทั้งนี้. เพราะเหตุ
 นั้น ท่านพระโบราณณาจารย์ จึงได้กล่าวคำ
 ผูกเป็นคาถาไว้ดังต่อไปนี้ :

"หากสัตว์ไม่พึงเกิดในนรก เขาพึงได้
 ทุกขอันไมนาจะทนได้ มีถูกไฟไหม
 เป็นตน ในนรกนั้น จะพึงไคที่พึงในที
 ไทนเล่า เหตุฉะนี้ นักปราชญ์ในโลกนี้
 จึงกล่าวชาตี(ความเกิด)ว่าเป็นทุกข.

คุณเสมอ เหล่ามานะเจริญ - คุณภาณุมาศ รัตชนภาส
 อุทิศให้ คุณพ่อเซงลัม แซ่ซิม และญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว.

ทุกข์ ตีรจุ ฉะสุ กสาปโตท-
 ทญหาภิฆาตาทิกว อเนก
 ยนุติ กถิ ตตุถ ภเวยฺย ชาตี
 วินา ทหิ ชาตี ตโตปิ ทุกฺขา.

เปเตสุ ทุกฺข์ ปน ขุบุปิปาสา-
 วาตาคปาทีปุปภา วิจิตฺติ
 ยสุมา อชาตสุส น ตตุถ อตุถิ,
 ตสุมาปี ทุกฺข์ มุนิ ชาตีมาห.

ตีพุนุทธกาเร จ อสยฺหลีเต
 โลกนุตเร ย อสุเรสุ ทุกฺข์
 น ตํ ภเว ตตุถ น จสุส ชาตี
 ยโต อยฺ ชาตี ตโตปิ ทุกฺขา.

ความทุกข์นั้นใดมีอย่างมีไชน้อย ซึ่ง
 เกิดเพราะถูกตีด้วยหวาย และแทง
 ด้วยปฏัก และทาบด้วยทอนไม้เป็นต้น
 (ยอมมี) ในจำพวกสัตว์ดิรัจฉาน หาก
 ฟังแว่นความเกิดในกำเนิด นั้นเสีย
 ความทุกข์ในเพราะถูกตีเป็นต้นนั้นจะ
 ฟังมีอย่างไรได้, แม้เพราะเหตุนั้น
 ความเกิดจึงจัดว่า เป็นทุกข์.

อนึ่ง ทุกข์ในจำพวกเปรตซึ่งเกิด
 เพราะความหิวกระหาย และตองลม
 และแดดเป็นต้นต่าง ๆ เมื่อบุคคลไม่
 เกิดเสียในพวกเปรตนั้น ทุกข์นั้นยอม
 ไม่มี, แม้เพราะเหตุนั้น พระ牟尼จึง
 กล่าววว่าชาติ(ความเกิด)เป็นทุกข์.

ก็ทุกข์ใด มีในจำพวกอสูร ใน
 โลกันตริกนรก อันมีคมค้อย่างยิ่ง
 อันเย็นเหลือทน ทุกข์นั้นก็ไม่มี
 เพราะเหตุที่สัตว์นั้น ไม่เกิดในภพนั้น
 แม้เพราะเหตุนั้น ชาติ(ความเกิด)นี้
 จึงจัดว่าเป็นทุกข์.

คุณเสมอ เหล่ามานะ เจริญ - คุณภาณุมาศ รัตชนภาส
 อุตฺติทํ คุณทอเชงลิม แซ่ซิม และญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว

ยญาปิ กุณนรเก วีย มาตุคพุเก
 สตุโต วสญจิมโต พหิ นิกุขมญจ
 ปปุโปติ ทุกุขมติโฆรมิหมปิ นตุติ
 ชาตี วินา อิติปิ ชาติริยํ หิ ทุกุชา.

กี ภาสึเตน พหุณา นนุ ยํ กุหิณฺจึ
 อตุถึธ กิณฺจึทปิ ทุกุขมิทํ กทาจิ
 เนวตุถึ ชาติริวิรเห ยทโต มเหสี
 ทุกุชาตี สพุพปจมํ อิมมาท ชาตินฺติ.

ชรา ทุกุชา เอตุถ ทวิธา ในคำว่า แม่ชรา ก็เป็นทุกุช นี้ ชรา
 ชรา สังขตลกขณฺณจ, ขณฺทิจุจาทีสมฺมโต มีอยู่ ๒ อย่าง คือ ที่เป็นสังขตลักษณะ ๑

อนึ่งเล่า สัตว์อยู่ในครรภ์แห่งมารดา
 ปานคังคุณนรกลีนกาลนาน และออก
 มาภายนอกจากครรภ์มารดานั้น ย่อม
 ถึงทุกข์ใดอันร้ายกาจ แม่ทุกุชนั้น เว้น
 ความเกิดเสีย ย่อมไม่มี เพราะเหตุ
 นั้นแหละ ชาตี(ความเกิด)นี้ที่เกี่ยว
 จักว่า เป็นทุกข์.

จะกล่าวให้มากไปใย ทุกข์ใดในโลก
 นี้(หรือ) ในที่ไหน ๆ แม่จะเล็กน้อย
 ก็เป็นทุกข์, เพราะเว้นความเกิดเสีย
 ทุกข์จะไม่มีในกาลไหน ๆ เลยทีเดียว
 เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค ผู้
 แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ จึงตรัสความ-
 เกิดนี้ว่า เป็นทุกข์กองแรกกว่าทุกข์
 ทั้งหมด".

๑ โยชนาสุมุโหทริโนทนิ ร-กาโร อากโม
 (ลง ร อากม).

โยพพนัสส วินาเสน
 พลัสส อุปมาตโต
 วิปวาสา สตาทีนั
 ปุคฺคทาเรหิ อคฺคโน
 อปสาทนียโต เจว
 ภียโย พาลคฺคตปฺคตียา
 ปปโปคฺคิ ทุกฺขั ยั มจฺโจ
 กายิกั มานสิ์ ตถา
 สพฺพเมตฺติ ชฺราเหตุ
 ยสฺมา ตสฺมา ชฺรา ทุกฺขา"ติ.

แห่งอวัยวะทั้งหลาย เพราะความ
 พิจารแห่งอินทรีย์ เพราะความหมด
 ไปแห่งความเป็นหนุ่มเป็นสาวเพราะ
 ความบั่นทอนแห่งกำลัง เพราะความ
 ปราศจากสติเป็นต้น และเพราะถึง
 ความเป็นคนโง่เขลาอย่างยิ่ง โดยที่
 บุตรและภรรยาของตน ไม่เลื่อมใส
 อันใด ทุกขทั้งหมดนี้ มีชราเป็นเหตุ
 เพราะฉะนั้น ชราจึงชื่อว่า ทุกข".

ชฺราทุกฺขานนฺตรั พฺยาธิตุกฺเข ปวตฺเตปิ
 กายิกทุกฺขคฺคหณฺเณว พฺยาธิตุกฺขั กหิตฺ
 โหตีติ น วุคฺคณฺติ เวทิตพฺพั.

แม้เมื่อควรจะกล่าวถึงพยาธิตุกขไว้ในลำดับ
 ของชราทุกข แต่ก็พึงทราบว่า ท่านมิได้
 กล่าวไว้ เพราะพยาธิตุกขเป็นอันทาน
 ถือเอาด้วยศัพท์ว่า ทุกขทางกายนั้นเอง.

มรณฺปิ ทุกฺขณฺติ เอตฺถาปิ ทฺวิจฺ
 มรณฺ สขฺชตลกฺขณฺณจ, ยั สนฺธาย
 วุคฺคั "ชฺรามรณฺ ทฺวิหิ ขนฺเธหิ

แม้ในคำว่า ถึงมรณะ (ความตาย)
 ก็เป็นทุกข นี้ มรณะมี ๒ อย่าง คือ มรณะ
 เป็นสังขตลักษณะ ซึ่งท่านหมายถึงกล่าวไว้

๑ ฉ. วคฺคตพฺเพปิ.

สงฺกหิตนุ"ติ? เอกภวปริยาปน- ว่า "ชราและมรณะสงฺเกราะหฺตวฺยขันธ ๒"
 ชีวิตินฺทฺริยปฺพนฺธวิจฺเจโท จ, ยํ อย่างหนึ่ง. (มรณะ) คือ ความขาดความ
 สุนฺธาย วุตฺตํ "นิจฺจํ มรณโต สืบเนื่องแห่งชีวิตินฺทฺริย ซึ่งนับเนื่องในภพ
 ภยนุ"ติ^๑ ตํ อธิ อธิปฺเปตฺ. อันเดียวกัน ซึ่งท่านหมายถึงกล่าวไว้ว่า
 ชาติปจฺจยา มรณํ อุปกฺกมมรณํ สรสมรณํ "ภัยแต่ความตายมีอยู่เป็นนิจ" อย่างหนึ่ง.
 อายุกฺขยมรณํ ปุณฺณกฺขยมรณนฺติปิ ตสฺเสว มรณะ (อย่างหลัง) นั้นท่านประสงค์เอาใน
 นามํ. ปุณฺ ขณิกมรณํ สมฺมุติมรณํ ที่นี้. แม้คำว่า ชาติปจฺจยมรณะ (ความตาย
 สมฺมุจฺเจทมรณนฺติ อยมฺเปตฺถ เภโท เพราะชาติเป็นปัจจัย) ๑ อุปกฺกมมรณะ
 เวทิตพฺโพ. (ความตาย เพราะความพยายาม) ๑
 สรสมรณะ (ความตายเพราะกิจของตน) ๑
 อายุกฺขยมรณะ (ความตายเพราะสิ้นอายุ) ๑
 ปุณฺณกฺขยมรณะ (ความตายเพราะสิ้นบุญ) ๑
 ก็เป็นชื่อของมรณะนั้นเหมือนกัน. และใน
 เรื่องมรณะนี้ พึงทราบความต่างกันอีกดังนี้
 ว่า ขณิกมรณะ (ความตายอันเป็นไปทุก
 ขณะ) สมฺมุติมรณะ (ความตายโดยสมมุติ)
 สมฺมุจฺเจทมรณะ (ความตายอย่างเด็ดขาด).

^๑ อภี. ธา. ๓๖/๑๔.

^๒ พุ. สฺ. ๒๔/๔๔๘.

ปวตุเต รูปารูปธมฺมานํ เกโท ความแตกไปแห่งรูปธรรม และอรูปธรรม
ขณิกมรณนาม. "ติสฺโส มโต, ปุสฺโส" ในปวัตติกาล ชื่อว่า ขณิกมรณะ (แปลว่า
 มโต"ติ อิทํ ปรมตฺถโต สตฺตสฺส อภาวา ความตายอันเป็นไปทุกขณะ). ความตายที่
 "สฺสํ มตํ, รุกฺโข มโต"ติ อิทํ ท่านกล่าวกันว่า "นายติสสะตาย, นาย-
 ชีวิตินฺทริยสฺส อภาวา สมมุติมรณนาม. ผู้สสะตาย" ชื่อว่า สมมุติมรณะ เพราะโดย
 ชีณาสวสฺส อปฺปฏิสนฺธิกา กาลกิริยา ปรมัตถสํตฺวํไม่มี, ความตายที่ท่านกล่าวกันว่า
สมฺจ เจทมรณนาม. พาหิรสมฺมุติมรณํ ว่า "ชาวกลาตาย, คนไม่ตาย" ชื่อว่า
 จเปตฺวา อิตฺรํ สมฺมุติมรณญฺจ สมฺจ เจท- สมมุติมรณะ เพราะชีวิตินทรียไม่มี. กาล-
 มรณญฺจ ยถาวุตฺตปฺปพฺนฺธวิจฺเจเตเนว กิริยา อันไม่มีปฏิสนธิของพระชีณาสพ ชื่อว่า
 สํจฺหิตํ. ทุกฺขสฺส ปน วตฺตฺถภาวโต สมฺจ เจทมรณะ (ความตายอย่างเด็ดขาด).
 ทุกฺข์. เตเนตฺถ วุจฺจตี : เวณสมฺมุติมรณะภายนอก สมฺมุติมรณะและ
 สมฺจ เจทมรณะนอกนี้ ท่านสังเคราะห์ด้วยความขาดแห่งความสืบเนื่อง ตามที่กล่าว
 แล้ว. ก็มรณะ ชื่อว่า ทุกฺข์ เพราะเป็นที่ตั้ง
 ของทุกฺข์. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคาถา
 ประพันธ์ไว้ดังนี้ว่า :

๑ ฉ. ผู้สโส.

"ปาปสฺส ปาปกมฺมาติ-
 นิमितฺตมฺนุสฺสโต
 ภทฺทสฺสาปสฺหนตฺสฺส
 วิโยคํ ปิยวตฺตํ
 มียฺมานสฺส ยํ ทุกฺขํ
 มานสํ อวิเสสโต
 สพฺเพสญฺจาปิ ยํ สนฺธิ-
 พนฺธนจฺเจตนาทิกํ
 วิคฺขุชฺชมานมฺมมานํ
 โหติ ทุกฺขํ สรีรชํ
 อสยฺหมฺปปฏิการํ
 ทุกฺขสฺเสตฺสฺสิทํ ยโต
 มรณํ วตฺตํ เตเนตํ
 ทุกฺขมิจฺเจว ภาสิตนฺ"ติ.

โสกาทีสุ โสโก นาม ชาติ-
 พุยสนาทีหิ ฆฺฏฺจสฺส อนฺโตนิชฺฌานลกฺขโณ
 จิตฺตสนฺตาโป. ทุกฺโข ปน ทุกฺขโต
 ทุกฺขวตฺตโต จ. เตเนตํ วุจฺจติ :

"ทุกข์ทางใจใดมี โดยไม่ต่างกัน
 แก่คนที่กำลังจะตาย ซึ่งเป็นคนชั่ว
 เห็นนิมิตแห่งบาปกรรมเป็นต้น แม้
 เป็นคนดีก็ทนไม่ได้ซึ่งความพลัดพราก
 อันมีสัตว์และสังขารเป็นที่รักเป็นที่ตั้ง
 ทุกข์ทางร่างกายอันใด ซึ่งมีการ
 ตัดที่ต่อและที่ผูกเป็นต้น มีอยู่แก่สัตว์
 ทั้งปวง ซึ่งผู้มีทุกข์อันกำลังรบกวนอยู่
 อวัยวะที่ตายถูกเจาะอยู่ มรณะนี้
 ทนไม่ไหว ทำตอบไม่ได้ เป็นที่ตั้ง
 ของทุกข์นี้ ควดยเหตุนี้ มรณะนี้ท่าน
 จึงกล่าวว่าเป็นทุกข์".

ในบรรดาทุกข์ทั้งหลายมีโสกะเป็นต้น
 ความเดือดร้อนแห่งจิต ซึ่งมีลักษณะแผดเผา
 ในภายในของสัตว์ ผู้ถูกความวิบัติแห่งญาติ
 เป็นต้น ถูกต้องแล้ว ชื่อว่า โสกะ. ก็
 โสกะนั้น ชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะเป็น

คุณทศชัย-คุณศรีสุตา เล่าลือเกียรติ
 อุตฺสให้ คุณทอกิมฮิน แห่งจุง และคุณลุงจันฮิน แห่งจุง

ทุกขแท้ และเพราะเป็นที่ตั้งของทุกข. ควย
เหตุนี้ท่านจึงกล่าวคาถาประพันธ์ไว้ดังนี้ว่า:

"สคตานํ ททย์ โสโก
 วิสสลลวํ ทุชชติ
อคคิตคฺคโตว นาราโจ
 ภูสณฺจ^๑ ททเต ปุณ
สมาวหติ พยาริ จ
 ชรามรณเกทนํ
ทุกขํปี วิวิธํ ยสฺมา
 ตสฺมา ทุกฺโขติ วุจฺจตี^๑ติ.

"โสเกะ ย่อมเสียดแทงทั่วยของ
สัตว์ทั้งหลาย เหมือนลูกศรอาบยาพิษ
ยอมเผายิ่งขึ้นไปอีก เหมือนกับลูกศร
ที่ร้อนควยไฟ และยอมนำมาซึ่งความ
เจ็บ ความแค้น ความตาย และความ
แตกทำลาย แม้ทุกข้ออีกหลายอย่าง
เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า ทุกข."

ปริเทโว นาม ฅาติพฺยสนาที่หิ
ฅุญฺจสฺส วจีปลาโป. ทุกฺโข ปน
สังขารทุกฺขภาวโต ทุกฺขวตฺตโต จ.
เตเนตํ วุจฺจตี :

ความพร้าเพื่อทางวจาของสัตว์ผู้ถูก
ความวิบัติแห่งฅาติเป็นคณถูกตองแล้ว ชื่อว่า
ปริเทวะ (ความคร้าครวญ). ก็ปริเทวะ
ชื่อว่าทุกข เพราะเป็นสังขารทุกข และ
เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข. ควยเหตุนี้
พระโบราณจารย์ จึงกล่าวคาถาประพันธ์
ไว้ดังนี้ว่า :

^๑ ฉ. ภูสว.

คฺยทศชัย-คฺยศรีสุคา เล่าลือเกียรตี
อุทิสให้ คฺยทอภิมฮิน แซ่จุง และคฺยจุงจันฮิน แซ่จุง

"ยี่ โสภสสุลวิหโต ปริเทวมาโน
 กณฺโฆฏฐตาตุลโลสสชมปฺปสยฺหํ
 ภิชฺโชธิมตฺตมธิกจฺจติเยว ทุกฺขํ
 ทุกฺโขติ เตน ภควา
 ปริเทวมาหา"ติ.

"สัตว์ถูกถูกร คือ ความโศก
 เสียบแทงแล้ว คร่ำครวญอยู่ ย่อม
 ประสบทุกข์อันใด ซึ่งเกิดจากความ
 แห่งผากที่คือ ที่ริมฝีปาก และที่พื้น
 เพดาน อันขมไม่ได้เหลือประมาณ
 อย่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้ พระผู้มี
 พระภาคเจ้าจึงตรัสปริเทวะว่า เป็น
 ทุกข์".

ทุกฺขํ นาม กายปีฬนลกฺขณํ กายิกํ
 ทุกฺขํ. ทุกฺขํ ปน ทุกฺขทุกฺขโต มานส-
 ทุกฺขาวหนโต จ. เตเนตํ วุจฺจติ :

ทุกข์ทางกายซึ่งมีความบีบคั้นทางกาย
 เป็นลักษณะ ชื่อว่า ทุกข์. ก็ทุกข์ทางกายนั้น
 ชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะเป็นทุกข์แท้ และ
 เพราะนำมาซึ่งทุกข์ทางใจด้วย. ด้วยเหตุ
 นั้น ท่านพระโบราณจารย์จึงกล่าวคาถา
 ประพันธ์ไว้ว่า :

"ปีเพติ กายมิตํ ทุกฺขํ
 ทุกฺขณฺจ มานสํ ภิชฺโช
 ชนยติ ยสฺมา ตสฺมา
 ทุกฺขนฺติ วิเสสโต วุตฺตนฺ"ติ.

"ทุกข์ทางกายนี้ ย่อมบีบคั้นและ
 ให้เกิดทุกข์ทางใจยิ่งขึ้นไป ด้วยเหตุ
 นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้
 โดยพิเศษว่า เป็นทุกข์".

คุณทศชัย-คุณศรีสุดา เล่าลือเกียรติ
 อุทิศให้ คุณพ่อกิมฮิน แซ่จุง และคุณลุงจิ้นฮิน แซ่จุง

โทมนัส นาม จิตตปีฬนลกขณฺ์
 มานสํ ทุกฺขํ. ทุกฺขํ ปน ทุกฺขทุกฺขโต
 กายิกทุกฺขาวหนโต จ. เจโตทุกฺข-
 สมปิคา หิ เกเส ปกิริย กนฺทนต์,
 อฺรานิ ปฏิปัสฺสตี, อวญฺญนต์, วิวญฺญนต์,
 อฺทฺธปาหํ ปตฺตนต์, สตฺถํ อฺทรนต์,
 วิสํ ขาทนต์, รชฺชยา อฺพพฺพนต์,
 อคฺคิ ปวิสฺสตีติ นานปฺปการกํ
 ทุกฺขมนฺวนต์. เตเนตํ วุจฺจตี :

ทุกขทางใจ ซึ่งมีความบีบคั้นจิตเป็น
 ลักษณะ ชื่อว่า โทมนัส. ก็โทมนัสชื่อว่าทุกข
 เพราะเป็นทุกขแท้ และเพราะนำมาซึ่ง
 ทุกขทางกาย. ด้วยว่า สัตว์ทั้งหลาย ผู้
 เพียบพร้อมด้วยทุกขทางใจ ย่อมสยายผม
 คร่ำครวญ, ตีอก, หมุนมาหมุนไป, ลมลงเอา
 เท้าชี้ฟ้า, หาศัสตรา, กินยาพิษ, ผูกคอ
 ตาย, โดคเขากองไฟ, ย่อมเสวยทุกขมี
 ประการต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้. ด้วยเหตุนี้
 พระโบราณจารย์ จึงกล่าวคาถาประพันธ์
 ไว้ว่า :

"ปีเพติ ยโต จิตฺตํ
 กายสฺส จ ปีฬนํ สฺมาวหตี
 ทุกฺขนต์ โทมนสฺสํ
 วิโทมนสฺสา ตโต อฺทาหฺตี.

"เพราะโทมนัส ย่อมบีบคั้นจิต
 และย้อมนำมาซึ่งความบีบคั้นทางกาย
 ฉะนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้ปราศ-
 จากโทมนัสแล้ว จึงตรัสโทมนัสว่า
 เป็นทุกข" ดังนี้.

อุปายาส นาม ภาติพฺยสนาที่หิ
 มฺหฺจสฺส อธิมตฺตเจโตทุกฺขปฺปภาวิโต
 โทโสเยว. "สงฺฆารกฺขณฺธปริยาปนฺโน

โทสนั้นเอง ที่บังเกิดจากทุกขทาง
 ใจมีประมาณยิ่ง ของสัตว์ผู้ถูกความเสื่อม
 แห่งญาติเป็นต้นถูกตองแล้ว ชื่อว่าอุปายาส.

คุณสุรชัย เค่นคอนทราย - คุณพระ จันทรจุงจิตต์
 อุทิศให้ คุณพ่อชว-คุณแม่แจ้จิง จันทรจุงจิตต์ และผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

เอโก ธมฺโม"ติ เอเก. ทุกฺโข ปน อาจารย์พวกหนึ่ง กล่าวว่า "เป็นธรรม
สงฺขารทุกฺขภาวโต จิตฺตปริทหนโต อย่างหนึ่ง นับเนื่องในสังขารชั้น" และ
กายวิสาทนโต จ. เตเนตฺ วุจฺจติ : ชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะเป็นสังขารทุกข์
เพราะแตกเผ่าจิต และเพราะทำกายให้ช้ำ
เผือด. ควฺยเหตุํนั้น ทานพระโบราณาจารย์
จึงกล่าวคาถาประพันธ์ไว้ดังนี้ว่า :

"จิตฺตสฺส จ ปริทหนา

กายสฺส วิสาทนา จ อธิมตฺตํ

ยํ ทุกฺขมุปายาโส

ชเนติ ทุกฺโข ตโต วุตฺโต"ติ.

เอตฺถ จ มนุทฺคฺคินา อนฺโตภาชเน
ปาโก วีย โสโก, ติกฺขคฺคินา
ปจฺจมานสฺส ภาชนโต พหฺนิกฺขมนํ
วีย ปริเทโว, พหฺนิกฺขนฺตาวเสสฺส
นิกฺขมิคฺคิปี อปฺปโหนตฺสฺส อนฺโตภาชเนเยว
ยาว ปริกฺขยา ปาโก วีย อุปายาโส
ทฏฺฐพฺโพ.

"อุปายาส ให้เกิดทุกข์มีประมาณ
อันยิ่ง เพราะแตกเผ่ากายและจิต
ให้เราร้อนช้ำเผือด เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เป็นทุกข์".

ก็ ในบรรดาโสกะปริเทวะ และ
อุปายาสนี้ พึงเห็นโสกะ เปรียบเหมือนน้ำ
ที่เดือดอยู่ภายในภาชนะควายไฟอ่อน ๆ, พึง
เห็นปริเทวะ เหมือนน้ำที่กำลังต้มอยู่ด้วย
ไฟแรง ไหลออกภายนอกภาชนะ, พึงเห็น
อุปายาส เปรียบเหมือนน้ำที่เหลื่อจากที่ออก
ไปภายนอกแล้ว ไม่พอมันจะออกไปอีก
เดือดอยู่ภายในภาชนะนั่นเอง จนแห้ง-
เหือดไป.

คุณสุรชัย เค่นคอนทราย - คุณพระ จันทรจุงจิตต์
อุทิศให้ คุณพ่อชัว-คุณแม่เจ็ง จันทรจุงจิตต์ และผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

อปปิยสัมปโยโค นาม อปปิเยหิ
สตุตสงฺขาระหิ สโมธานัน. ทุกฺโข ปน
ทุกฺขวัตตฺตฺโต. เตเนตฺตํ วุจฺจติ :

การที่สัตว์และสังขาร อันไม่เป็นที่รัก
มาประจวบกัน ชื่อว่า อปปิยสัมปโยคะ.
และชื่อว่า เป็นทุกข์ เพราะเป็นที่ตั้งแห่ง
ทุกข์. ด้วยเหตุนี้ พระโบราณอาจารย์
จึงกล่าวคาถาประพันธ์ไว้ดังนี้ว่า :

"ทิสฺวาว อปฺปิเย ทุกฺขํ
ปจฺมํ โหติ เจตสิ
ตทฺตฺปกฺกม สมฺภูต-
มถ กายะ ยโต อิต
ตโต ทุกฺขทฺวยสฺสาปี
วัตตฺตฺโต โส มเหสีนา
ทุกฺโข วุตฺตฺโตติ วิญฺเญยฺโย
อปฺปิเยหิ สมากโม"ติ.

"เพราะได้พบสัตว์และสังขาร
อันไม่เป็นที่รัก ย่อมเกิดทุกข์ทางใจ
ก่อน ซึ่งเกิดแต่การเข้าไปใกล้สัตว์
และสังขารอันไม่เป็นที่รักนั้น ต่อจาก
นั้น จึงเกิดทางกายในโลกนี้ เหตุนี้
การประจวบกับสัตว์และสังขารอันไม่
เป็นที่รักนั้น พึงทราบว่าเป็นผู้
แสวงหาคุณอันใหญ่ตรัสว่า เป็นทุกข์
เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ทั้ง ๒ (คือ
"ทุกขกายทุกข์ใจ)".

ปิยวิปโยโค นาม ปิเยหิ
สตุตสงฺขาระหิ วินาภาโว. ทุกฺโข
ปน ทุกฺขวัตตฺตฺโต. เตเนตฺตํ วุจฺจติ :

ความพลัดพรากจากสัตว์ และสังขาร
อันเป็นที่รัก ชื่อว่า ปิยวิปโยคะ. และชื่อว่า
เป็นทุกข์เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์. ด้วยเหตุ
นี้ ท่านพระโบราณจารย์ จึงกล่าวคาถา
ประพันธ์ไว้ดังนี้ว่า :

คุณสุรชัย เค่นคอนทราย - คุณพระ จันทรจุงจิตต์
อุทิศให้ คุณพ่อชัว-คุณแม่แจ้จิง จันทรจุงจิตต์ และผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

"ฉาติโกกาทีวโยคา"^๑

โสภสรสมปิตา วิตุชฺชนติ

พาลา ยโต ตโตย

ทุกฺโขติ มโต ปิยวิปโยโค"^๒

อิจฺฉิตาลา เภ อลพฺภเนยฺยวตฺตฺตุสุ

อิจฺฉาว ยมปิจฺฉํ น ลภติ, ตํปี

ทุกฺชนติ วุตฺตา. เยนปี ฐมฺเมน

อลพฺภเนยฺยวตฺตฺตุมฺหิ"^๓ อิจฺฉนฺโต น ลภติ,

ตํปี อลพฺภเนยฺยวตฺตฺตุมฺหิ อิจฺฉนํ ทุกฺชนติ

อตุโธ. ทุกฺข์ ปน ทุกฺชวตฺตฺโต. เตเนตํ

วฺจฺจติ :

"คนพาลทั้งหลาย ผู้เพียบพร้อม
ด้วยลูกศรคือความโศก เพราะความ
พลัดพรากจากสิ่งที่รักมีญาติและภคะ
เป็นต้น ย่อมเจ็บปวด ฉะนั้น ความ
พลัดพรากจากสิ่งที่รักนี้ พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าจึงตรัสว่า เป็นทุกข์ "

จะวินิจฉัย ในเรื่องความปรารถนา
แล้วไม่ได้ต่อไป : ความปรารถนาในวัตถุ
ที่ไม่ควรได้นั้นเอง ท่านกล่าวว่า ปรารถนา
ไม่ได้ อันใด, แม่อันนั้นก็เป็นทุกข์ ดังนี้.
อธิบายว่า บุคคลเมื่อปรารถนาย่อมไม่ได้
วัตถุที่ไม่ควรได้ด้วยกรรมแม่ใด, ความ
ปรารถนาในวัตถุที่ไม่ควรได้เช่นนั้น ก็เป็น

^๑ วิสุทฺธิมคฺเค (๓/๔๑) เจว,

ฉ. โปตฺถเก จ "ฉาติธนาทีวโยคา"ติ

ปาโร อากโต.

^๒ ฉ. ปิยวิโยโคติ.

^๓ ฉ. อลพฺภเนยฺยํ วตฺตฺตุ.

ทุกข. และชื่อว่า เป็นทุกขเพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข. ด้วยเหตุ นั้น ท่านพระโอรธจารย์ จึงกล่าวคาถาประพันธ์ไว้ดังนี้ว่า :

"คํ คํ ปตฺถยมา นานํ
ตสฺส ตสฺส อลาภโต
ยํ วิมาตมยํ ทุกฺขํ
สตฺตानํ อธิ ชายติ
อลพฺภเนยฺยวตฺถุนํ
ปตฺถนา ตสฺส การณํ
ยสฺมา ตสฺมา ชิโน ทุกฺขํ
อิจฺฉิตาลาภมาพรวิ"ติ.

"เมื่อสัตว์ทั้งหลาย ปราปรณาสิ่งนั้น ๆ เพราะไม่ได้สิ่งนั้น ๆ ย่อมเกิดความทุกข์ อันสำเร็จจากการกระทบใจแก่สัตว์ทั้งหลาย ในโลกนี้ ความปราปรณาวัตถุที่ไม่ควรได้ เป็นเหตุแห่งความทุกข์นั้น เพราะฉะนั้น พระชินเจ้าจึงได้ตรัสความปราปรณาแล้วไม่ได้ว่า เป็นทุกข "

สังขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนธา
ทุกฺขชาติ เอตฺถ ปน สังขิตฺเตนาติ
เทสนํ สนฺธาย วุตฺตํ. ทุกฺขํ หิ
เอตฺตกา นิ ทุกฺขสฺตานีติ วา เอตฺตกา นิ
ทุกฺขสฺหสฺสานีติ วา สังขิตฺตํ น สกฺกา,
เทสนา ปน สกฺกา. ตสฺมา "ทุกฺขํ นาม
น อณฺณํ กิณฺณํ, สังขิตฺเตน ปญฺจุปาทานก-

กัในคำว่า โดยย่อ ได้แก่ อุปาทาน-
ขันธ์ ๕ เป็นทุกข นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ : คำว่า โดยย่อ ท่านกล่าวหมายถึงเทศนา คือ การแสดง. จริงอยู่ ความทุกข์ใคร ๆ ไม่อาจจะย่อได้ว่า มีจำนวนเท่านี้ ร้อยทุกข์ หรือเท่านี้พันทุกข์, แต่เทศนาอาจจะย่อได้. เพราะฉะนั้น ท่านพระธรรม-

คุณสุรชัย เต็มคอนทราย - คุณพระ จันทรจุงจิตต์
อุทิศให้ คุณพ่อชว-คุณแม่แจ่ม จันทรจุงจิตต์ และผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

ชนฺธา ทุกฺชา"ติ เทสนํ สงฺฆิปนฺโต
 เอวมาท. ปญฺจาติ คณนปริจฺเจโท.
อุปาทานกฺชนฺธาติ อุปาทานโคจฺรา
 ชนฺธา.

เสนาบดีสารีบุตรเถระ จึงได้กล่าวย่อ
 เทศนาไว้อย่างนี้ว่า "ชื่อว่า ความทุกข์
 ไม่ใช่อะไร ๆ อื่น, โดยย่อก็คือ อุปาทาน-
 ันธ์ ๕ เป็นทุกข์". คำว่า ๕ เป็นคำ
 กำหนดจำนวน. คำว่า อุปาทานันธ์ ได้แก่
 ันธ์อันเป็นอารมณ์ของอุปาทาน.

ชาติปฺปฏิกํ ทุกฺขํ
 ยํ วุตฺตมิตฺ ตาทินา
 อวุตฺตํ ยณฺจ ตํ สพฺพํ
 วินา เอเต น วิชฺชติ
 ยสฺมา. ตสฺมา อุปาทานกฺ-
 ชนฺธา สงฺฆเปโต อิมเ
 ทุกฺชาติ วุตฺตา ทุกฺชนฺต-
 เทสฺเกน มहेสินา.

เพราะเหตุที่ ทุกข์ใด มีชาติ
 เป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้คงที่
 ตรัสไว้ในโลกนี้ และทุกข์ใดที่มีได้
 ตรัสไว้ ทุกข์นั้นทั้งหมดเว้นอุปาทาน-
 ันธ์เหล่านี้ ย่อมมีไม่ได้ ฉะนั้น
 อุปาทานันธ์เหล่านี้ พระมหาฤาษี
 ผู้แสดงที่สุดแห่งทุกข์ จึงตรัสว่า เป็น
 ทุกข์ โดยย่อ.

ตถา हि อินฺธนมิว ปาวโก,
 ลกฺขมิว ปหฺรณานิ, โครูปํ วिय
 ทํสมกฺสาทโย, เขตฺตมิว ลายกา,
 คามํ วिय คามฆาฏกา, อุปาทานกฺชนฺธ-
 ปญฺจกเมว ชาติอาทโย, นานปฺปกวเรหิ

จริงอย่างนั้น ทุกข์ทั้งหลายมีชาติทุกข์
 เป็นต้น เบียดเบียนอยู่ ซึ่งอุปาทานันธ์ ๕
 นั้นเอง โดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือน
 ไฟเบียดเบียนเชื้อเพลิง, เปรียบเหมือน
 เครื่องประหาร เบียดเบียนเป้าหมาย,

คุณสุรชัย เค่นคอนทราย - คุณพระ จันทรจุงจิตต์
 อุทิศให้ คุณพ่อชว-คุณแม่แจ้ง จันทรจุงจิตต์ และผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

วิพาทนุตา ทิณลตาทีน วิย ภูมิมัย,
 ปุပ္ผผลปลุลวานิ วิย รุกุเชสุ
 อุปาทานกฺขนุเชสุเยว นินฺพตฺตุนฺติ.

เปรียบเหมือนสัตว์มีเหลือบยุ้งเป็นต้น เบียด-
 เบียดโค, เปรียบเหมือนคนเกี่ยวข้าวเบียด-
 เบียดนา, เปรียบเหมือนโจรปล้นบ้านเบียด-
 เบียดชาวบ้านฉะนั้น, ย่อมบังเกิดอยู่ในอุปา-
 ทานชั้นนั้นเอง เปรียบเหมือนคิลนชาติและ
 เถาวัลย์เป็นต้น เกิดที่ภาคพื้น, เปรียบ-
 เหมือนดอกไม้ ผลไม้ และใบอ่อน เกิดที่
 ต้นไม้ฉะนั้น.

อุปาทานกฺขนุชานญจ อาทิตฺตํ ชชาติ,
 มชฺเชตฺตํ ชรา, ปรีโยสานํ มรณํ,
 มรณตฺตีกฺกขาทิมาเตน ปรีทยนํ
 โสโก, ตทสฺสหนโต ลาลปฺปนํ
 ปรีเทโว, ตโต ธาตุกฺโขภสงฺฆาต-
 อนิฏฺฐโณฏฺฐพฺพสฺมาโยคโต กายสฺส
 อาพาธนํ ทุกฺขํ, เตน อาพาธีย-
 มานานํ ปุณฺณชานํ ตตฺถ ปฏฺฐปฺปคฺคิตฺโต
 เจตฺตพาทนํ โทมนสฺสํ, โสกาทิ-
 วุทธิยา ชนิตฺตวิสาทานํ อนุกฺคฺคณนํ
 อุปายาโส,

ก็อุปาทานชั้นทั้งหลายมีชาติเป็นทุกข์เบื้องต้น,
 มีชราเป็นทุกข์ท่ามกลาง, มีมรณะ
 เป็นทุกข์ที่สุด, ความทุกข์ที่แผดเผา เพราะ
 การกระทบความทุกข์อันมีความตายเป็นที่สุด
 เป็นโสกะ, ความทุกข์พรวดเพื่อ เพราะ
 หนีไม่ได้ซึ่งโสกะนั้น เป็นปริเทวะ, ต่อแต่
 นั้น ความทุกข์เกิดจากการเบียดเบียน
 กาย เพราะประกอบด้วยโณฏฐัพพะอันไม่น่า
 ปรารถนา กล่าวคือธาตุกำเริบเป็นทั่วทุกข์,
 ความทุกข์ที่เบียดเบียนใจ เพราะปุณฺณ
 ฌูกความทุกข์นั้นเบียดเบียนอยู่ เกิดความ
 กระทบใจในความทุกข์นั้น เป็นความโทมนัส,

คุณสุรชัย เค่นคอนทราย - คุณพระ จันทรจุงจิตต์
 อธิศให้ คุณพ่อชัว-คุณแม่เจ็ง จันทรจุงจิตต์ และผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

มโนรตวิฆาฏปุตตทาน์ อิจฺฉาวิฆาฏทุกฺข์
 อิจฺฉิตาลาโกติ เอวํ นานปฺปการโต
 อุปฺปริกฺขียมานา อุปาทานกฺขนฺธาว
 ทุกฺขชาติ ยเทตฺ อเอกเมกํ ทสฺเสตฺวา
 วุจฺจมานัน อเนเกหิปี กปฺเปหิ น สกฺกา
 อนวเสสโต วตฺตํ, ตํ สพฺพิปี ทุกฺข์
 เอกชลพินฺทุหมฺหิ สกฺลสมฺมุทฺทชลฺลสฺสํ วิย
 เยสฺส เกสฺสจฺจ ปญฺจสฺส อุปาทานกฺขนฺธเสสฺส
 สงฺขิปีตฺวา ทสฺเสตฺตํ "สงฺขิตฺเตน
 ปญฺจอุปาทานกฺขนฺธาว ทุกฺขา"ติ ภควตา
 วุตฺตเมว เตโร อโวจาทิ.

ตตฺถ กตฺมา ชาติตีอาทีสุ
 ปทภาชนีเยสฺส ตตฺถ ชาติ ทุกฺขสฺสจฺจนิทฺเตเส

ความทุกข์ที่อดทนใจ ของบุคคลผู้เกิดความ
 ไม่เข้มแข็ง ซึ่งถูกความเพิ่มพูนแห่งโสกะ
 เป็นต้น ให้งังเกิดแล้ว เป็นอุปายาส,

ความทุกข์ ที่ทำลายความหวังของบุคคลผู้ถึง
 ความทำลายมโนรตแล้ว เป็นความทุกข์ที่
 บรรณาแล้วไม่ได้ อุปาทานชั้นทั้งหลาย
 นั้นแล ที่บังเกิดขึ้นไปพิจารณาโดยประการ
 ต่าง ๆ ดังพรรณนามาฉะนี้ ชื่อว่าเป็นทุกข์
 เพราะเหตุนั้น ทุกข์ที่กล่าวแสดงไว้แต่ละ
 อย่าง ๆ แม้จะใช้เวลาทั้งหลายกลับก็ไม่
 อาจกล่าวให้สิ้นเชิงได้ นี้ใด, พระเถระ
 ไต่กล่าวทุกชั้นนั้นแม่ทั้งหมด ซึ่งพระผู้มีพระ
 ภาควาตรัสไว้แล้วนั้นเพียวว่า "โดยย่อ
 อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์" ฉะนั้น เพื่อจะ
 แสดงย่อไว้ในอุปาทานชั้น ๕ อย่างใด
 อย่างหนึ่งเหมือนกัจจยอร์สน้ำทะเลทั้งหมดไว้
 ในหยาดน้ำหยาดเดียว ฉะนั้น ฉะนั้นแล.

จะวินิจฉัย ในบทภาชนียะทั้งหลายเริ่ม
 ต้นว่า ตตฺถ กตฺมา ชาติ ฉะนั้นเป็นต้นต่อไป :

คุณสุรชัย เค่นคอนทราย - คุณพระ จันทรจุงจิตต์
 อุตฺตให้ คุณพ่อชัว-คุณแม่แจ้จิง จันทรจุงจิตต์ และผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

โอกกนคติ โอกกมนวเสน. ชายนภเจน
 วา ชาติ, สา อปริปญญายตนวเสน
 วุตตา. สญชายนภเจน สญชาติ,
 สา อปริปญญายตนวเสน วุตตา.
 โอกกมนภเจน โอกกนคติ, สา
 อณทชชลมพชวเสน วุตตา.

เต หิ อณทโกส์ วุตถิโกสญจ โอกกมนคติ,
 โอกกมนคา ปวิสนคา วิย ปภิสนธิ
 คณหนคติ. อภินิพพตตนภเจน อภินิพพตติ,
 สา ส์เสทชโอปปาติกวเสน วุตตา. เต
 หิ ปากภา เอว หุตวา นิพพตตนคติ.

ในที่นี้ คำว่า ชาติ นี้ เป็นคำเฉพาะตน
 โดยสภาวะ. คำว่า สญชาติ ท่านกล่าว
 ด้วยอำนาจแห่งการเกิดพร้อม. ท่านเพิ่มบท
 เขาควยอปสรรค.

บทว่า โอกกนคติ ท่านกล่าวด้วยอำนาจแห่ง
 การกาวลง. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ชาติ
 ด้วยอรรถว่า เกิด, ชาตินั้น ท่านกล่าว
 ด้วยอำนาจแห่งสัตว์ ผู้มีอายตนะยังไม่ครบ.
 ชื่อว่า สญชาติ ด้วยอรรถว่า เกิดพร้อม,
 สญชาตินั้น ท่านกล่าว ด้วยอำนาจแห่งสัตว์
 ผู้มีอายตนะครบ. ชื่อว่า โอกกนคติ ด้วย
 อรรถว่า กาวลง, โอกกนคตินั้น ท่านกล่าว
 ด้วยอำนาจแห่งสัตว์นั้นเป็นอณฺทชะ และ
 ชลาพชะ.

จริงอยู่ สัตว์เลานันยอมกาวลงสู่กะเปาะ-
 ไชเและฝักหั่วไส์, เมื่อกาวลงยอมถือปภิสนธิ
 คุจเาไปอยู่. ชื่อว่า อภินิพพตติ ด้วยอรรถ
 ว่า บังกิดเจพาะ, อภินิพพตตินั้นท่านกล่าว
 ด้วยอำนาจสัตว์ที่เป็นสังเสทชะ และสัตว์

คุณเคชา-คณนพรคน์ เรงเพียร

อุทิศให้ นายสมบัติ เรงเพียร และ ค็กทณงเพ็กฮัง เรงเพียร

อายนฺทาว สมนฺตีกถา.

ที่เป็นโอบปาติกะ. จริงอยู่ สัตว์เหล่านั้น
ยอมเกิดเป็นสัตว์ที่ปรากฏแล้วที่เดียว. นี้
กล่าวโดยสมมุติก่อน.

อิทานิ ขุณฺธานิ ปาตุภาโว
อายตนานิ ปฏิลาโมติ. ปรมตฺถกถา โหติ.
ขุณฺธา เอว हि ปรมตฺถโต ปาตุภวฺนฺติ,
น สตฺตฺตา. เอตฺถ จ ขุณฺธานฺนฺติ
เอกโวการภเว เอกสฺส, จตุโวการ-
ภเว จตุณฺนํ, ปญฺจโวการภเว ปญฺจณฺนํปิ
กถณฺตี เวทิตฺพฺพํ.

บัดนี้ กล่าวโดยปรมัตถว่า ความ
ปรากฏแห่งชั้นทั้งหลาย การใดเฉพาะซึ่ง
อายตนะทั้งหลาย. จริงอยู่ ชั้นทั้งหลาย
นั้นแหละยอมปรากฏโดยปรมัตถ, หาใช้สัตว์
ไม่. ก็ในพระบาลีนี้ คำว่า แห่งชั้น
ทั้งหลาย พึงทราบการถือเอาชั้นเดียว ใน
เอกโวการภพ, ชั้นสี่ในจตุโวการภพ,
แม่ทั้ง ๕ ชั้นในปญฺจโวการภพ.

ปาตุภาโวติ อุปฺปตฺติ. อายตนานฺนฺติ
ตฺตฺร ตฺตฺร อุปฺปชฺชฺมานายตนวเสณ
สํกฺโข เวทิตฺพฺโพ. ปฏิลาโมติ สนฺตฺตฺยํ
ปาตุภาโว เอว. ปาตุภวฺนฺตา เวน हि
ตานิ ปฏิลทฺธานิ นาม โหณฺติ. อัย-
วฺจฺจติ ชาติตี อัย ชาติ นาม กถียฺยติ.

คำว่า ความปรากฏ ได้แก่ ความอุบัติขึ้น.
คำว่า อายตนะทั้งหลาย พึงทราบการรวม
ด้วยอำนาจอายตนะ ซึ่งบังเกิดขึ้นอยู่ในภพ
นั้น ๆ. คำว่า การใดเฉพาะ ได้แก่ ความ
ปรากฏในสันตตินั้นเอง. จริงอยู่ อายตนะ
ทั้งหลายเหล่านั้นที่ปรากฏอยู่นั้นเอง ย่อม
ชื่อว่าเป็นอันใดเฉพาะแล้ว. คำว่า นี้
เรียกว่า ชาติ ได้แก่ นี้เรียกชื่อว่า ชาติ.

คุณเดชา-คุณนพรัตน์ เร่งเพียร

อุทิศให้ นายสมบัติ เร่งเพียร และเด็กหญิงเพ็ญยิ่ง เร่งเพียร

ชรา^๑นิต^๒เทเส^๓ ชรา^๔ติ สภาว-
 ปจ^๕จต^๖ต^๗. ชรี^๘ธต^๙าติ อากา^{๑๐}ร^{๑๑}นิต^{๑๒}เทโส.
ขณ^{๑๓}ที^{๑๔}จ^{๑๕}จน^{๑๖}ติ^{๑๗}อา^{๑๘}ท^{๑๙}โย ต^{๒๐}โย กาลา^{๒๑}ติ^{๒๒}ก^{๒๓}ก^{๒๔}เม
 กิ^{๒๕}จ^{๒๖}นิต^{๒๗}เทเส^{๒๘}, ป^{๒๙}จ^{๓๐}ฉิ^{๓๑}มา เท^{๓๒}ว ป^{๓๓}ก^{๓๔}ติ-
 นิต^{๓๕}เทเส^{๓๖}. อ^{๓๗}ย^{๓๘} หิ^{๓๙} ช^{๔๐}รา^{๔๑}ติ อ^{๔๒}มิ^{๔๓}นา ป^{๔๔}เท^{๔๕}น
 ส^{๔๖}ภา^{๔๗}ว^{๔๘}โต ที^{๔๙}ปี^{๕๐}ตา, เ^{๕๑}น^{๕๒}ส^{๕๓}สา อ^{๕๔}หิ^{๕๕}
 ส^{๕๖}ภา^{๕๗}ว^{๕๘}ป^{๕๙}จ^{๖๐}จ^{๖๑}ต^{๖๒}. ชรี^{๖๓}ธ^{๖๔}ต^{๖๕}า^{๖๖}ติ อ^{๖๗}มิ^{๖๘}นา
 อ^{๖๙}กา^{๗๐}ร^{๗๑}โต, เ^{๗๒}น^{๗๓}ส^{๗๔}สา^{๗๕}ย์ อ^{๗๖}กา^{๗๗}ร^{๗๘}นิต^{๗๙}เทโส.

จะ^๑วิ^๒นิ^๓จ^๔ฉ^๕ย^๖ ใน^๗ช^๘รา^๙นิต^{๑๐}เท^{๑๑}ส^{๑๒}ี^{๑๓}บ^{๑๔}ต^{๑๕}อ^{๑๖}ไป :
 บ^{๑๗}ท^{๑๘}ว^{๑๙}า ช^{๒๐}ร^{๒๑}า เป็น^{๒๒}ค^{๒๓}ำ^{๒๔}เจ^{๒๕}พา^{๒๖}ะ^{๒๗}ต^{๒๘}น^{๒๙}โดย^{๓๐}ส^{๓๑}ภา^{๓๒}ว^{๓๓}.
 บ^{๓๔}ท^{๓๕}ว^{๓๖}า ช^{๓๗}รี^{๓๘}ธ^{๓๙}ต^{๔๐}า เป็น^{๔๑}นิต^{๔๒}โดย^{๔๓}อ^{๔๔}กา^{๔๕}ร^{๔๖}.
 มี^{๔๗}ค^{๔๘}ัพ^{๔๙}ท^{๕๐} ข^{๕๑}ณ^{๕๒}ที^{๕๓}จ^{๕๔}จ^{๕๕} เป็น^{๕๖}ต^{๕๗}น^{๕๘} ค^{๕๙}ัพ^{๖๐}ท^{๖๑}ทั้ง^{๖๒} ๓ เป็น^{๖๓}
 นิต^{๖๔}โดย^{๖๕}ก^{๖๖}ิ^{๖๗} ใน^{๖๘}ข^{๖๙}ณะ^{๗๐}ที่^{๗๑}ก^{๗๒}ำ^{๗๓}ว^{๗๔}ล^{๗๕}ว^{๗๖}ง^{๗๗}ไป^{๗๘}ห^{๗๙}ง^{๘๐}กา^{๘๑}ล,
 ๒ ค^{๘๒}ัพ^{๘๓}ท^{๘๔}หลัง^{๘๕} เป็น^{๘๖}นิต^{๘๗}โดย^{๘๘}ป^{๘๙}ก^{๙๐}ติ. ก็^{๙๑}ความ^{๙๒}แ^{๙๓}ก^{๙๔}
 นี้^{๙๕} ท^{๙๖}าน^{๙๗}แ^{๙๘}ส^{๙๙}ด^{๑๐๐}ง^{๑๐๑}โดย^{๑๐๒}ส^{๑๐๓}ภา^{๑๐๔}ว^{๑๐๕}ะ^{๑๐๖}ด^{๑๐๗}ว^{๑๐๘}ย^{๑๐๙}บ^{๑๑๐}ท^{๑๑๑}ว^{๑๑๒}า ช^{๑๑๓}ร^{๑๑๔}า
 นี้^{๑๑๕}, ด^{๑๑๖}ว^{๑๑๗}ย^{๑๑๘}เห^{๑๑๙}ต^{๑๒๐}ุน^{๑๒๑}ั้น^{๑๒๒} บ^{๑๒๓}ท^{๑๒๔}ว^{๑๒๕}า ช^{๑๒๖}ร^{๑๒๗}า นี้^{๑๒๘} จึง^{๑๒๙}เป็น^{๑๓๐}ค^{๑๓๑}ำ^{๑๓๒}
 เจ^{๑๓๓}พา^{๑๓๔}ะ^{๑๓๕}ต^{๑๓๖}น^{๑๓๗}โดย^{๑๓๘}ส^{๑๓๙}ภา^{๑๔๐}ว^{๑๔๑}ะ^{๑๔๒}ห^{๑๔๓}ง^{๑๔๔}ช^{๑๔๕}ร^{๑๔๖}า^{๑๔๗}น^{๑๔๘}ั้น^{๑๔๙}. ด^{๑๕๐}ว^{๑๕๑}ย^{๑๕๒}บ^{๑๕๓}ท^{๑๕๔}ว^{๑๕๕}
ช^{๑๕๖}รี^{๑๕๗}ธ^{๑๕๘}ต^{๑๕๙}า นี้^{๑๖๐} ท^{๑๖๑}าน^{๑๖๒}แ^{๑๖๓}ส^{๑๖๔}ด^{๑๖๕}ง^{๑๖๖}ความ^{๑๖๗}แ^{๑๖๘}ก^{๑๖๙}โดย^{๑๗๐}อ^{๑๗๑}กา^{๑๗๒}ร^{๑๗๓},
 ด^{๑๗๔}ว^{๑๗๕}ย^{๑๗๖}เห^{๑๗๗}ต^{๑๗๘}ุน^{๑๗๙}ั้น^{๑๘๐} บ^{๑๘๑}ท^{๑๘๒}ว^{๑๘๓}า ช^{๑๘๔}รี^{๑๘๕}ธ^{๑๘๖}ต^{๑๘๗}า นี้^{๑๘๘}จึง^{๑๘๙}เป็น^{๑๙๐}นิต^{๑๙๑}
 โดย^{๑๙๒}อ^{๑๙๓}กา^{๑๙๔}ร^{๑๙๕}ห^{๑๙๖}ง^{๑๙๗}ช^{๑๙๘}ร^{๑๙๙}า^{๒๐๐}น^{๒๐๑}ั้น.

ข^๑ณ^๒ที^๓จ^๔จ^๕น^๖ติ อ^๗มิ^๘นา ก^๙าล^{๑๐}า^{๑๑}ติ^{๑๒}ก^{๑๓}ก^{๑๔}เม
 ท^{๑๕}น^{๑๖}ต^{๑๗}น^{๑๘}ข^{๑๙}าน^{๒๐} ข^{๒๑}ณ^{๒๒}ที^{๒๓}ส^{๒๔}ภา^{๒๕}ว^{๒๖}ก^{๒๗}ร^{๒๘}ณ^{๒๙}ก^{๓๐}ิ^{๓๑}จ^{๓๒}โต.
ป^{๓๓}า^{๓๔}ล^{๓๕}ิ^{๓๖}จ^{๓๗}จ^{๓๘}น^{๓๙}ติ อ^{๔๐}มิ^{๔๑}นา เก^{๔๒}ส^{๔๓}โล^{๔๔}มา^{๔๕}น^{๔๖}
 ป^{๔๗}ลิต^{๔๘}ภา^{๔๙}ว^{๕๐}ก^{๕๑}ร^{๕๒}ณ^{๕๓}ก^{๕๔}ิ^{๕๕}จ^{๕๖}โต. ว^{๕๗}ลิต^{๕๘}ต^{๕๙}จ^{๖๐}ต^{๖๑}า^{๖๒}ติ
 อ^{๖๓}มิ^{๖๔}นา ม^{๖๕}ล^{๖๖}ี่ ม^{๖๗}ี^{๖๘}ลา^{๖๙}เป^{๗๐}ต^{๗๑}ว^{๗๒}า ต^{๗๓}เจ
 ว^{๗๔}ลิต^{๗๕}ภา^{๗๖}ว^{๗๗}ก^{๗๘}ร^{๗๙}ณ^{๘๐}ก^{๘๑}ิ^{๘๒}จ^{๘๓}โต ที^{๘๔}ปี^{๘๕}ตา. เ^{๘๖}น^{๘๗}ส^{๘๘}สา
 อ^{๘๙}ิเม ต^{๙๐}โย ก^{๙๑}าล^{๙๒}า^{๙๓}ติ^{๙๔}ก^{๙๕}ก^{๙๖}เม ก^{๙๗}ิ^{๙๘}จ^{๙๙}นิต^{๑๐๐}เทเส^{๑๐๑}.

ด^๑ว^๒ย^๓บ^๔ท^๕ว^๖า ข^๗ณ^๘ที^๙จ^{๑๐}จ^{๑๑} นี้^{๑๒} ท^{๑๓}าน^{๑๔}แ^{๑๕}ส^{๑๖}ด^{๑๗}ง^{๑๘}ความ^{๑๙}แ^{๒๐}ก^{๒๑}
 โดย^{๒๒}ก^{๒๓}ิ^{๒๔} คือ^{๒๕} ก^{๒๖}า^{๒๗}ร^{๒๘}ก^{๒๙}ระ^{๓๐}ท^{๓๑}ำ^{๓๒}ซึ่ง^{๓๓}ภา^{๓๔}ว^{๓๕}ะ^{๓๖}ที่^{๓๗}พ^{๓๘}ัน^{๓๙}และ
 เล^{๔๐}ื^{๔๑}บ^{๔๒}ก^{๔๓} ใน^{๔๔}ข^{๔๕}ณะ^{๔๖}ที่^{๔๗}ก^{๔๘}ำ^{๔๙}ว^{๕๐}ล^{๕๑}ว^{๕๒}ง^{๕๓}ไป^{๕๔}ห^{๕๕}ง^{๕๖}กา^{๕๗}ล. ด^{๕๘}ว^{๕๙}
 บ^{๖๐}ท^{๖๑}ว^{๖๒}า ป^{๖๓}า^{๖๔}ล^{๖๕}ิ^{๖๖}จ^{๖๗}จ^{๖๘} นี้^{๖๙} ท^{๗๐}าน^{๗๑}แ^{๗๒}ส^{๗๓}ด^{๗๔}ง^{๗๕}ความ^{๗๖}แ^{๗๗}ก^{๗๘}
 โดย^{๗๙}ก^{๘๐}ิ^{๘๑} คือ^{๘๒} ก^{๘๓}า^{๘๔}ร^{๘๕}ก^{๘๖}ระ^{๘๗}ท^{๘๘}ำ^{๘๙}ใ^{๙๐}ห^{๙๑}ม^{๙๒}และ^{๙๓}ข^{๙๔}น^{๙๕}ห^{๙๖}ง^{๙๗}อ^{๙๘}ก^{๙๙}.
 ด^{๑๐๐}ว^{๑๐๑}ย^{๑๐๒}บ^{๑๐๓}ท^{๑๐๔}ว^{๑๐๕}า ว^{๑๐๖}ลิต^{๑๐๗}ต^{๑๐๘}จ^{๑๐๙}ต^{๑๑๐}า นี้^{๑๑๑} ท^{๑๑๒}าน^{๑๑๓}แ^{๑๑๔}ส^{๑๑๕}ด^{๑๑๖}ง^{๑๑๗}ความ^{๑๑๘}แ^{๑๑๙}ก^{๑๒๐}
 โดย^{๑๒๑}ก^{๑๒๒}ิ^{๑๒๓} คือ^{๑๒๔} ก^{๑๒๕}า^{๑๒๖}ร^{๑๒๗}ท^{๑๒๘}ำ^{๑๒๙}น^{๑๓๐}เ^{๑๓๑}ื่อ^{๑๓๒}ใ^{๑๓๓}ห^{๑๓๔}ให้^{๑๓๕}ย^{๑๓๖}ว^{๑๓๗}แล^{๑๓๘}ว^{๑๓๙}ก^{๑๔๐}ระ^{๑๔๑}ท^{๑๔๒}ำ

คุณ^๑เด^๒ชา-คุณ^๓น^๔พ^๕ร^๖ต^๗น์ เร^๘ง^๙เพ^{๑๐}ียร
 อ^{๑๑}ุ^{๑๒}ท^{๑๓}ใ^{๑๔}ห^{๑๕}่ น^{๑๖}าย^{๑๗}ส^{๑๘}ม^{๑๙}บ^{๒๐}ดี เร^{๒๑}ง^{๒๒}เพ^{๒๓}ียร และ^{๒๔}เด^{๒๕}็ก^{๒๖}ท^{๒๗}ม^{๒๘}ย^{๒๙}ง^{๓๐}เพ^{๓๑}็ก^{๓๒}สู^{๓๓}ง เร^{๓๔}ง^{๓๕}เพ^{๓๖}ียร

เตหิ อิมสั วิการานัน ทสสนวเสน
ปากฎีกุตา ปากฎุชรา ทสสิตา.

หนังไหยนเป็นเกลียว. ด้วยเหตุนั้น บททั้ง๓
เหล่านี้จึงเป็นนิเทศโดยกิจในขณะที่ก้าวล่วง
ไปแห่งกาลของชราอัน. ด้วยบทเหล่านี้
ท่านแสดงชราที่ปรากฏ ซึ่งชัดเจน ด้วย
อำนาจการเห็นความวิการทั้งหลายเหล่านี้.

ยถเว หิ อุกทสส วา วาทสส วา
อคคิโน วา ติณรุขาทีนั สมฺภคค-
ปลิกคตตาย วา ฉามตตาย วา คตมคโค
ปากฎ โหติ, น จ โส คตมคโค
ตาเนว อุกทาทีนั, เอวเมว ชราย
หนตาทีสุ ขณฺทิจฺจาทีวเสน คตมคโค
ปากฎ จกฺขุ อุมฺมิเลตฺวาปิ คยฺหติ,
น จ ขณฺทิจฺจาทีเนว ชรา. น หิ
ชรา จกฺขุวิญญฺเยยฺยา โหติ.

เหมือนอย่างว่า ทางไปของน้ำก็ดี ของลม
ก็ดี ของไฟก็ดี ย่อมปรากฏ ด้วยภาวะที่หนา
และต้นไม้เป็นต้น หักระเนระนาดบาง ด้วย
ภาวะที่ถูกเผาบาง, แต่ทางไปนั้นหาใช่
เป็นต้นเหล่านี้ที่เกี่ยวไม่ ข้อนั้นนี้ใด,
ทางไปของชรา ปรากฏด้วยอำนาจเป็น
ความหักเป็นต้น ในอวัยวะมีฟันเป็นต้น คือ
แม่สีมตาจุกู้ได้, แต่ความหักเป็นต้นหาเป็น
ชราไม่. เพราะชราหาใช่ว่าจะพึงรู้ได้
ด้วยจักขุไม่.

อายโน สํหานี อินทริยานัน
ปริปาโกติ อิมหิ ปน ปเทหิ
กาลาติกกเมเยว อภิปยตฺตาย อายุกฺขย-
จกฺขาทีอินฺทริยปริปากสงฺขาทาย ปกตียา

ก็ด้วยคำเหล่านี้ว่า ความเสื่อมอายุ
ความแกรอบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ท่านแสดง
ความแก่โดยปกติ กล่าวคือความสิ้นอายุ
ความแกรอบแห่งอินทรีย์มีจักขุเป็นต้น ซึ่ง

คุณเคชา-คุณนพรัตน์ เร่งเพียร

อุทิศให้ นายสมบัติ เร่งเพียร และ เด็กหญิงเพ็ญอุ้ง เร่งเพียร

ทีปิตา, เคนสลิเม เทว ปกตินิทุเทสาติ
เวทิตพพา. ตตถ ยสฺมา ชฺรํ ปตฺตสฺส
อายุ หายติ, ตสฺมา ชฺรา "อายุโน
สํหานี"ติ ผลุปจาเรน วุตฺตา.

ยสฺมา จ ทฺรกาเล สุปฺสนฺนานิ
สุขุมฺปิ อตฺตโน วิสยํ สุขเนว กณฺหม-
สมตฺถานิ จกฺขาทินิ อินฺทฺรียานิ ชฺรํ
ปตฺตสฺส ปรีปกฺกานิ อาลุพิตานิ อวิสฺทานิ
โอสฺวาริกํปิ อตฺตโน วิสยํ คเหตุ
อสมตฺถานิ โทหนฺติ, ตสฺมา "อินฺทฺรียานํ
ปรีปาโก"ติ ผลุปจาเรเนว วุตฺตา.

สา ปเนสา เอวํ นิตฺธิฏฺฐา
สพฺพาปิ ชฺรา ปากฺกา ปฏิจฺจนฺนาติ
ทฺวิธา โหติ. ตตถ ทนฺตาทีสุ
ขณฺทาทีภาวทสฺสนโต รูปธฺมเมสุ ชฺรา
ปากฺกชฺรา นาม, อรูปธฺมเมสุ ปน

ชัดเจน ในเมื่อกาลล่วงไปนั้นเอง, ด้วย
เหตุนี้ พึงทราบว่าการแสดงทั้ง ๒ ข้อนี
เป็นนิเทศโดยปกติ. ในข้อนี้ เพราะเมื่อ
บุคคลถึงความชรา อายุย่อมลดลง, ฉะนั้น
ชรา ท่านจึงกล่าว โดยโวหารอิงอาศัยผล
ว่า "ความเสื่อมอายุ".

เพราะในเวลาที่ยังเป็นหนุ่ม อินทรีย์มีจักขุ
เป็นต้น ผ่องใส สามารถรับอารมณ์ของตน
แต่ละเอียงใดโดยง่ายทีเดียว เมื่อถึงความ
แก่แล้ว ย่อมแกรอบ เรรวน ไมคล่องแคล่ว
ไม่สามารถจะรับอารมณ์ของตนเต็มที่หายได้,
ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวชราโดยโวหารอิงอาศัย
ผลว่า "ความแกรอบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย"
นั้นเอง.

ก็ชราที่แสดงไว้อย่างนี้ ชราแม่-
ทั้งหมดมี ๒ ประเภท คือชราที่เปิดเผย ๑
ชราที่ปกปิด ๑. ในชราทั้ง ๒ นั้น ชราใน
รูปธรรม เพราะแสดงความหักเป็นต้น ที่เห็น
เป็นต้น ชื่อว่า ชราที่เปิดเผย, ส่วนความแก่

คุณเดชา-คุณพรรัตน์ เร่งเพียร

อุทิศให้ นายสมบัติ เร่งเพียร และ เด็กหญิงเพ็ญกัญจ เร่งเพียร

ชรา ตาทิสฺสํ วิการสฺส อหฺสฺสนโต
ปฏิจฺจนนชรา นาม. ตตฺร ยวายํ
 ขณฺหาทิภาโว ทิสฺสติ, โส ตาทิสานํ
 ทนฺตาทีนํ วณฺโณเยว.

คํ จกฺขุณา ทิสฺวา มโนทฺวาเรน
 จินฺเตตฺวา "อิมํ ทนฺตา ชราย
 ปหฺตา"ติ ชรํ ชานาติ อุกฺกุจฺจาเน
 พุทฺธานิ โคลิงฺกาทีนํ โอลฺเลเกตฺวา
 เหมฺจฺจา อุกฺกสฺส อตุฏฺฐิภาวชานนํ วยิ.
 ปุณ อยํ ชรา สฺวีจิ อวีจิติ เอวํปิ
 ทฺวิธา โหติ.

ตตฺถ มณิกนกรชตปวาฬจฺนทฺสุริยาทีนํ
 มนฺททสฺสกาทีสุ ปาณีนํ วยิ, ปุปฺผ-
 ผลปลฺลวาทิสฺส อปาณีนํ วยิ จ.
 อนฺตรนฺตรรา วณฺณวิเสสํทีนํ ทฺพพิณฺ-
 เวยฺยตฺตา ชรา อวีจิชรา นาม,
 นินฺตรชราติ อตฺโถ. ตโต อณฺเณสุ ปน
 ยดาเวตฺเตสุ อนฺตรนฺตรรา วณฺณวิเสสํทีนํ
 สฺวีณเวยฺยตฺตา ชรา สฺวีจิชรา นาม.

ในรูปธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า ชราที่ปกปิด
 เพราะมีไต่แสดงวิการเช่นนั้น. ในชรา
 ทั้ง ๒ นั้น ภาวะที่(พัน)หักเป็นต้นย่อมปรากฏ
 นั้น เป็นชนิดของพันเป็นต้นเช่นนั้นเอง.

บุคคลเห็นภาวะที่(พัน)หักเป็นต้นนั้นด้วยจักขุ
 แล้วคิดโดยมโนทวาร ย่อมรู้จักชราว่า "พัน
 เหล่านี้ถูกชรากระทบแล้ว" เหมือนมองดู
 เขาโคเป็นต้น ที่เขาผูกไว้ในที่มึนน้ำ ก็รู้ว่า
 น้ำมีอยู่ ณ ภายใตจนั้น. ชรานี้ยังมี ๒
 ประการแม้อย่างนี้คือ ชราที่มีร่องรอย ๑
 ชราที่ไม่มีร่องรอยอีก ๑.

ในชรา ๒ อย่างนั้น ความแก่ของแก้วมณี
 ทองคำ เงิน แก้วประพาฬ ดวงจันทร์
 และดวงอาทิตย์เป็นต้น ชื่อว่า ชราที่ไม่มี
ร่องรอย, ความว่า เป็นชราตลอดนิรันดร
 เพราะความต่างแห่งสีเป็นต้นในระหว่าง ๆ
 รู้ได้ยาก เหมือนกับความแก่ของสัตว์ที่มีชีวิต
 ในจำพวกมันทสกะเป็นต้น, และเหมือนกับ
 ความแก่ของสิ่งที่ไม่มีชีวิต ในจำพวกดอกไม้

คุณเดชา-คุณพรคณฺ เร่งเพียร

อุทิศให้ นายสมบัติ เร่งเพียร และ เด็กหญิง เพ็ญสรวง เร่งเพียร

ผลไม้ และใบอ่อนเป็นต้น. ส่วนความแก่
ในสิ่งอื่นจากแก้วมณีเป็นต้นนั้น ตามที่กล่าว
แล้ว ชื่อว่า ชราที่มีร่องรอย เพราะความ
ต่างแห่งสีเป็นต้นในระหว่าง ๆ รู้ง่าย.

ตตุถ สวีจิชรา อุปาทินนุก-
อนุปาตินนกวเสน เอว เวทิตพฺพา :
ททรกุมารกานํ หิ. ปจฺมเมว ชีรทฺตนา
นาม อฏฺฐหนฺติ, น เต ติรรา. เตสุ
ปน ปตฺติเตสุ ปุน ทนฺตนา อฏฺฐหนฺติ.
เต ปจฺมเมว เสตา โหนฺติ,
ชราวาเตน ปทกฺกาเล กาศฺภา โหนฺติ.
เกสา ปจฺมเมว ตมฺพา โหนฺติ, ตโต
กาศฺภา, ตโต เสตา.

ฉวี ปน สโลหิตฺติกา โหติ. วทฺชนฺตานํ
วทฺชนฺตานํ โอทาทานํ โอทาทกาโว,
กาศฺภานํ กาศฺภกาโว ปณฺณายติ.
ชราวาเตน ปน ปทกฺกาเล วลี

ในชรา ๒ อย่างนั้น ชราที่มีร่องรอย
พึงทราบเกี่ยวกับอุปาทินนุกชั้น และอนุปา-
ตินนุกชั้นอย่างนี้ : คือ สำหรับพวกเด็ก
เยาว์วัยทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่า พันนํอันมยอมขึ้น
ก่อนที่เดียว, พันนํอันมเหล่านั้นไม่ถาวร.
ก็เมื่อพันนํอันมเหล่านั้นหลุดไปแล้ว ก็จะมีพัน
ใหม่ขึ้นมาอีก. พันเหล่านั้น ที่แรกที่เดียว
เป็นสีขาว, ในเวลาที่ถูกลมชรากระทบ ก็
กลายเป็นสีดำ. ผมหที่แรกที่เดียวเป็นสีแดง
ต่อจากนั้นเป็นสีดำ, ต่อจากนั้นก็เป็นสีขาว.

ส่วนผิวเจือด้วยสีแดง. เมื่อเติบโตขึ้น ๆ
สำหรับคนขาว ปราภภูเป็นสีขาว, สำหรับ
คนดำปราภภูเป็นสีดำ. แต่เวลาที่ถูกลมชรา
กระทบก็จะยัดเป็นเกลียว. ขาวกล้าแม่-

คุณเดชา-คุณพรรัตน์ เร่งเพียร

อุทิศให้ นายสมบัติ เร่งเพียร และ เด็กหญิง เพ็ญยง เร่งเพียร

คณฺหาติ. สฬฺหํปิ สสฺสํ วปีตกาเล เสตฺ
โหติ, ปจฺจนา นีลํ. ชราวาเตน ปน
ปหตกาเล ปณฺทกํ โหติ. อมฺพงฺกุเรนาปี
ที่เปตฺ วัฏฏฺหิตี.

มรณนิทฺเตเส จุตี จนวนเสน
วุตฺตํ. เอกจตุปณฺจกฺขนฺธานํ สามณฺณ-
วจนเมตฺ. จวนตาติ ภาววจเนน
ลกฺขณนิทฺสสนํ. เกโหติ จุติขนฺธานํ
ภงฺกุปฺปตฺติปริทีปนํ. อนฺตรธานนฺตี มฺภูสฺส
วีย ภินฺนสฺส ภินฺนानํ จุติขนฺธานํ เยน
เกนจิ ปรียาเยน จานาภาวปริทีปนํ.
มจฺจุ มรณฺตี มจฺจุสฺงฺขาตํ มรณฺ,
น ชณฺิกมรณฺ. กาโล นาม อนฺตโก,
ตสฺส กิริยาติ กาลกิริยา. เอตฺตาวตา
สมฺมุติยา มรณฺ ทีปิตํ.

ทุกฺชนิต เวลาหวานเป็นสีขาว, ภายหลังเป็น
สีเขียว. แต่เวลาถูกลมชรากระทบกลายเป็น
สีเหลือง. จะแสดงแมควยหนอมะม่วง
ก็ควร.

จะวินิจฉัยในมรณิเทศสืบต่อไป :
คำว่า จุติ ท่านกล่าวควยอำนาจแห่งการ
เคลื่อน. นี้เป็นคำสามัญ สำหรับสัตว์ที่มีชั้น
เดียว ชั้น ๕ และชั้น ๕. คำว่า จวนตา
แสดงลักษณะ โดยกล่าวถึงภาวะ. คำว่า
เกโห กำหนดแสดงความเกิดแห่งภังคะ
ของจุติชั้นทั้งหลาย. คำว่า อนฺตรธาน
กำหนดแสดงความไม่มีที่ตั้ง โดยปริยาย
อะไร ๆ แห่งจุติชั้นที่แตกแล้ว จุจหม้อที่
แตกแล้ว. สอนบทว่า มจฺจุ มรณฺ แปลว่า
ความตายกล่าวคือมฤตยู, ไม่ใช่ชณิกมรณะ.
สภาพอันกระทำที่สุด ชื่อว่า กาละ, การ
กระทำกาละนั้น เหตุนั้น ชื่อว่า กาลกิริยา.
ควยคำมีประมาณเพียงเท่านั้น ท่านแสดง
มรณะโดยสมมุติ.

ผลโทสุรเสฏฐ - คุณบุญชู รามสมภพ
อุทิศให้บิดา-มารดา, บรรพบุรุษและผู้มีพระคุณ และผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

อิทานิ ปรมตฺถเณ ที่เปตฺถุ ขนฺธานํ
เภโทติอาทิมาน. ปรมตฺถเณ ติ
 ขนฺธายเวย ภิชฺชุนฺติ, น สตฺตโต นาม
 โภจฺจि มรฺตฺติ. ขนฺธเสุ ปน ภิชฺชมาเนสุ
 สตฺตโต มรฺตฺติ, ภินฺนุเนสุ มตฺตติ โวหาโร
 โหติ. เอตฺถ จ จตฺตวโถการปญฺจวโถการ-
 วเสน ขนฺธานํ เภโท, เอกวโถการวเสน
กเพวรสฺส นิกฺเขโป, จตฺตวโถการวเสน
 วา ขนฺธานํ เภโท, เสสฺสทวยวเสน
กเพวรสฺส นิกฺเขโป เวทิตฺตพฺโพ.

กสฺมา ? ภาวทฺวเยปิ รูปรกายสงฺขาตสฺส
กเพวรสฺส สมนฺวโต ยสฺมา วา
 จาตุมหาราชิกาทีสุ ขนฺธาย ภิชฺชุนฺเตว,
 น ภิชฺชุนฺติ นิกฺเขปติ, ตสฺมา เตสํ วเสน
 ขนฺธานํ เภโท, มนุสฺสาทีสุ กเพวรสฺส
นิกฺเขโป. เอตฺถ จ กเพวรสฺส

บัดนี้ เพื่อจะแสดงโดยปรมัตถ์ ท่าน
 จึงกล่าวคำว่า ความแตกแห่งชั้นทั้งหลาย
 เป็นต้น. จริงอยู่ โดยปรมัตถ์ ชั้นทั้งหลาย
 เท่านั้นยอมแตก, ไม่ใช่ชื่อว่าสัตว์อะไร ๆ
 ตาย. ก็เมื่อชั้นกำลังแตกอยู่ สัตว์ชื่อว่า
 กำลังตาย, เมื่อแตกแล้วจึงมีโวหารว่า
 ตายแล้ว. ก็ในที่นี้ ความแตกแห่งชั้น
ทั้งหลาย ด้วยอำนาจแห่งจตฺตวโถการภ
 ญฺจวโถการภ, การทอดทิ้งซากศพ ด้วย
 อำนาจแห่งเอกวโถการภ, อีกอย่างหนึ่ง
ความแตกแห่งชั้นทั้งหลาย ด้วยอำนาจ
 จตฺตวโถการภ, การทอดทิ้งซากศพ ฟังทราบ
 ด้วยอำนาจแห่งภพทั้ง ๒ ที่เหลือ.

เพราะเหตุไร ? เพราะซากศพกล่าวคือ
 รูปรกายมีอยู่แม้ในภพทั้ง ๒ อีกอย่างหนึ่ง
 เพราะชั้นทั้งหลาย ในเทวดาชั้นจาตุ-
 มหาราช เป็นต้น ยอมแตกอย่างเดียว ยอม
 ไม่ทิ้งอะไร ๆ ไว้, ฉะนั้น ความแตก
 แห่งชั้นทั้งหลาย มีด้วยอำนาจของเทวดา

ผลโทสุรเสฏฐ - คุณฺนุญฺช รามสมภพ

อุทิศให้บิดา-มารดา, บรรพบุรุษและผู้มีพระคุณ และผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

นิกฺเขปกรรมโต มรณํ "กเพวรสฺส
นิกฺเขโป"ติ วุตฺตํ.

ชั้นจาตุมหाराชเป็นต้นเหล่านั้น, การ
ทอดทิ้งซากศพในพวกมนุษย์เป็นต้น. ก็ใน
อธิการนี้ ความตาย โดยการกระทำการ
ทอดทิ้งซากศพ ท่านกล่าวว่า "เป็นการ
ทอดทิ้งซากศพ".

ชีวิตินทรียสส อุปฺจฺเจโทติ อิมินา
อินฺทรียพฺพทฺสฺเสว มรณํ นาม โทติ,
อนินฺทรียพฺพทฺสฺส มรณํ นาม นตฺถิติ
ทฺสฺเสติ. "สฺสํ มตฺ, รุกฺโข มโต"ติ
อิทํ ปน โวหารมตฺตเมว, อตฺถโต ปน
เอวรูปานิ วจนานิ สฺสสาทีนํ
ชยวยภาวเมว ทีเปนฺติ.

ด้วยคำนี้ว่า ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์
ท่านแสดงว่า ชั้นชื่อว่าความตายย่อมมีแก่สิ่ง
ที่เนื่องด้วยอินทรีย์เท่านั้น, ชื่อว่าความตาย
ย่อมไม่มีแก่สิ่งที่ไม่เนื่องด้วยอินทรีย์. ส่วน
คำว่า "ชาวกลาตาย, ตนไม่ตาย" นี้เป็น
เพียงโวหารเท่านั้น, แต่โดยเนื้อความ
คำเช่นนี้ย่อมแสดงถึงภาวะ คือความสิ้นไป
และความเสื่อมไปแห่งชาวกลาเป็นตนเอง.

อปิฉ อิมานิ ชาติชฺรามณานิ
นาม อิมสํ สตฺตานํ วรทปจฺจามิตฺตา
วีย โอตารํ กเวสนฺตานิ วิจฺรนฺติ.
ยถา हि ปุริสสฺส ตีสุ ปจฺจามิตฺเตสุ
โอตารานเปกฺขเสสุ วิจฺรนฺเตสุ เอโก
วเทยฺย "อหํ อสุกอรณฺณสฺส นาม วณฺณํ

อีกประการหนึ่ง ชั้นชื่อว่า ชาติ ชฺรา
และมรณะเหล่านี้ คอยเที่ยวแสวงหาโอกาส
แก่สัตว์เหล่านี้ เหมือนดังเพชฌฆาต และ
ปัจจามิตร. เหมือนอย่างว่า เมื่อปัจจามิตร
๓ คน คอยเที่ยวแสวงหาโอกาสแก่บุรุษอยู่
คนหนึ่งพึงพูดว่า "เราจะกล่าวพรรณนาป่า

พลโทสุรเสฏฺฐ - คุณบุญชู รามสมภพ

อุทิศให้บิดา-มารดา, บรรพบุรุษและผู้มีพระคุณ และผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

กเถตฺวา เอตํ อาทาย ตตฺถ คมิสฺสามิ,
 เอตฺถ มยฺหํ ทุกฺกรํ นตฺถิ^๑ติ. ทุตฺติโย
 วเทยฺย "อหํ ทว^๑ เอตํ กเถตฺวา
 คตฺถาเล โปเถตฺวา ทุพฺพลํ กริสฺสามิ,
 เอตฺถ มยฺหํ ทุกฺกรํ นตฺถิ^๑ติ. ตตฺติโย
 วเทยฺย "ตยา เอตฺถมํ โปเถตฺวา
 ทุพฺพลํ กเถ ติเณฺหน อสิฺนา สีสฺจุเจฺทน์
 นาม มยฺหํ ภาโร โหตุ^๑ติ

เต เอวํ วตฺวา ตถา กเรยฺยู. ตตฺถ
 ปจฺจามิตฺตสฺส อรณฺณวณฺณํ กเถตฺวา
 ตํ อาทาย ตตฺถ คตฺถาโล วีย
 สฺหชฺชวาทิมณฺฑลโต นิกฺกทฺตฺติวาทา ยตฺถ
 กตฺถจฺจิ นิพฺพตฺตาปนํ นาม ชาตฺติยา
 กิจฺจํ, ทุตฺติยสฺส โปเถตฺวา ทุพฺพลกรณฺ
 วีย นิพฺพตฺตกฺขณฺเชสุ นิปตฺติวาทา ปราธึน-
 มณฺจปฺราชนภาวกรณฺ ชราย กิจฺจํ,
 ตตฺติยสฺส ติเณฺหน อสิฺนา สีสฺจุเจฺทน์

ชื่อโน้น แล้วพากันนี้ไปในป่านั้น, ในเรื่องนี้
 สิ่งที่จะทำได้ยากไม่มีแก่ข้า". คนที่ ๒
 ฟังพูดว่า "เราจะพากันนี้มาให้เจ้า เวลาไป
 เราจะบอญทำให้ทุรพล^๑, ในเรื่องนี้ไม่มี
 สิ่งที่จะทำได้ยากแก่ข้า". คนที่ ๓ ฟังพูดว่า
 "เมื่อเจ้าบอญเจ้านี้ทำให้ทุรพลแล้ว การ
 เอาดาบอันคมตัดศีรษะจะเป็นภาระแก่เรา".

ปัจจามิตรทั้ง ๓ คนนั้น ครั้นกล่าวอย่างนั้นแล้ว
 กระทำตามนั้น ฉันทิ. ในบรรดาชาติ ชรา
 และมรณะนั้น ขึ้นชื่อว่า การฉุดลากเขามา
 จากกลุ่มสหายและญาติ แล้วให้บังเกิดในภ
 ไตภพหนึ่ง เป็นหน้าที่ของชาติ เปรียบเหมือน
 การที่ปัจจามิตรคนแรก กล่าวสรรเสริญว่า
 แล้วพาทุรุษนั้นไปในป่านั้น, การที่ให้เขา
 ตกลงในขั้นที่บังเกิดแล้วกระทำภาวะ คือ
 ต้องฟังอาศัยคนอื่น และต้องมุ่งไปหา

^๑ ลี. ตาว.

^๑ ลี. ทุรพลก่อน.

พลโทสุรเสฏฐ - คุณฺยภู รามสมภพ

อุทิศให้บิดา-มารดา, บรรพบุรุษและผู้มีพระคุณ และผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

วีย ชีวิตกขยปาปน มรณสุส กิจฺจนฺติ
เวทิตพฺพ.

เตยงนอนเป็นหน้าทีของชรา เหมือนการ
ที่ปัจจามิตรคนที่ ๒ โบยแล้วกระทำทุรพล,
การที่ทำให้ถึงความสิ้นชีวิต ฟังทราบวา
เป็นหน้าทีของมรณะเหมือนปัจจามิตรคนที่ ๓
เอาคาบทีคมตัดคีรีษะณะนั้น.

อปีเจตถ ชาตีกุขํ สาทีนว-
มหากนฺตารปฺปเวโส วีย ทฏฺจพฺพ,
ชราทุกฺขํ ตคฺคต อนนฺปานรหิตสุส
ทพฺพลํ วีย, มรณทุกฺขํ ทพฺพลสุส
อริยาปถปฺปวตฺตเน วิหตปรกฺกมสุส
วาลาทีหิ อนนยพฺยสนาปาหนํ วีย
ทฏฺจพฺพนฺติ.

อีกประการหนึ่งในทุกขทั้ง ๓ อย่างนี้
ฟังเห็นชาตีกุขํ เหมือนกับการเข้าไปสู่ที่
กัณการใหญ่อันประกอบด้วยโทษ, ฟังเห็น
ชราทุกขํ เหมือนกับความทุรพลของบุรุษ
ผู้เวนจากขาวและน้ำ ในที่กัณการใหญ่นั้น,
ฟังเห็นมรณทุกขํ เหมือนกับผู้ทุรพล ซึ่งหมด
ความสามารถ ในการเคลื่อนไหวอริยาบถ
แล้วถูกสัตว์ร้ายเป็นต้น ทำให้ถึงความพินาศ
ไปฉะนี้แล.

โสภนินฺทเทเส วียสตีติ^๑ พฺยสนํ,
หิตสุขํ ชิปติ วิหฺธํเสตีติ อตฺโถ. ฌาตึนํ

จะวินิจฉัยในโสภนินเทศสืบต่อไป :
ชื่อว่า พยสนะ ควยอรรถวา ทำให้เสื่อม,

^๑ ส. พยสตีติ.

พยุสน์ ฌาติพยุสน์, โจรโรคภยาทีหิ
 ฌาติกุชโย ฌาติวินาโสติ อตุโถ. เตน
ฌาติพยุสเนน. มุจฺจสฺสาติ อชฺโฆตฺตตฺสฺส
 อภิกฺขตฺสฺส, สมนฺนาคตฺสฺสาติ อตุโถ.
 เสเสสุปี เอเสว นโย. อัย ปน
 วิเสโส : โภกานํ พยุสน์ โภคพยุสน์,
 ราชโจราทิวเสน โภคกุชโย โภค-
 วินาโสติ อตุโถ. โรโคเยว พยุสน์
โรคพยุสน์.

หมายความว่า ชัดไป คือ ทำลายประโยชน์
 เกื้อกูล และความสุข. ความเสื่อมแห่งญาติ
 ทั้งหลาย ชื่อว่า ฌาติพยุสนะ, ความว่า
 ความสิ้นญาติ ความพินาศแห่งญาติ ควญ
 โจรภัยและโรคภัยเป็นต้น. อันความเสื่อม
แห่งญาตินั้น. คำว่า ถูกต้องแล้ว ไคแก
 ทวมทั้แล้ว คือ ครอบงำแล้ว, อธิบายว่า
 ครอบคลุมแล้ว. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยดังนี้
 เหมือนกัน. ส่วนความต่างก็มีดังต่อไปนี้ :
 ความเสื่อมแห่งภคะทั้งหลาย ชื่อว่า
โภคพยุสนะ, อธิบายว่า ความสิ้นภคะ
 ความพินาศแห่งภคะ ควญอำนาจแห่งราช-
 ภัยและโจรภัยเป็นต้น. ความเสื่อมคือโรค-
 นั้นเอง ชื่อว่า โรคพยุสนะ.

โรโค หิ อาโรคฺยํ วิยสฺติ วินาเสตีติ
 พยุสน์. สีสฺส พยุสน์ สีลพยุสน์.
 ทฺสฺสีสฺสเสตํ นามํ. สมนฺมาทิจฺฉิ
 วินาสยมานา อุปฺปนฺนา ทิจฺฉิ เอว
 พยุสน์ ทิจฺฉิพยุสน์. เอตฺถ จ

จริงอยู่ โรค ย่อมยังความไม่มีโรคให้เสื่อม
 คือ ให้พินาศไป เหตุนี้ ชื่อว่า พยุสนะ.
 ความเสื่อมแห่งศีล ชื่อว่า สีลพยุสนะ. นี้
 เป็นชื่อแห่งความทุศีล. ความเสื่อม คือ ทิจฺฉิ
 นั้นเองซึ่งบังเกิดขึ้น ทำสัมมาทิจฺฉิให้พินาศไป

พลโทสุรเสฏฐ - คุณุญฺชฺ รามสมภพ
 อภิศให้บิดา-มารดา, บรรพบุรุษและผู้มีพระคุณ และผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

ปริมาณิ เทว อนิปนุณานิ, ปจฺฉิมานิ
คฺฉินิ นิปนุณานิ คิลกฺขณพฺภาทานิ.
ปริมาณิ จ คฺฉินิ เนว กุสลานิ น
อกุสลานิ, สลฺลทฺธิฏฺฐิจฺพิยสฺสทฺทวํ อกุสลํ.

ชื่อว่า ทิลฺลิตฺถิพฺยสฺส. ก็ในบรรดาบทเหล่านี้
๒ บทข้างตนยังไม่ให้สำเร็จความ, ๓ บท
เบื้องปลายให้สำเร็จความ ถูกลักษณะทั้ง ๓
กระทบแล้ว. ก็ ๓ ข้อข้างตนไม่ใช่เป็นกุศล
ไม่ใช่เป็นอกุศล, สลฺลิตฺถิพฺยสฺส ความเสื่อมคือ
คฺฉินิ ทิลฺลิตฺถิพฺยสฺส ความเสื่อมคือทิลฺลิตฺถิ ทั้ง ๒
เป็นอกุศล.

อภฺยตฺตเรณาคฺฉินิ คหิตฺเตสุ วา
เยน เกนจฺจ อคฺคหิตฺเตสุ วา มิตฺตามจฺจ-
พฺยสฺสชาติสุ เยน เกนจฺจ. สมนฺนาคตฺสสาตฺติ
สมนฺนุพฺพตฺสส อปฺริมุจฺจมานสฺส.
อภฺยตฺตเรณ ทุกฺขธมฺเมนาคฺฉินิ เยน
เกนจฺจ โสภทุกฺขสฺส อฺปฺปตฺติเหตุนา.
โสภโกตฺติ โสภจนกวเสน โสภโก. อิทฺถิ
เตหิ การณฺเห อฺปฺปชฺชชนกโสภสฺส
สภาวปฺจฺจตฺตํ. โสภนาจาตฺติ โสภนาจาโร.
โสภจิตฺตคฺคณฺตฺติ โสภจิตฺตภาโว. อนฺโตโสภโกตฺติ
อพฺภนฺตรโสภโก. ทฺตฺติยปทํ อฺปฺปสคฺคเคน
วทฺตฺติ. โสภ หิ อพฺภนฺตรํ สุกฺขาเบเนโต

บทว่า อภฺยตฺตเรณ ความว่า
ด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง ใน
บรรดาความเสื่อม ที่พระผู้มีพระภาคทรงถือ
เอาแล้ว หรือด้วยความเสื่อมอย่างใด
อย่างหนึ่ง มีความเสื่อมแห่งมิตร และ
อำมาตย์เป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคมิได้ทรง
ถือเอาแล้ว. คำว่า ประกอบแล้ว คือ
ติดตามพร้อมแล้ว ไม่หลุดพนอยู่. คำว่า
ทุกฺขธมฺมอย่างใดอย่างหนึ่ง ได้แก่ เหตุ
เกิดขึ้นแห่งโสภทุกฺข อย่างใดอย่างหนึ่ง.
บทว่า โสภโก แปลว่า ความโสภถวายอำนาจ
แห่งผู้โสภ. นี้เป็นเนื้อความเฉพาะตนโดย

วีย ปริสุกฺขา เบนฺโต วีย อูปฺปชฺชตีติ
"อนฺโตโสโก อนฺโตปริโสโก"ติ วุจฺจติ.

สภาวะของบุคคลผู้มีความโศกเกิดขึ้น ด้วย
เหตุเหล่านั้น. บทว่า โสจนา แปลว่า
อาการเศร้าโศก. บทว่า โสจิตฺตํ ไตฺแก
ภาวะของผู้เศร้าโศก. บทว่า อนฺโตโสโก
ไตฺแก ความโศกในภายใน. บทที่สองท่าน
เพิ่มด้วยอุปสรรค^๑. จริงอยู่ โสภะนั้น
เกิดขึ้น เหมือนทำภายในให้เหือดแห้งไป
เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "อนฺโตโสโก
(แปลว่า โศกภายใน) อนฺโตปริโสโก
(แปลว่า เศร้าโศกในภายใน)".

เจตโส ปริชฺฌายนาตี จิตฺตสฺส
ปริชฺฌายนากาโร. โสโก หิ
อูปฺปชฺชมาโน อคฺคิ วีย จิตฺตํ ฉาเปตี
ทหตี. "จิตฺตํ เม ฉามํ, น เม กิณฺจ
ปฏิกาสี"ติ วทาเปตี. ทุกฺขิตฺโต มโน
ทุมฺมโน, ตสฺส ภาโว โทมนสฺส. อนฺ-
ปวิฏฺฐญฺเจน โสโกว สลฺลนฺตี โสภสฺส.

สองบทว่า เจตโส ปริชฺฌายนา (ซึ่งแปลว่า
ความแผดเผาจิต) ไตฺแก อาการที่แผดเผา
จิต. จริงอยู่ โสภะเมื่อเกิดขึ้น ย่อม
แผดเผา คือ ไหม้จิต เหมือนอย่างไฟ ทำให้
พูดว่า "จิตของเราถูกเผา, อะไร ๆ ไม่
แจ่มใสแก่เราเลย". ใจที่ถึงทุกข์ ชื่อว่า
ทุมนะ, ภาวะแห่งทุมนะนั้น ชื่อว่า โทมนส.

^๑ บทแรก โสโก บทที่ ๒ อนฺโตโสโก.

ลูกศร คือ โสกะ คว้ยอรรถว่า เสียบเข้า
ไปตามลำค้ำ เหตุฉนั้น ชื่อว่า โสกสลละ
(แปลว่า ลูกศร คือ ความโศก).

ปริเทวนิทุเทเส "มยหํ ธิตา,
มยหํ ปุตุโต"ติ เอวํ อาทิสฺส อาทิสฺส
เทวนฺติ โรทฺถนฺติ เอเตนาติ อาเทโว.
คํ คํ วณฺณํ ปริกิตฺเตตฺตวา เทวนฺติ
เอเตนาติ ปริเทโว. คโต ปราณิ
เทว เทว ปทานิ ปุริมทฺวยสุเสว
อาการภาวนิทุเทสวเสน วุตฺตานิ.
วาจาติ วจัน. ปลาไปติ ตฺจจํ
นिरตฺถกวจัน. อุปทฺทณฺณิตถอยณฺณิตทาทิวเสน
วิรูโป ปลาไปติ วิปลาไป. ลาลไปติ
ปุนปุนํ ลปนํ. ลาลปฺปนาภาโร
ลาลปฺปนา. ลาลปฺปิตสฺส ภาโว
ลาลปฺปิตตฺตํ.

จะวินิจฉัยในปริเทวนิเทศสืบต่อไป :
ชื่อว่า อาเทวะ คว้ยอรรถว่า เป็นเหตุ
ครำครวญรอนไห เฉพาะเจาะจงอย่างนี้ว่า
"ธิดาของเรา, บุตรของเรา". ชื่อว่า
ปริเทวะ คว้ยอรรถว่า เป็นเหตุครำครวญ
ระบுகความคั้น ๆ. ส่องบท ๆ ข้างหลังนั้น
ท่านกล่าว คว้ยอำนาจแสดงอาการและ
ภาวะ ของส่องบทข้างต้นนั่นเอง. บทว่า
วาจา แปลว่า การกล่าว. บทว่า ปลาไป
แปลว่า กล่าวไร้ประโยชน์เปล่า ๆ. ชื่อว่า
วิปลาปะ คว้ยอรรถว่า พรำเพื่อผิดรูปคว้ย
อำนาจการกล่าวครึ่ง ๆ กลาง ๆ และการ
กล่าวเรื่องอื่นเสีย. บทว่า ลาลไป แปลว่า
การพูดซ้ำ ๆ ซาก ๆ. อาการพูดซ้ำ ๆ
ซาก ๆ ชื่อว่า ลาลปฺปนา. ภาวะของบุคคล
ผู้พูดซ้ำ ๆ ซาก ๆ ชื่อว่า ลาลปฺปิตตตะ.

คุณจง - คุณทองเจริญ วรรณานิกายน

อุทิศให้คุณพ่อ-คุณแม่ และผู้มีพระคุณทุกท่านที่ล่วงลับไปแล้ว

สหธรรม.ป-ท.๒-๑๑

ทุกขนิทเทเส กายนิสฺสิตตฺตา
 กายิกิ... อมฺรฺรฺภูเจเน อสาตฺ. กายิก-
 ปเทเน เจตสิกอสาตฺ ปฏิกุชฺชิตฺ,
 อสาตปเทเน กายิกสาตฺ. ตเทเว
 ทุกฺขยตีติ ทุกฺข, ยสฺสุปฺปชฺชติ, ตํ ทุกฺขชิตํ
 กโรตีติ อตฺโถ. ทุกฺขมตฺตา วา ทุกฺข.
กายสมฺมผลฺสฺสนฺติ กายสมฺมผลฺเส ชาตํ.
อสาตํ ทุกฺข เวทฺยิตฺนฺติ อสาตํ เวทฺยิตํ
 น สาตํ, ทุกฺข เวทฺยิตํ น สุข. ปรโต
 ตีณิ ปทานิ อิตฺถิลิงฺควเสเน วุตฺตานิ.
 อสาตา เวทนา น สาตา, ทุกฺขชา
 เวทนา น สุขาติ อยเมว ปเนตฺถ
 อตฺโถ. ยํ กายิกิ อสาตํ ทุกฺข เวทฺยิตํ,
 ยา กายสมฺมผลฺสฺสา อสาตา ทุกฺขชา
 เวทนา, อิทํ วุจฺจติ ทุกฺขนฺติ เอว
 โยชนา เวทิตพพา.

จะวินิจฉัยในทุกขนิทเทสต่อไป :
 ชื่อว่า ทางกาย เพราะอาศัยกาย. ชื่อว่า
ไม่สำราญ ด้วยอรรถว่าไม่เป็นมรรส. ท่าน
 ปฏิเสธความไม่สำราญทางใจ ด้วยบทว่า
 ทางกาย, ท่านปฏิเสธความสำราญทางกาย
 ด้วยบทว่าไม่สำราญ. ความไม่สำราญ
 นั้นแหละ ชื่อว่า ทุกข เพราะทำให้ลำบาก,
 อธิบายว่า ทำบุคคลผู้เกิดความไม่สำราญนั้น
 ให้เป็นทุกข. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ทุกข
 เพราะทนไต่ยาก. บทว่า กายสมฺมผลฺสฺ
 แปลว่า เกิดในกายสัมผัส. คำว่า เวทนา
ไม่สำราญเป็นทุกข ความว่า เวทนาไม่
 สำราญ คือหาใช่เป็นความสำราญไม่,
 เวทนาเป็นทุกข คือ หาใช่สุขไม่. ๓ บท
 ข้างหน้า ท่านกล่าวด้วยอำนาจแห่งอิตถิลิงค์.
 ก็ข้อความในที่นี้มีเพียงเท่านั้นว่า เวทนาไม่
 สำราญ คือหาใช่ความสำราญไม่, เวทนา
 เป็นทุกข คือหาใช่สุขไม่. ฟังทราบคำ-
 ประกอบความอย่างนี้ว่า ความไม่สำราญ
 ทางกายใดเป็นทุกขเวทนา, ความไม่สำราญ

คุณจง - คุณทองเจริญ วรรณานิกายน
 อุทิศให้คุณพ่อ-คุณแม่ และผู้มีพระคุณทุกท่านที่ล่วงลับไปแล้ว

อันเกิดแต่กายสัมผัสใจเป็นทุกขเวทนา, นี้
เรียกว่า ทุกข์

โทมนัสสันิทุเทเส ทฏฺฐ มโน
ทุมฺมโน, หีนเวทนตฺตา วา กุจฺฉิตฺ
มโนติ ทุมฺมโน, ทุมฺมนสฺส ภาโว
โทมนสฺส. จิตฺตนิสฺสิตตฺตา เจตสิก.
เจโตสมฺผลสฺสชฺนติ จิตฺตสมฺผลสฺเส ชาต.

จะวินิจฉัยในโทมนัสนิเทศสืบต่อไป :
ชื่อว่า ทุมมะ ด้วยอรรถว่า ใจเสีย,
อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าทุมมะ ด้วยอรรถว่า ใจ
อันบังเกิดเกลียด เพราะมีเวทนาอันแล้ว,
ภาวะแห่งทุมมะชื่อว่า โทมนัสสะ. ชื่อว่าทาง
ใจ เพราะอาศัยจิต. บทว่า เจโตสมผลสสช
แปลว่า เกิดในจิตสัมผัส.

อุปายาสันิทุเทเส อายาสนฺนุเจน
อายาโส. สํสีทณวิสีทนาการปฺปวตฺตสฺส
จิตฺตกิลมถสฺสเสตํ นามํ. พลวอายาโส
อุปายาโส. อายาสิตภาโว อายาสิตตฺต.
อุปายาสิตภาโว อุปายาสิตตฺต.

จะวินิจฉัยในอุปายาสันิเทศสืบต่อไป :
ชื่อว่า อายาสะ ด้วยอรรถว่า คับแค้น.
นี้เป็นชื่อของความลำบากจิต ซึ่งเป็นไปโดย
อาการ คือความหดหู่ท้อถอย. ความคับแค้น
รุนแรง ชื่อว่า อุปายาสะ. ภาวะที่คับแค้น
ชื่อว่า อายาสิตตตะ. ภาวะที่คับแค้นรุนแรง
ชื่อว่า อุปายาสิตตตะ.

อปฺปิยสฺมปโยคนิทุเทเส อิธาทิ
อิมสฺมี โลเก. ยสฺสาติ เย อสฺส.
อนฺนุจาทิ อปฺริเยสีตา. ปฺริเยสีตา

จะวินิจฉัย ในอปปิยสัมปโยคนิเทศ
สืบต่อไป : บทว่า อิธ เท่ากับ อิมสมิ โยค
โลก แปลว่า ในโลกนี้. บทว่า ยส

คุณจง - คุณทองเจริญ วรรณานิกายน

อุทิศให้คุณพ่อ-คุณแม่ และผู้มีพระคุณทุกท่านที่ล่วงลับไปแล้ว

วา โหนตุ อปริเยสิตา วา, นามเมเวคัง
 อมนาปารมมณัน. มนสฺมี น กมนฺติ
 น ปวิสฺสตีติ อกนฺตา. มนสฺมี น
 อปฺปิยฺนฺติ, น วา มนํ วตฺตฺเชนฺตีติ
อมนาปา. รฺูปาติอาทิ เตสํ
 สภาวนิทฺสฺสนํ.

อนตฺถํ กาเมนฺติ อิจฺจนฺตีติ อนตฺถกามา.
 อหิตํ กาเมนฺติ อิจฺจนฺตีติ อหิตกามา.
 อผาสฺสุํ ทุกฺขวิหารํ กาเมนฺติ อิจฺจนฺตีติ
อผาสฺสุกามา. จตฺตฺหิ โยเคหิ เขมํ
 นิพฺภยํ วิวฺญฺญํ น กาเมนฺติ, สภยํ
 วฺญฺญเมว เนสํ กาเมนฺติ อิจฺจนฺตีติ
อโยคกฺเขมกามา.

ตัดบทเป็น เย อสฺส. คำว่าไม้นำปรารธนา
 ไคแก ไมนำแสวงหา. จะแสวงหา หรือไม
 แสวงหากก็ตาม, นี้เป็นชื่อของสัตว์และสังขาร
 อันมีอารมณ์ไมนำชอบใจเท่านั้น. ชื่อว่า
อกันตา ควยอรรถวา ไมก้าวไป คือไมเข้า
 ไปในใจ. ชื่อว่า อมนาปา ควยอรรถวา
 ไมเอิบอาบในใจ, หรือไมทำใจให้เจริญ.
 คำว่า รฺูป เป็นต้น แสดงถึงสภาพของสัตว์
 และสังขารเหล่านั้น.

ชื่อว่า อนัตถกามา ควยอรรถวาใคร่ คือ
 ปรารธนาความฉิบหาย. ชื่อว่า อหิตกามา
 ควยอรรถวาใคร่ คือปรารธนาสิ่งที่ไม่เป็น
 ประโยชน์. ชื่อว่า อผาสฺสุกามา ควยอรรถ
 วา ใคร่ คือปรารธนาความไม่สำราญ คือ
 การอยู่เป็นทุกข์. ชื่อว่า อโยคกฺเขมกามา
 ควยอรรถวา ไมใคร่ความเกษมจากโยคะ
 หัง ๔ คือ ความไม่มีภัย ความปราศจาก
 วัฏฏะ, ใคร่ คือปรารธนาวัฏฏะซึ่งประกอบ
 ควยภัยอย่างเดี่ยว แก่สัตว์และสังขารเหลา
 นั้น.

คุณจง - คุณทองเจริญ วรณานิภายน

อุทิศให้คุณพ่อ-คุณแม่ และผู้มีพระคุณทุกท่านที่ล่วงลับไปแล้ว

สโมธานนติ จานนีสชชาที่สุ สหภาโว. มิสสี่ภาโวติ สพพกิจจัน สหกรณ์. อัย สตุตวเสน โยชนา. สงฺขารวเสน ปน ยํ ลพฺภติ, ตํ คเหตุพฺพ. โส ปน อปฺปิยสมฺปโยโค อตุลโต เอโก ฌมฺโม นาม นตฺถิ, เกวลํ อปฺปิย- สมฺปยุตฺตํ ทฺวิธสฺสาปิ ทุกฺขสฺส วตุฏฺฏาวโต ทุกฺโขติ วุตฺโต.

กับสัตว์และสังขารที่มาแล้ว. บทว่า สโม- ธานํ ไต่แก ภาวะในการยื่น และการนั่ง ร่วมกันเป็นต้น. บทว่า มิสสี่ภาโว ไต่แก การกระทำกิจทั้งปวงรวมกัน. นี่เป็นคำ ประกอบความด้วยอำนาจสัตว์. แต่สิ่งที่จะ ไต่ด้วยอำนาจสังขาร ก็ควรถือเอา. ก็ อปัปิยสัมปโยคะนั้น โดยอรรถ ชื่อว่า เป็น ธรรมอย่างหนึ่งไม่มี, ท่านกล่าวว่าเป็น ทุกข์ เพราะเป็นที่ตั้ง ของทุกข์ทั้ง ๒ อย่าง ของบุคคลผู้ประสบสัตว์และสังขารอันไม่เป็น ที่รัก อย่างเดียว.

ปิยวิปโยคนิทฺเทโส วุตฺตปฏิปกฺข- นเยน เวทิตฺตพฺโพ. มาตา วาตีอาทิ ปเนตฺถ อตุลกาเม สรุเปน ทสฺเสตฺถ วุตฺตํ. ตตฺถ มมายตีติ มาตา, ปิยายตีติ ปิตา. ภชตีติ ภاتا. ตถา ภคินี. เมตฺตายนตฺตีติ มิตฺตา, มินฺนติ วา สพฺพตุเยหฺสุ อนฺโต ปกฺขิปนฺตีติ มิตฺตา. กิจฺจกรณฺีเยสุ สหภาวญฺเจน อมา

ปิยวิปโยคนิเทศ พึงทราบตามนัย ตรงกันข้ามจากที่กล่าวแล้ว. ก็คำว่า มารดา ก็ดี เป็นต้น ในปิยวิปโยคนิเทศนี้ ท่านกล่าว ไว้ เพื่อแสดงผู้ที่ใครประโยชน์ โดยสรุป. ในบรรดาคำเหล่านั้น ชื่อว่า มาตา (มารดา) ด้วยอรรถว่า นับถือว่าเป็นของเรา, ชื่อว่า ปิตา (บิดา) ด้วยอรรถว่า ประพฤติรักใคร่. ชื่อว่า ภاتا (พี่น้องชาย) ด้วยอรรถว่า

คุณจง - คุณทอง เจริญ วรรณานิกายน
อุทิศให้คุณพ่อ-คุณแม่ และผู้มีพระคุณทุกท่านที่ล่วงลับไปแล้ว

โหนทีติ อมัจจา. "อัย อมหาก
อชฺชตฺติโก"ติ เอว ชานนฺติ, ฌายนฺติ
วาติ ญาตี.

คบหา. ชื่อว่า ภคินี (พี่น้องหญิง) ก็เช่น
เดียวกัน. ชื่อว่า มิตตา (มิตร) ควฺยอรรถวา
มีเมตตา, อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า มิตตา
ควฺยอรรถวา นั้ถือ เก็บความลับทั้งปวงไว้
ให้ไต. ชื่อว่า อมัจจา (อมาตย์) ควฺยอรรถ
วา เป็นผู้รวมกัน โดยความหมายว่า เป็น
สหภาพในกรณีกิจทั้งหลาย. ชื่อว่า ญาตี
ควฺยอรรถวา รู้จักกัน หรืออันเขารู้จักกัน
อย่างนี้ว่า "ผู้นี้เป็นคนภายในของพวกเรา".

โลหิตেন สมฺปนฺนาติ สาโลหิตา.
ปิตุปกฺขิกา ญาตี, มาตุปกฺขิกา สาโลหิตา.
มาตาปิตุปกฺขิกา วา ญาตี,
สสุสฺสสุสรฺปกฺขิกา สาโลหิตา. อัยปิ
ปิยวิปฺปโยโค อตุลโต เอโก ฐมฺโม
นาม นตฺถิ, เกวลํ ปิยวิปฺปยุตฺตานํ
ทฺวิธสฺสาปิ ทฺกฺขสฺส วตฺตฺถาวโต ทฺกฺโขติ
วฺจฺจโต. อิทเมตฺถ สพฺพอภฺจกถาวจฺจํ.
สจฺจจันํ ปน ตถลกฺขณตฺตา สมฺปโยค-
วิปฺปโยควจฺจเนหิ อปฺปิยปิยวตฺตฺถนึเยว

ชื่อว่า สาโลหิตา (เครือญาติ) ควฺยอรรถวา
สัมพันธ์กันโดยสายเลือด. คนฝ่ายบิดา
ชื่อว่าญาตี, คนฝ่ายมารดา ชื่อว่าสาโลหิต.
อีกอย่างหนึ่ง คนที่เป็นฝ่ายมารดาและบิดา
ชื่อว่าญาตี, คนที่เป็นฝ่ายแม่พี่และพ่อพี่
ชื่อว่า สาโลหิต. แม้ความพลัดพรากจาก
สัตว์และสังขารอันเป็นที่รักนี้ โดยอรรถ
ไม่ชื่อว่า เป็นธรรมอย่างหนึ่ง, ท่านกล่าวว่า
เป็นทุกข์ เพราะเป็นที่ตั้งของทุกข์ทั้ง ๒
อย่างของคนผู้พลัดพรากจากสัตว์และสังขาร

๑๑-๒๗-๒๖๗

คุณจง - คุณทองเจริญ วรรณานิภายน
อุทิศให้คุณพ่อ-คุณแม่ และผู้มีพระคุณทุกท่านที่ล่วงลับไปแล้ว

วิเสสิตานีติ วตฺตํ ยุชฺชตีติ.

อันเป็นที่รักอย่างเดียว. นี่เป็นคำใน
อรรถกถาทั้งปวงในเรื่องนี้. แต่เพราะสัจจะ
ทั้งหลาย มีลักษณะแท้ จึงควรกล่าวว่า
คำว่า สัมปิโยคะ(ประจวบ) และวิปิโยคะ
(พลัดพราก)ทำให้วัตถุอันไม่เป็นที่รัก และ
เป็นที่รักนี้เอง ต่างกันแล้วดั่งนี้ฉะนี้แล.

อิจฺฉิตาลาภนิทฺเตเส ชาติ-
ธมฺมานนฺติ ชาติสภาวานํ ชาติปกตีกานํ.
อิจฺฉา อุปฺชชตีติ ตณฺหา อุปชชตี.
อโห วตาตี ปคตนา. อสสามาตี
ภเวยยาม. น โช ปเนต์ อจฉาย
ปคตพพนติ ยํ เอตํ "อโห วต มยํ น
ชาติธมฺมา อสสาม, น จ วต โน
ชาติ อาคจเจยยา"ติ เอวํ ปหีน-
สมุทเยสุ สาธุสุ วิชชมานํ อชาติธมมคต์
ปรินิพพเตสุ จ วิชชมานํ ชาติยา
อนาคมนํ อจฉิต์, ตํ อจฉนตสสาปิ
มคคภาวนาย วินา อปคตพพโต,
อนิจฉนตสสาปิ จ ภาวนาย ปคตพพโต

จะวินิจฉัยในอิจฉิตาลาภนิเทศต่อไป .
คำว่า ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา คือผู้มี
ความเกิดเป็นสภาวะ ผู้มีความเกิดเป็น
ปกติ. คำว่า ความปรารถนาเกิดขึ้น
คือ ตัณหาเกิดขึ้น. บทว่า อโห วต
เป็นคำปรารถนา. บทว่า อสสาม แปลว่า
พึงมี. คำว่า ก็ความปรารถนานั้น ไม่พึง
ถึงได้ด้วยความปรารถนาแล ความว่า เมื่อ
สาธุชนทั้งหลาย มีสมุทัยอันละไต่แล้ว ดับ
ความเป็นผู้มีความไม่เกิด เป็นธรรมดาแล้ว
ปรารถนาการไม่มาของความเกิด ซึ่งยัง
มีอยู่อย่างนี้ว่า "โอหนอ เราทั้งหลายไม่พึง
เป็นผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา, และความ

คุณจง - คุณทองเจริญ วรรณานิภาณ

อุทิศให้คุณพ่อ-คุณแม่ และผู้มีพระคุณทุกท่านที่ล่วงลับไปแล้ว

น อิจฺฉาย ปตฺตพฺพํ นาม โหติ.
อิทฺปิ เอตฺปิ. อฺปริ เสสานิ อฺปาทาย
อฺปิ-สทฺโท.

เกิด อยามาแก่เราทั้งหลายเลยหนอ" ดังนี้
 นี้ใด, ความปรารถนา ความไม่มาแห่ง
 ความเกิดขึ้น ชื่อว่า จะพึงถึงความ
 ปรารถนาก็หามิได้ เพราะแม่เมื่อปรารถนา
 อยู่เว้นจากการเจริญมรรค ก็ไม่พึงถึง,
 และแม่เมื่อไม่ปรารถนาอยู่ ก็พึงถึงได้ด้วย
 การเจริญมรรค. บทว่า อิทฺปิ เท่ากับ
 เอตฺปิ. อฺปิ-สทฺ หมายถึง ความทุกข์
 ที่เหลือต่อไป.

อฺปาทานกฺขนฺธนิทฺเตเส เสยฺย-
ถิทฺนฺติ นิปาโต, ตสฺส เต กตฺเม
 อิติ เจติ อตุโถ. รูปเมว
 อฺปาทานกฺขนฺโธติ รูปฺปาทานกฺขนฺโธ.
 เอเสว นโย เสเสสุ.

จะวินิจฉัย ในอฺปาทานชั้นธฺนฺเทสสิบ
 ต่อไป : บทว่า เสยฺยถิ เป็นนิบาต,
 เท่ากับคำว่า อฺปาทานชั้นธฺนฺเทสสิบ
 อะไรบ้าง ดังนี้. อฺปาทานชั้นธฺนฺเทสสิบ
 เหตุนี้ ชื่อว่า รูปฺปาทานกฺขนฺธ. แม้ใน
 อฺปาทานชั้นธฺนฺเทสสิบที่เหลือ ก็มีนัยดังนี้เหมือนกัน.

ทุกฺขสังจฺนิทฺเตสวณฺณา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาทุกขสังนิเทศ จบ.

๑๑. สมุทยสจฺจนิทฺเตสฺวณฺณนา

๓๔. สมุทยนิทฺเตเส ยาย์
ตฺถาติ ยา อัย ตฺถา. โปโนพฺภวีกาติ^๑
 ปุณฺพภวกรณํ ปุณฺพภโว,^๒ โส สีสฺมสฺสาติ
 โปโนพฺภวีกา. อปีจ ปุณฺพภว^๓ เทติ,
 ปุณฺพภวาย สํวตฺตติ, ปุณฺปุณฺนํ ภว^๔
 นิพฺพตฺเตตฺติ โปโนพฺภวีกา. สา ปเนสา
 ปุณฺพภวสฺส ทายิกาปิ อตฺถิ อทายิกาปิ,
 ปุณฺพภวาย สํวตฺตนิกาปิ อตฺถิ
 อสํวตฺตนิกาปิ, ทินฺนาย ปฐิสฺนุธิยา
 อุปฺธิเวปกฺกมตฺตาปิ. สา ติปฺปการาปิ
 โปโนพฺภวีกาติ นามํ ลภฺติ.
 โปโนพฺภวีกาติปิ ปาโร, โส เขวตฺโต.

๑๑. พรรณนาสมุทยสจฺจนิทฺเต

๓๔. จะวินิจฺฉัยในสมุทยนิทฺเตสฺสํวณฺณ
 ไป : บทว่า ยาย์ ตฺถา ตักฺขทเป็น ยา
 อัย ตฺถา (แปลว่าคณฺหานี้ใด). บทว่า
โปโนพฺภวีกา มีอรรถาธิบายว่า การกระทำ
 ภพใหม่ ชื่อว่า ปุณฺพภโว (แปลว่า การ
 กระทำภพใหม่), การกระทำภพใหม่เป็น
 ปกฺคิของคณฺหานั้น เหตุนี้ คณฺหานั้น ชื่อว่า
 โปโนพฺภวีกา. อีกอย่างหนึ่ง ตักฺขท ชื่อว่า
 โปโนพฺภวีกา ควฺยอรรถว่า ให้ซึ่งภพใหม่,
 ควฺยอรรถว่า เป็นไปพร้อมเพื่อภพใหม่,
 ควฺยอรรถว่า ยังสัตว์ให้บังเกิดในภพบ่อยๆ.
 ก็คณฺหานี้ให้ภพใหม่ก็มี ไม่ให้ก็มี, เป็น
 ไปเพื่อภพใหม่ก็มี ไม่เป็นไปเพื่อภพใหม่ก็มี,
 เมื่อให้ภพใหม่แล้ว ก็เป็นเพียงให้ผล คือ
 อุปฺธิ. ตักฺขททั้ง ๓ ประการนั้น ใดชื่อว่า

^๑ ฉ. โปโนภวีกาติ.

^๒ สมฺโมหวิโนทนี ๑๔๓. ปุโนพฺภโว.

^๓ ส. ปุโนภว.

^๔ ฉ. ภเว.

อภิณหนสงฺขาเคน นนฺทิราเคน
 สหคตาคี นนฺทิราคสหคตา, นนฺทิราเคน
 สหฺธิ อตุถโต เอกตฺตเมว คตาคี
 วุคฺตํ โหติ. ตฺตรตฺตรานินฺทิตี ยตฺร
 ยตฺร อตฺตภาโว นีพพตฺตติ, ตฺตร ตฺตร
 อภิณหนฺทิตี, รูปาทีสุ วา อารมฺมเณสุ
 ตฺตร ตฺตรานินฺทิตี, รูปานินฺทิตี สหฺท-
 กนฺธรสฺสโณฏฺฐพฺพมฺมาภิณหนฺทิตี อตุถโต.
 ตฺตร ตฺตรานินฺทิตีปิ ปาโฆ, ตฺตร
 ตฺตรานินฺทิตี อตุถโต.

เสยฺยถิตฺตํ นีปาโต, ตสฺส ส่า
 กตมา อิติ เจติ อตุถโต. กามตฺตฺทาคี
 กามเม ตฺตฺทาคี, ปญฺจกามคฺคิกราคสฺสเสตฺ
 อธิวณฺ. ภวตฺตฺทาคี ภเว ตฺตฺทาคี.

โปโนพภาวิกา. ปาฐะเป็นโปนัพภาวิกา ทั้งนี้
 ก็มี, ความก็อันนั้นเหมือนกัน.

ชื่อว่า นนฺทิราคสหคตา ด้วยอรรถว่า
 ไปกับด้วยนนฺทิราคะ กล่าวคือ ความ
 เพลิดเพลินยิ่ง, มีอรรถาธิบายว่า กับด้วย
 นนฺทิราคะ โดยเนื้อความ ถึงความเป็นอัน
 เดียวกันนั่นเอง. บทว่า ตฺตรตฺตรานินฺทิตี
 มีความว่า อันเพลิดเพลินยิ่งในภาพ ที่อัศจรรย์
 บังเกิดนั้น ๆ, หรืออันเพลิดเพลินยิ่ง ใน
 อารมณฺ์ทั้งหลายมีรูปเป็นต้นนั้น ๆ, อธิบาย
 ว่า อันเพลิดเพลินอยู่ในรูป, อันเพลิดเพลิน
 อยู่ในเสียง, กลิ่น, รส, โณฏฐัพพะ,
 และธรรมารมณฺ์. ปาฐะเป็น ตฺตร
 ตฺตรานินฺทิตี ทั้งนี้ก็มี, ความว่า เพลิดเพลิน
 อยู่ในอารมณฺ์นั้น ๆ.

บทว่า เสยฺยถิตฺตํ เป็นนิบาต, นิบาตว่า
 เสยฺยถิตฺตํ นั้นมีความว่า หากจะถามว่าถึถึหา
 นั้นคืออะไรบ้าง. บทว่า กามตฺตฺทาคี แปลว่า
 ถึถึหาในกาม, นี้เป็นชื่อของราคะอัน

ภวตฺถนาเวเสณ อูปฺปนฺนสฺส สฺสสฺสททิกฺกุสิ-
 สหคตฺสฺส รากสฺส รุปรารูปภวรากสฺส จ
 ฌานนิกนฺตียา จ เอตฺ อธิวจฺนํ.
 วิภวตฺถนาติ วิภเว ตฺถนา. อฺจฺเจท-
 ทิกฺกุสิสฺสหคตฺรากสฺสเสตฺ อธิวจฺนํ.

ประกอบด้วยกามคุณ ๕. บทว่า ภวตฺถนา
 แปลว่า ตัณหาในภพ. นี้เป็นชื่อแห่งรากะอัน
 สหคตด้วยสัสสตทสิฐิ ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอำนาจ
 ความปรารถนาภพ, คือ แห่งรากะในรูปภพ
 และอรุภพ และแห่งความติดใจในฌาน.
 บทว่า วิภวตฺถนา แปลว่า ตัณหาในวิภเว.
 นี้เป็นชื่อของรากะอันสหคตด้วยอฺจฺเจททสิฐิ.

อิทานิ ตสฺสา ตฺถนํหาเย วตฺถุ
 วิตุถารโต ทสฺเสตฺ สา โข ปเนสาติ-
 อาทิมาน. ทตฺถ อูปฺปชฺชตฺติ ชายติ.
นิวิสฺตติ ปฺนปฺปฺนํ ปวตฺติวเสณ ปติฏฺฐาติ.
 อูปฺปชฺชมานา กตฺถ อูปฺปชฺชตฺติ,
 นิวิสฺมานา กตฺถ นิวิสฺตติ สมนฺนโธ. ยํ
โลเก ปิยรูปํ สาตฺตฺรูปนฺติ ยํ โลกสฺมี
 ปิยสฺภาวญฺเจว มจฺจฺรสฺภาวญฺจ.

บัดนี้ เพื่อจะแสดงวัตถุ (ที่ตั้ง) แห่ง
 ตัณหานั้นโดยพิสดาร ท่านกล่าวพระบาลี
 มีคำว่า สา โข ปเนสา ตั้งนี้เป็นอาทิ.
 ในพระบาลีนั้น บทว่า อูปฺปชฺชตฺติ แปลว่า
 เกิด. บทว่า นิวิสฺติ ความว่า ตั้งอยู่ด้วย
 อำนาจความเป็นไปบอย ๆ. เชื่อมความว่า
 เมื่อเกิด จะเกิดในที่ไหน, เมื่อตั้งอยู่จะ
 ตั้งอยู่ในที่ไหน. หลายบทว่า ยํ โลเก
ปิยรูปํ สาตฺตฺรูปํ ความว่า สิ่งใด มีความ
 เป็นที่รักเป็นสภภาพ และมีความอร่อยเป็น
 สภภาพอยู่ในโลก.

พันตำรวจ เอกจรัส - คุณพวงบุปผา ภาณุภาส
 อุทิศให้พระคุณบิดา-มารดา-ครู-อาจารย์ และผู้มีพระคุณ

จกขุ โลกเกติอาทีสุ โลกสุมิ
 หนี จกขุอาทีสุ มมตเตน อภินิวิฏฐา
 สตุตา สมฺปตฺติยํ ปติฏฺฐิตา อุตฺตโน
 จกขุ อาทาสาทีสุ นิमितฺตคฺคณานุสาเรน
 วิปฺปสนฺนํ ปญฺจปฺปสาทํ สุวณฺณวิมาเน
 อุกฺขมาภูมิตฺตีสหปฺปชร์ วิย มณฺณนฺติ,
 โสคํ รชตปนาพิกํ วิย ปามจฺจสฺสคฺคํ
 วิย จ มณฺณนฺติ, ตฺวจฺจนาสาติ
 ลทฺธโวหารํ มานํ วฏฺฏทฺวา จปิต-
 ทริตาลวฏฺฏํ วิย มณฺณนฺติ, ชิวํ รัตต-
 กมฺพลปฏฺฐํ วิย มุทุสินิทฺมธฺรสรํ^๑ มณฺณนฺติ,
 กายํ สาลลภูจฺจํ วิย สุวณฺณตฺโรณํ วิย
 จ มณฺณนฺติ, มนํ อญฺเจสํ มเนน
 อสทิสํ อุฬารํ มณฺณนฺติ, รูปํ
 สุวณฺณกณฺณิกการปฺปฺพาทีวณฺณํ วิย, สทฺทํ
 มตฺตกรวิกโกกิลมนฺทมิตฺตมณฺวิสันคฺโขส
 วิย, อตฺตนา ปฏฺิลทฺธานิ จตฺสุมฺภูจฺจานิก-
 กนฺธารมฺมณาทีนิ "กสฺส อญฺเจสฺส

ในคำว่า จกขุ โลก เป็นต้นมีวินิจฉัย
 ดังต่อไปนี้ : ก็สัตว์ทั้งหลายผู้ค้มันอยู่
 ในวัฏฏ์ทั้งหลายมีจักขุเป็นต้น โดยภาวะว่า
 เป็นของเราในโลก ตั้งอยู่แล้วในสมบัติ
 ย่อมสำคัญจักขุของตน อันมีประสาททั้ง ๕
 ผ่องใส โดยทำนองแห่งการรับเงาได้ใน
 กระจกเป็นต้น ดวงสีหบัญชรแก้วมณีที่เปิดไว้
 ในวิมานทอง, ย่อมสำคัญซึ่งโส่ตของตน
 คุมหลุดเงิน และคุมสายสังวาล ฉะนั้น,
 ย่อมสำคัญซึ่งมานะของตน มีโวหารอันใด
 แล้วว่า จมูกโด่ง คุมวงหรรताल ซึ่งโค้ง
 ตั้งไว้, ย่อมสำคัญซึ่งชีวหาของตน อันให้
 มธุรสอันสนิทนุ้ม คุมแผ่นผาก็มผลแดง,
 ย่อมสำคัญซึ่งกายของตน คุมลำต้นแห่งตนรั้ง
 และคุมเสาระเนียดทองฉะนั้น, ย่อมสำคัญ
 ซึ่งมะนะของตนว่า ยิ่งใหญ่ ไม่เหมือนกับมะนะ
 ของสัตว์อื่น ๆ, ย่อมสำคัญซึ่งรูปของตน
 คุมสีแห่งคอกกรรมการทองเป็นต้น, ย่อม

^๑ คณสิ. สรํ, ก. ...สรํ.

เอวรูปานิ อตุถิ"ติ มณฺณนฺติ, เตสํ
 เอวํ มณฺณมานานํ ตานิ จกฺขาทินิ
 ปิยรูปานิ เจว สาตรูปานิ จ โหนฺติ.

อถ เนสํ ตตฺถ อรูปฺปนฺนา เจว
 ตณฺหา อรูปฺชฺชติ, อรูปฺปนฺนา จ ปุนฺปฺปุนํ
 ปวตฺติวเสน นินฺวีสติ. ตสฺมา เถโร
 "จกฺขุ โลกํ ปิยรูปํ สาตรูปํ,
 เอตฺถเสว ตณฺหา อรูปฺชฺชมานา
 อรูปฺชฺชติ"ติอาทิมาห. ตตฺถ
 อรูปฺชฺชมานาติ ยทา อรูปฺชฺชติ, ตทา
 เอตฺถ อรูปฺชฺชติติ อตฺถโถ.

สมุทฺยสจฺจนิตฺเตสวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

สำคัญซึ่งเสียงของตน คือเสียงนกการะเวก
 และนกคู้เหว่า ซึ่งกำลังเมามัน และเสียง
 ชลฺยแก้วมณีที่เป่าแผ่วๆ ฉะนั้น, ย่อมสำคัญ
 ซึ่งอารมณ์ คือกลิ่น ซึ่งเกิดแต่สมุฏฐานทั้ง ๔
 เป็นต้น อันตนใดแล้วว่า "คนอื่นคือใครเล่า
 จะมีอารมณ์เห็นปานนี้", เมื่อสัตว์เหล่านั้น
 สำคัญอยู่อย่างนี้ จักขุเป็นต้นเหล่านั้น ย่อม
 เป็นที่รักและเป็นที่ยินดี.

ที่นั้นคณฺหาที่ยังไม่เกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้น
 ในจักขุเป็นต้นเหล่านั้น ของสัตว์เหล่านั้น,
 และที่เกิดขึ้นแล้วก็ตั้งอยู่ ด้วยอำนาจความ
 เป็นไปบ่อย ๆ. เพราะฉะนั้น พระเถระ
 จึงกล่าวพระบาลีว่า "จักขุอันเป็นที่รัก
 เป็นที่ยินดีในโลก, คณฺหานี้เมื่อเกิดขึ้นย่อม
 เกิดขึ้นในจักขุนี้" ดังนี้ เป็นต้น. ในบรรดา
 บทเหล่านั้น คำว่า เมื่อเกิดขึ้น ความว่า
 เกิดขึ้นในเวลาใด, ย่อมเกิดขึ้นในจักขุ
 เป็นต้นนี้ ในเวลานั้น.

พรวณฺณาสมฺมุตฺยสจฺจนิตฺเตสวณฺณนา จป...

นิโรธสังจันิทุเทสวณฺณา

พรรณานานิโรธสังนิเทศ

๓๕. นิโรธสังจันิทุเทเส โย
ตสฺสาเยว ตณฺหาชาติ เอตถ "โย
 ตสฺเสว ทุกฺขตสฺสา"^๑ติ วตฺตพฺเพ ยสฺมา
สมุทฺยนิโร เธเนว ทุกฺขํ นิรุชฺฌตี, โน
 อณฺเฏธา. ยถาห :

๓๕. จะวินิจฉัยในนิโรธสังนิเทศสืบ
 ต่อไป ในพระบาลีนี้ว่า โย ตสฺสา-
เยว ตณฺหา (ซึ่งแปลว่า แห่งค้ำหนานั้น
 นั้นแหละใด) ดังนี้ เมื่อควรจะกล่าวว่
 "โย ตสฺเสว ทุกฺขตสฺ" (แปลว่า แห่ง
 ทุกขนั้นนั่นแหละใด) ดังนี้ เพราะเหตุว่า ทุกข
 ย่อมดับด้วยการดับสมุทัยนั่นเอง, ไม่ใช่ด้วย
 ประการอย่างอื่น. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
 ตรัสไว้ว่า :

"ยถาปี มูเล อนุปฺททเว ทเพห
ฉินฺโน ปิ รูกฺโข ปุณฺเรว รูหตี
เอวํ ปิ ตณฺหานุสฺเส อนุหเต
นิพฺพตฺตตี ทุกฺขมิตํ ปุณฺปุณฺนํ"^๑ติ?

"เมื่อรากไม่มีอันตราย มันคง ต้นไม้
 แม้มถูกตัดแล้ว ก็ย่อมงอกขึ้นได้อีก
 ที่เดียว แม้นั้นใด เมื่ออนุสัยคือ
 ค้ำหนายังไม่ได้ถอนแล้ว ทุกขนี้ ย่อม
 บังเกิดบ่อย ๆ แม้นั้นนั้น".

^๑ พ. ธ. ๒๕/๖๐.

ตสฺมา ตํ ทุกฺขนิโรธํ ทสฺสเนโต
 สมุทฺยนิโรธเณ ทสฺเสตฺถุ เอวมาห.
 สีสฺमानวฺตฺติโน หิ ตถาคตา, เต
 ทุกฺข์ นิโรธเณตา ทุกฺขนิโรธญฺจ
 ทสฺสเนตา เหตุมฺหิ ปฏิปชฺชนฺติ, น
 ผล. สุวานวฺตฺติโน ปน อญฺญตฺติคฺคิยา,
 เต ทุกฺข์ นิโรธเณตา ทุกฺขนิโรธญฺจ
 ทสฺสเนตา อตฺตกิลฺมถานุโยเคน เจว
 ตสฺสเสว จ เทสฺนาย ผล ปฏิปชฺชนฺติ,
 น เหตุมฺหิตี สีสฺमानวฺตฺติตาย สตฺถา
 เหตุมฺหิ ปฏิปชฺชนฺโต "โย
 ตสฺสาเยวา"ติอาทิมาห. ธมฺมเสนาปติปิ
 สตฺถารา วุตฺตกฺกเมเนวาห.

เพราะฉะนั้น พระเถระเมื่อจะแสดงความ
 คับทุกขนั้น จึงกล่าวอย่างนี้ เพื่อจะแสดง
 ด้วยการคับสมุทัย. จริงอยู่ พระตถาคตเจ้า
 ทั้งหลาย ผู้มีความประพฤติกเสมอเหมือนสีหะ,
 พระตถาคตเจ้าเหล่านั้น เมื่อคับทุกข และ
 แสดงการคับทุกข ย่อมปฏิบัติในเหตุ, ไม่ใช่
 ในผล. ส่วนพวกอัญญเดียรฉีย์ มีความ
 ประพฤติก้างสู้้น, เมื่อคับทุกข และแสดง
 การคับทุกข ย่อมปฏิบัติในผลด้วยการ
 ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งอฏฺกิลมถานุโยค (คือ
 การประกอบตนให้ลำบาก) และด้วยการ
 แสดงอฏฺกิลมถานุโยคนั้น, ย่อมไม่ปฏิบัติอยู่
 ในเหตุ เพราะฉะนั้น พระศาสดาเมื่อทรง
 ปฏิบัติอยู่ในเหตุ ด้วยความที่เป็นผู้ทรงมี
 ความประพฤติกเสมอด้วยสีหะ จึงตรัสพระ-
 บาลีว่า "โย ตสฺสาเยว" ดังนี้เป็นอาทิ.
 แม้พระธรรมเสนาบดี ก็ไค้กล่าวโดยล้าทับ
 ที่พระศาสดาได้ตรัสแล้วนั่นเอง.

อตุลโต ปน สพฺพาเนว ปเนตานิ
 อเสสวिरากนิโรโธติอาทีนินิ พุพานสุเสว
 เวจฺจนานินิ. ปรมตุลโต หิ ทุกฺขนิโรธ
 อริยสจฺจนุตติ นิพฺพานํ วุจฺจติ. ยสฺมา ปน
 ตํ อากมฺม ตณฺหา อเสสา วิรชฺชติ
 นีรชฺชติ, ตสฺมา ตํ "ตสฺสาเยว ตณฺหา
 อเสสวिरากนิโรโธ"ติ วุจฺจติ. นิพฺพานญจ
 อากมฺม ตณฺหา จชฺยติ ปฏินิสฺสชฺชชฺยติ
 มุจฺจติ น อลฺลยติ, กามคฺุณฺาเลเยสุ
 เจตฺถ เอโกปิ อาลโย นตฺถิ, ตสฺมา
 นิพฺพานํ จาโค ปฏินิสฺสคโค มุตฺติ
อนาลโยติ วุจฺจติ.

หนึ่ง ก็ปานะ (การละ) ท่านเรียกว่า
 วิวาคะ, เพราะฉะนั้น พึงเห็นคำประกอบ
 ความในพระบาลีนี้ว่า วิวาคะ คือ
 การละไม่มีเหลือ นิโรธ คือ การดับ
 ไม่มีเหลือ.

แต่โดยอรรถ คำว่า อเสสวिरากนิโรโธ
 เป็นต้นเหล่านี้ทั้งหมดทีเดียว เป็นไวพจน์
 แห่งนิพพานนั่นเอง. จริงอยู่ โดยปรมัตถ์
 นิพพาน ท่านเรียกว่า ทุกฺขนิโรธอริยสจฺ.
 ก็เพราะคัมภีร์อากมฺมนั้น ย่อมสำรอก
 ย่อมดับไม่มีเหลือ, ฉะนั้น นิพพานนั้นจึง
 เรียกว่า "ตสฺสาเยว ตณฺหา อเสส-
 วिरากนิโรโธ" แปลว่า สำรอกดับตณฺหา
 นั้นนั่นแหละไม่มีเหลือ. อนึ่ง คัมภีร์อากมฺ
 นิพพาน สัตว์ทั้งหลายย่อมสละได้ ย่อมสละ
 คินได้ ย่อมพ้นได้ไม่ติดอยู่, และในบรรดา
 อาลัยคือกามคุณทั้งหลาย อาลัยแม้อย่างหนึ่ง
 ก็ไม่มีในนิพพานนี้, เพราะฉะนั้น นิพพานนี้
 จึงเรียกว่า จาคะ(ความสละ) ปฏินิสฺสคคะ

คุณหมื่น - คุณนิภา วงศ์สุริยะวัฒนา

อุทิศให้บิดา-มารดา ญาติมิตรสหาย และบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว

เอกเมว हि निपुणं, नामानि
 पनसुसं सप्तसंखतानि नामปฏิपक्खसेน
 อเนกานิ โทหนติ. เสยฺยถิทํ อเสสวिरาโค
 อเสสนิโรธो จาโค ปฏินิสฺสคฺโค
 มุคฺติ อเนลโย รากฺขโย โทสฺสโย
 โมหฺกโย ตณฺหฺกโย อนุปฺปาโท
 อปฺปวตฺตํ อนิมิตฺตํ อปฺปณฺหิตํ อนาคตฺตํ
 อปฺปฏิสฺสนฺธิ อนุปฺปตฺติ อคฺติ อชาตํ
 อชโร อพฺยาธิ อมตํ อโสภํ อปริเทวํ
 อนุปฺปายาสํ อสงฺกิลิฏฺฏจฺจนฺตฺวาทีนํ.

(ความสลละกิน) มุคฺติ (ความหลุดพ้น)
อนาลยะ (ไม่มีอาลัย).

ที่จริง นิพพานมีอย่างเดียวกันเท่านั้น, แต่ชื่อ
 ของนิพพานนั้นมีหลายอย่าง ด้วยอำนาจชื่อที่
 เป็นปฏิปักษ์ต่อสังขตธรรมทั้งปวง. เช่น
 อย่าง ชื่อว่า อเสสวिरาคะ (สำรอกไม่มี
 เหลือ) อเสสนิโรธะ (ดับไม่มีเหลือ)
 จาคะ (สละ) ปฏินิสฺสคฺกะ (สลละกิน) มุคฺติ
 (หลุดพ้น) อนาลยะ (ไม่มีอาลัย) รากฺกขยะ
 (ความสิ้นไปแห่งรากะ) โทสฺสยยะ (ความ
 สิ้นไปแห่งโทสะ) โมหฺกยยะ (ความสิ้นไป
 แห่งโมหะ) ตณฺหฺกยยะ (ความสิ้นไปแห่ง
 ตณฺหา) อนุปฺปาทะ (ความไม่เกิดขึ้น)
 อปฺปวตฺตะ (ความไม่เป็นไป) อนิมิตฺตะ
 (ความไม่มีนิमित) อปฺปณฺหิตะ (ความไม่มี
 ที่ตั้ง) อนาคตฺตะ (ความไม่ประมวลมา)
 อปฺปฏิสฺสนฺธิ (ความไม่มีปฏิสนธิ) อนุปฺปตฺติ
 (ความไม่มีอุปบัติ) อคฺติ (ความไม่ไป)
 อชาตะ (ความไม่เกิด) อชระ (ความไม่แก่)

คุณหมื่น - คุณนิภา วงศ์สุริยะวัฒนา

อุทิศให้บิดา-มารดา ญาติมิตรสหาย และบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว

ถูกกำจัดแล้ว - ขอนี้อุปมาฉันใด, ข้ออุปไมย
ก็เหมือนฉันนั้นนั่นแล ตัณหาในจักขุเป็นต้น
เปรียบเหมือนน้ำเตาخمในนา.

สา อริยมกุเคน มุลจจินฺนา นิพพานํ
อากมฺม อปฺปวตฺตํ กจฺจติ. เอวํ
คตา ปน เตสุ วตฺตฺตฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
ติตฺตอลาพฺพ วีย น ปณฺณายติ. ยถา
จ อฏฺฐวโิต โจรเ อาเนตฺวา นครสฺส
ทกฺขิมทฺวาเร มาญฺญยุํ, ตโต อฏฺฐวียํ
โจรา มตาติ วา มาริตาติ วา
วฺจฺเจยฺยุํ, เอวเมว อฏฺฐวียํ โจรา
วีย ยถา จกฺขาทิสฺส ตณฺหา, สา
ทกฺขิมทฺวาเร โจรา วีย นิพฺพานํ
อากมฺม นิสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส นิสฺสฺสฺสฺสฺส

ตัณหานั้น ถูกอริยมรรคตัดรากเสียแล้ว
อาศัยนิพพาน ย่อมถึงความไม่เป็นไป.
ก็ตัณหาที่ถึงความไม่เป็นไปอย่างนี้ ย่อมไม่
ปรากฏในวัตถุเหล่านั้น ดุจน้ำเตาخمในนา
ฉะนั้น. และอุปมาเหมือนราชบุรุษทั้งหลาย
จับพวกโจรมาจากดงไถ่แล้ว ฟังประหาร
เสียที่ประตูคานทักษิณของพระนคร, ต่อจาก
นั้น คนทั้งหลายก็จะพูดกันว่า โจรในดงตาย
แล้ว โจรในดงถูกฆ่าแล้ว ทั้งนี้ฉันใด, ข้อ
อุปไมยก็ฉันนั้นเหมือนกัน ตัณหาในจักขุ
เป็นต้นใด เปรียบเหมือนพวกโจรในดง,
ตัณหานั้นดับแล้วในนิพพาน เพราะอาศัย
นิพพานดับแล้ว เปรียบเหมือนพวกโจรถูกฆ่า
ที่ประตูคานทักษิณ.

เอวํ นิสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส ปน เตสุ วตฺตฺตฺสฺสฺสฺสฺส
โจรา วีย น ปณฺณายติ. เตนสฺสฺสา

ก็ตัณหาที่ดับแล้วอย่างนี้ย่อมไม่ปรากฏในวัตถุ
เหล่านั้นเหมือนพวกโจรในดง. ด้วยเหตุนี้

คุณหมื่น - คุณนิภา วงศ์สุริยะวัฒนา

อุทิศให้บิดา-มารดา ญาติมิตรสหาย และบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว

ตตฺถเว นิโรธํ ทสฺเสนโต "จกฺขุ
 โลเก ปิยรूपํ สาตรูปํ, เอตฺถเส
 ตณฺหา ปหฺยมานา ปหฺยตี"ติอาทิมานห.
 อถวา ตณฺหุปฺปาทวตฺตสฺส ปริณฺณาทตฺตา
 ปริณฺณาทวตฺตสฺมี ปุณฺ น อุปฺปชฺชนโต
 อนฺุปฺปาทนิโรธวเสน ตณฺหุปฺปาท-
 วตฺตสฺมีเยว นิรุชฺฌตีติ วุจฺจติ. เอตฺถ
 จ อุปฺปชฺชนปฺปฏิปกฺขวเสน ปหฺยตีติ
 วุตฺตํ, นิวิสฺนปฺปฏิปกฺขวเสน นิรุชฺฌตีติ.

พระธรรมเสนาบดี เมื่อจะแสดงความคับ
 แหง่คณฺหานัน ในวัตถุเหล่านั้นนั้นแหละ จึง
 กล่าวพระบาลี(มีใจความ)ว่า "จักขุอันเป็น
 ที่รักที่ยืนอยู่ในโลก, คณฺหานันเมื่อละ ย่อม
 ละได้ในจักขุนัน" ดังนี้เป็นต้น. อีกประการ
 หนึ่ง (คณฺหานัน) เรียกว่า คับไปในวัตถุที่
 เกิดขึ้นแห่งคณฺหานันเอง ด้วยอำนาจการคับ
 โดยไม่เกิดขึ้น เพราะไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปใน
 วัตถุที่ได้กำหนดครุแล้ว เพราะวัตถุที่เกิดขึ้น
 แห่งคณฺหาได้กำหนดครุแล้ว. และในพระบาลี
 นี้ ท่านกล่าววว่า ละได้ด้วยอำนาจเป็น
 ปฏิปักษ์ต่อการเกิดขึ้น, ย่อมคับด้วยอำนาจ
 เป็นปฏิปักษ์ต่อความตั้งอยู่.

นิโรธสจฺจนิตฺตฺเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พฺรณฺณานิโรธสจฺจนิตฺเต จป.

คุณหมื่น - คุณนิภา วงศ์สุริยะวัฒนา

อุทิศให้บิดา-มารดา ญาติมิตรสหาย และบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว

ทิวฺจฺฉิ ๆ เปฯ สุมฺมาสมาธิตีอาทิมาห. ที่พ้นจากองค์ไม่มี จึงกล่าวพระบาลีว่า
 ตตฺถ สุมฺมา ทสฺสณลกฺขณา สุมฺมาทิวฺจฺฉิ. สุมฺมาทิวฺจฺฉิ ๆลฯ สุมฺมาสมาธิ ดังนี้ เป็นต้น.
 สุมฺมา อภินิโรปนลกฺขโณ สุมฺมาสงฺกปโป. ในพระบาลีนั้น สุมฺมาทิวฺจฺฉิ มีความเห็นชอบ
 สุมฺมา ปรีคฺคหลกฺขณา สุมฺมาวาจา. เป็นลักษณะ. สุมฺมาสังกัปปะ มีความขยจิต
 สุมฺมา สุมฺภูจาปนลกฺขโณ สุมฺมากมฺมนโต. ไว้ในอารมณ์ชอบ เป็นลักษณะ. สุมฺมาวาจา
 สุมฺมา โวทาปนลกฺขโณ สุมฺมาอาชีโว. มีความกำหนดถือเอาชอบ เป็นลักษณะ.
 สุมฺมา ปคฺคหลกฺขโณ สุมฺมาวาโย. สุมฺมากัมมันตะ มีการยังการงานให้ตั้งขึ้น-
 สุมฺมา อูปฺภูจฺจานลกฺขณา สุมฺมาสติ. ชอบ เป็นลักษณะ. สุมฺมาอาชีวะ มีอันยัง
 สุมฺมา สฺมาธานลกฺขโณ สุมฺมาสมาธิ. กรรมให้ผองแผ้วชอบ เป็นลักษณะ. สุมฺมา-
วาโย มีความประคองจิตไว้ชอบเป็น
 ลักษณะ. สุมฺมาสติ มีความเข้าไปปรากฏชอบ
 เป็นลักษณะ. สุมฺมาสมาธิ มีความตั้งใจไว้
 ชอบเป็นลักษณะ.

เตสุ เอเกกฺสุสฺส ตีณิ ตีณิ กิจฺจฺจานิ ในบรรดาองค์เหล่านั้น แต่ละองค์ ๆ มี
 โหนฺติ. เสยฺยถิทฺถ, สุมฺมาทิวฺจฺฉิ ตาว กิจฺจฺจฺจฺล ๓ ๆ. คืออย่างไร, คือเบื้องต้น
 อญฺเฒหิปี อตฺตโน ปจฺจนี้กฺกิลเสหิ สุมฺมาทิวฺจฺฉิ ละมิจฺฉาทิวฺจฺฉิ พร้อมกับกิลเลสที่เป็น
 สหฺธิ มิจฺฉาทิวฺจฺฉิ ปชหฺติ, นิโรธญฺจ ชำคิกของตนเหมือน ๆ, กระทำนิโรธให้เป็น
 อารมฺมณฺ์ กโรติ, สุมฺปยุตฺตธรรมฺเม จ อารมฺมณฺ์ ๑, เห็นสัมปยุตฺตธรรมทั้งหลาย โดย
 ปสฺสฺติ ตปฺปฏิจฺฉาทกโมหวิธมนว เสน ไมหลงพร้อมควยอำนาจกำจัดโมหะอันปกปิด
 อสฺมโมหโต. สุมฺมาสงฺกปฺปาทโยปี ตเถว สัมปยุตฺตธรรมเหล่านั้น ๑. แม้องค์ทั้งหลาย มี

คุณหมื่น - คุณนิภา วงศ์สุริยะวัฒนา

อุทิศให้บิดา-มารดา ญาติมิตรสหาย และบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว

มิจฺฉาสงฺกปฺปาทีนึ จ ปชฺชนฺติ, นีพฺพานญฺจ อารมฺมณํ กโรนฺติ.

สัมมาสังกัปปะเป็นต้น เช่นเดียวกัน ยอมละมิจฉาสังกัปปะเป็นต้น, และกระทำนิพพานให้เป็นอารมณ์.

วิเสสโต ปเนตฺถ สมนฺทาสงฺกปฺโป สหชาตธมฺเม สมนฺทา อภินิโรเปตี, สมนฺทาวาจา สมนฺทา ปรีกฺขณฺหาตี, สมนฺทากมฺมฺนุโต สมนฺทา สมนฺทาจฺาเปตี, สมนฺทอาชีโว สมนฺทา โวทาเปตี, สมนฺทาวายาโม สมนฺทา ปกฺกณฺหาตี, สมนฺทาสตี สมนฺทา อูปฺภุจฺจาเปตี, สมนฺทาสมาธิ สมนฺทา สมาทฺหาตี.

แต่โดยวิเศษ ในบรรดาองค์เหล่านี้ สัมมาสังกัปปะ ยกสหชาตธรรมทั้งหลายไว้ในอารมณ์ชอบ, สัมมาวาจากำหนดถือเอาสหชาตธรรมทั้งหลายชอบ, สัมมากัมมันตะยังสหชาตธรรมให้ตั้งขึ้นชอบ, สัมมาอาชีวะยังสหชาตธรรมให้ผ่องแผ้วชอบ, สัมมาวายามะ ประคองสหชาตธรรมชอบ, สัมมาสติ ยังสหชาตธรรมให้ปรากฏชอบ, สัมมาสมาธิ ย่อมตั้งสหชาตธรรมไว้ชอบ.

อปิเจสา สมนฺทาธิฏฺฐิ นาม ปุพฺพภาเค นานากุชฺฌา นานารมฺมณา โหตี, มคฺคกาเล เอกกฺกุชฺฌา เอกการมฺมณา. กิจฺจโต ปน "ทุกฺเข ฌาณนฺ" ตีอาทีนึ จตฺตารี นามานิ ลภตี. สมนฺทาสงฺกปฺปาตโยปิ ปุพฺพภาเค นานากุชฺฌา นานารมฺมณา โหนตี, มคฺคกาเล เอกกฺกุชฺฌา เอกการมฺมณา.

ก็แต่ว่า ชื่อว่า สัมมาธิฐฐิ ในบุพภาคมีขณะต่างกัน มีอารมณ์ต่างกัน, แต่ในกาลแห่งมรรค มีขณะเดียวกัน มีอารมณ์เดียวกัน. แต่โดยกิจยอมได้ชื่อ ๔ อย่าง มี "ทุกขฌาณ (ความรู้ในทุกข์)" ดังนี้เป็นต้น. แม้สัมมาสังกัปปะเป็นต้น ในบุพภาคก็มีขณะต่างกัน มีอารมณ์ต่างกัน, ในกาลแห่งมรรคมีขณะเดียวกัน มีอารมณ์เดียวกัน.

คุณหญิงสุเนตร พงษ์ไสภณ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เตสุ สุมมาสงฺกปโป กิจฺจโต
 เนกขมฺมสงฺกปโปติอาทีนึ คีณิ นามานึ
 ลกฺทึ. สุมมาวาจาทโย ตโย ปุพฺพภาเค
 วิรติโยปิ โหนฺติ เจตนาโยปิ,
 มคฺคกฺขณฺเ ปน วิรติโยว. สุมมา-
 วายาโม สุมมาสตีติ อิทฺปิ ทฺวยํ กิจฺจโต
 สุมฺมปฺปธานสตฺปิฎฺจानวเสณ จตฺตาริ
 นามานึ ลกฺทึ. สุมมาสมาธิ ปน ปุพฺพ-
 ภาเคปิ มคฺคกฺขณฺเปิ สุมมาสมาธิเยว.

อิตฺติ อิมฺเสสุ อฏฺฐสฺสุ ธมฺเมสุ
 ภควตา นิพฺพานาธิคฺมาย ปฏฺิปนฺนสฺส
 โยคิโน พหุปการตฺตฺตา ปจฺมํ สุมมาทิสฺสุ
 เทสึตา. อัยํ หิ "ปญฺญาปชฺโชโต
 ปญฺญาสฺสคฺคณฺ"ติ^๑ จ วุตฺตฺตา. ตสฺมา
 เอตาย ปุพฺพภาเค วิปสฺสฺสนาณาน-
 สงฺขาทาย สุมมาทิสฺสุยา อวิชฺชนฺธการํ
 วิธมิตฺวา กิเลสฺโจเร ขาณฺเญโต

ในบรรดาองค์เหล่านั้น สัมมาสังกัปปะโดย
 กิจยอมใดชื่อ ๓ อย่าง มีชื่อว่า เนกขัม-
 สังกัปปะเป็นต้น. สัมมาวาจาเป็นต้นทั้ง ๓
 ในบุพภาค เป็นวิรติบ้าง เป็นเจตนาบ้าง,
 แต่ในขณะแห่งมรรค เป็นวิรติอย่างเดียว.
 สัมมาวายามะ สัมมาสติ ๒ แหมนี้ โดยกิจยอม
 ใดชื่อ ๔ อย่างคือสัมมปธานและสติปัฏฐาน.
 ส่วนสัมมาสมาธิ ชื่อว่า สัมมาสมาธิอย่าง-
 เดียว ทั้งในบุพภาค ทั้งในขณะแห่งมรรค.

ในบรรดาธรรมทั้ง ๘ อย่างดังกล่าว
 นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงสัมมาทิสฺสุ
 เป็นปฐม เพราะมีอุปการะมากแก่พระโยคี
 ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพาน. จริงอยู่ สัมมาทิสฺสุ
 นี้ตรัสไว้ว่า "เป็นปัญญาปชโชตะ (แสงสว่าง
 คือ ปัญญา) เป็นปัญญาสตัดะ (ศีลตราคือ
 ปัญญา)". เพราะฉะนั้น พระโยคาวจร
 ขจัดความมืด คือ อวิชชา ด้วยสัมมาทิสฺสุ

^๑ อภี. ส. ๓๔/๑๓- ๕.

เขเมน โยคาวจโร นิพพานัน
ปาปณาติ. ตสุมา ปจัม สัมมาทิฏฐิ
เทสิตา.

กล่าวคือวิปัสสนาญาณในบุพภาคนี้ เมื่อมา
โจร คือ กิเลสได้ ยอมบรรลुพระนิพพาน
โดยเกษม. เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงทรงแสดงสัมมาทิฐิเป็นปฐม.

สัมมาสงกบุโป ปน ตสุสา
พหุภาโร. ตสุมา ตทนนตรํ วุตโต.
ยถา หิ เทรณฺณโก หตุเถน ปรีวตุเตตฺวา
ปรีวตุเตตฺวา จกุขฺนา กหาปณฺ
โธโลเกนฺโต "อัยฺ กุโฏ อัยฺ เจโก"ติ
ปชานาติ, เอวํ โยคาวจโรปิ ปุพฺพ-
ภาเค วิตฺกฺเถน วิตฺกฺเกตฺวา วิตฺกฺเกตฺวา
วิปัสฺสนาปญฺญา ย โอโลกยมาโน
"อิมํ ฐมา กามาวจรา, อิมํ
รูปาวจราทโย"ติ ชานาติ.

ส่วนสัมมาสังกัปปะก็มีอุปการะมาก
แก่สัมมาทิฐินั้น. เพราะฉะนั้น จึงตรัสไว้ใน
ลำดับแห่งสัมมาทิฐินั้น. อุปมาเหมือนอย่าง
เจ้าหน้าทีการเงิน เอามือจับเงินพลิกไปมา
ตรวจดูเหรียญษาปณด้วยจักษุ ยอมรับว่า
"นี่เป็นเงินเกี่ นี่เป็นเงินดี" ฉนั้นใด, แม
พระโยคาวจรก็ตรีกแล้ว ด้วยวิตกในบุพภาค
เมื่อมองดูด้วยวิปัสสนาปัญญายอมรับว่า"ธรรม
เหล่านี้เป็นกามาวจร, ธรรมเหล่านี้เป็น
รูปาวจรเป็นต้น".

ยถา วา ปน ปุริเสน โภภฺย
คเหตฺวา ปรีวตุเตตฺวา ปรีวตุเตตฺวา
ทินฺนํ มหารุกฺขํ ตจฺจโก วาสียา
ตจฺเจตฺวา กมุเม อุปเนติ, เอวํ
วิตฺกฺเถน วิตฺกฺเกตฺวา วิตฺกฺเกตฺวา

ก็อีกประการหนึ่ง อุปมาเหมือนอย่างว่า
ช่างไม้ เอามีตถากต้นไม้ใหญ่ ที่บุรุษจับ
ที่ปลายพลิกไปพลิกมาให้ ยอมรับนำเข้าไปใน
การงานใดฉนั้นใด, พระโยคาวจรกำหนด
ธรรมที่วิตกตรีกแล้วตรีกเล่าให้ โดยนัย

คุณหญิงสุเนตร พงษ์โสภณ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ทินนธมฺเม โยคาวจโร ปญฺญา "อิเม
ธมฺมา กามาวจรา, อิเม รูปาวจรา" ติ-
อาทีนา นเยน ปริจฺฉินฺทิตฺวา กมฺเม
อุปเนติ. ตสฺมา สมฺมาสงฺกปโป สมฺมา-
ทิฏฺฐานนฺตรํ วุตฺโต.

สฺวายํ ยถา สมฺมาทิฏฺฐิยา,
เอวํ สมฺมาวาจา ยปิ อุปการโก.
ยถาห "ปุพฺเพ โข คหปติ วิตกฺเกตฺวา
วิจาเรตฺวา ปจฺฉา วาจํ ภินฺทตี" ติ.
ตสฺมา ตทนนฺตรํ สมฺมาวาจา วุตฺตา.

ยสฺมา ปน "อิทฺถจิทฺถจ
กริสฺสํมา" ติ ปจฺมํ วาจา ย สํวิทิตฺวา
โลเก กมฺมนฺเต ปโยเชนฺติ, ตสฺมา
วาจา กายกมฺมสฺส อุปการิกาติ
สมฺมาวาจา ย อนนฺตรํ สมฺมากมฺมนฺโต
วุตฺโต.

มีอาทิวา "ธรรมเหล่านี้เป็นกามาวจร,
ธรรมเหล่านี้เป็นรูปาวจร" ดังนี้ ด้วยปัญญา
ยอมนำเข้าไปในการบำเพ็ญเพียร ก็ฉนั้น.
เพราะฉะนั้น สัมมาสังกัปปะ จึงตรัสไว้ใน
ลำดับแห่งสัมมาทิฐิ.

สัมมาสังกัปปะนั้นก็มีอุปการะ แก่
สัมมาวาจา, เหมือนมีอุปการะมากแก่สัมมา-
ทิฐิ. ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า "ดูกรคฤหบดี
บุคคลตรึกแล้วตรองแล้ว ในเบื้องต้นแล จึง
เปล่งวาจาในภายหลัง". เพราะฉะนั้น
จึงตรัสสัมมาวาจา ไว้ในลำดับแห่งสัมมา-
สังกัปปะนั้น.

อนึ่ง เพราะคนทั้งหลายตระเตรียม
ไว้ด้วยวาจาก่อนว่า "เราจักกระทำสิ่งนี้ ๆ"
จึงประกอบกิจการงานในโลก, เพราะฉะนั้น
วาจา จึงมีอุปการะแก่กายกรรม เหตุฉนั้น
จึงตรัสสัมมากรรมันตะไว้ ในลำดับแห่งสัมมา-
วาจา.

^๑ ม. ม. ๑๒/๕๕๐.

จตุพพิธ ปน วิจิจุจจริตฺ, ติวิธ
กายทุจจริตฺ ปหาย อุกมฺ สฺจจริตฺ
ปุเรนตสฺเสว ยสฺมา อาชีวฏฺจมกสฺล
ปุรติ, น อิตรสฺส, ตสฺมา ตทฺภยานนฺตร
สฺมมาอาชีโว วุตฺโต.

เอว วิสุทฺธาชีเวน ปน "ปริสุทฺโธ
เม อาชีโว"ติ เอตฺตาวตา ปรีโตสฺ
กตฺวา สุตฺตปฺมตฺเตน วิหริคฺ น ยุตฺต,
อถ โข สพฺพอิริยาปเดสฺส อิทํ
วีริยมารภิตพฺพนฺติ ทสฺเสคฺ ตทฺนนฺตร
สฺมมาวายาโม วุตฺโต.

ตโต อารทฺธวีริเยนาปิ กายาทีสุ
จตุสฺ วตฺถุสฺ สติ สุปฺภุจिता กาทพฺพาติ
ทสฺเสคฺ ตทฺนนฺตร สฺมมาสติ วุตฺตา.

อนึ่ง เพราะอาชีวฏฺจมกสฺล (คือ คีลมี
อาชีวะเป็นที่ ๘) ย่อมบริบูรณ์ แก่บุคคลผู้ละ
วิจิจุจริต ๔ อย่าง, กายทุจจริต ๓ อย่าง
แล้วจึงบำเพ็ญสุจริตทั้ง ๒ ให้บริบูรณ์อยู่
ทีเดียว, ย่อมไม่บริบูรณ์ แก่บุคคลนอกนั้น,
ฉะนั้น จึงตรัสสัมมาอาชีวะไว้ในลำดับแห่ง
สัมมาวาจา และสัมมากัมมันตะทั้งสองนั้น.

อนึ่ง เพื่อจะแสดงว่า กิริยาที่บุคคล
ผู้มีอาชีวะบริสุทธิ์แล้วอย่างนี้ กระทบความ
พอใจแต่เพียงเท่านั้นว่า "อาชีวะของเรา
บริสุทธิ์แล้ว" เป็นผู้ประมาทถึงคนหลับแล้ว
อยู่ไม่สมควร, โดยที่แท้ ควรจะปรารภ
ความเพียรนี้ ในอิริยาบถทั้งปวง จึงได้ตรัส
สัมมาวายามะโว ในลำดับแห่งสัมมาอาชีวะ
นั้น.

ลำดับนั้น เพื่อจะแสดงว่า แม้บุคคลผู้มี
ความเพียรอันปรารภแล้ว ก็ควรกระทำสติ
ให้เข้าไปตั้งไว้ดีแล้วในวัตถุทั้ง ๔ มีกาย
เป็นต้น จึงได้ตรัสสัมมาสติไว้ในลำดับแห่ง
สัมมาวายามะนั้น.

สมาคมผู้ปกครองและครูโรงเรียนวัดราชบพิธฯ
สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ยสุมา ปน เอวํ สุปฏิจิตาย
 สติยา สมาธิสุส อุปการานุปการานํ
 ธมฺมานํ คติโย สมเนวสีตวา^๑ ปโหติ
 เอกตฺตารมฺมเณ จิตฺตํ สมาธาตํ, ตสุมา
 สมฺมาสตือนนฺตรํ สมฺมาสมาธิ วุตฺโตติ
 เวทิตฺตพฺโพ.

อนึ่ง เพราะเมื่อสติปรากฏดีแล้ว
 อย่างนี้ การที่แสวงหาการดำเนินแห่งธรรม
 ทั้งหลาย ที่เป็นอุปการะและไม่เป็นอุปการะ
 แก่สมาธิ แล้วตั้งจิตไว้ในอารมณ์อันแน่วแน่
 ย่อมเพียงพอ, เพราะฉะนั้น สัมมาสมาธิ
 ฟังทราบว่ พระองค์ตรัสไว้ในลำดับแห่ง
 สัมมาสติ.

สมฺมาทิฏฺฐินิทฺเตเส "ทุกฺเข
 ฅาณนุ"^๑ติอาทีนา จตฺตสจฺจกมฺมฏฺฐานํ
 ทสฺสึตฺติ. ตตฺถ ปุริมานิ เทว สจฺจานิ
 วฏฺฐํ, ปจฺฉิมานิ เทว วิวฏฺฐํ. เตสุ
 ภิกฺขุโน วฏฺเฐ กมฺมฏฺฐานาภินิเวโส
 โหติ, วิวฏฺเฐ นตฺถิ อภินิเวโส.
 ปุริมานิ ทิ เทว สจฺจานิ "ปญฺจกฺขนฺธา
 ทุกฺข์, ตณฺหา สมฺมทโย"^๑ติ เอวํ
 สจฺเขเปเนว จ, "กตฺเม ปญฺจกฺขนฺธา,
 รุปฺกฺขนฺโธ"^๑ติอาทีนา นเยน วิตุถาเรน
 จ อาจฺริยสฺนฺติเก อุกฺคณฺหิตฺวา วาจา

จะวินิจฉัยในสัมมาทิฐินิเทศสืบต่อไป :
 ท่านใดแสดงกรรมฐาน อันมีสังขะทั้ง ๕
 เป็นอารมณ์ด้วยคำว่า "ทุกฺเข ฅาณ(ความรู้
 ในทุกข์)"ตั้งนี้เป็นต้น. ในบรรดาสังขะทั้ง ๕
 นั้น สังขะ ๒ เบื้องต้นเป็นวิภูฏะ, สังขะ ๒
 เบื้องปลายเป็นวิวิภูฏะ. ในสังขะที่เป็น
 วิภูฏะ และวิวิภูฏะนั้น ภิกษุยอมมีความยึดมั่น
 ในกรรมฐานในสังขะที่เป็นวิภูฏะ, ส่วนใน
 สังขะที่เป็นวิวิภูฏะไม่มีความยึดมั่น. จึงอยู่
 สังขะ ๒ เบื้องต้น พระโยคาวจรเรียนใน
 สำนักของอาจารย์โดยย่ออย่างนี้ว่า"ชั้น ๕

^๑ ม. สมเนวสีตวา.

สมาคมผู้ปกครองและครูโรงเรียนวัดราชบพิธ ฯ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปุนปฺปุนํ ปรีวตฺเตนฺโต โยคาวจโร
กมฺมํ กโรติ.

อิตเรสุ ปน ทวีสุ สจฺเจสุ "นิโรธสจฺจํ
อิกฺขํ กนฺตํ มนابقํ, มคฺคสจฺจํ อิกฺขํ
กนฺตํ มนابقนฺ"ติ เอวํ สวเนเนว กมฺมํ
กโรติ. โส เอวํ กมฺมํ กโรนฺโต
จตุตตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวเณ
ปฏิวิชฺฌติ, เอกภิสฺมเยน อภิสฺเมติ.
ทุกฺขํ ปริณฺญาปฏิเวเณ ปฏิวิชฺฌติ,
สมุทฺทัยํ ปทานปฺปฏิเวเณ ปฏิวิชฺฌติ.
นิโรธํ สจฺจฉิกิริยาปฏิเวเณ ปฏิวิชฺฌติ,
มคฺคํ ภาวนาปฏิเวเณ ปฏิวิชฺฌติ.
ทุกฺขํ ปริณฺญาภิสฺมเยน ๆเปฯ มคฺคํ
ภาวนาภิสฺมเยน อภิสฺเมติ.

เป็นทุกข์, ตัณหาเป็นสมุทัย" และโดยพิสดาร
โดยนัยมีอาทิว่า "ขั้น ๕ อะไรบ้าง, คือ
รูปขั้น....." ตั้งนี้แล้ว ทองบนควยวาจา
บอຍ ๆ ชื่อว่ายอมบำเพ็ญกรรมฐาน.

ส่วนในสังจะ ๒ นอกนี้ พระโยคาวจร ยอม
บำเพ็ญเพียร ด้วยการฟังนั้นแหละอย่างนี้ว่า
"นิโรธสังจะ นานปรารธนา นานาใคร
นาชอบใจ, มรรคสังจะ นานปรารธนา
นาใคร นาชอบใจ". พระโยคาวจรนั้น
เมื่อบำเพ็ญเพียรอย่างนี้ ย่อมแทงตลอด
สังจะทั้ง ๕ โดยการแทงตลอดคราวเดียวกัน,
ยอมตรัสรู้ โดยการตรัสรู้คราวเดียวกัน.
คือยอมแทงตลอดซึ่งทุกข์ โดยการแทงตลอด
คือการกำหนดรู้, ย่อมแทงตลอดซึ่งสมุทัย
โดยการแทงตลอด คือการละ. ย่อมแทง-
ตลอดซึ่งนิโรธ โดยการแทงตลอด คือการ
กระทำให้แจ้ง, ย่อมแทงตลอดซึ่งมรรค
โดยการแทงตลอดคือการเจริญ. ย่อมตรัสรู้
ทุกข์ โดยการตรัสรู้ คือการกำหนดรู้ ๆลฯ
ยอมตรัสรู้มรรค โดยการตรัสรู้คือการเจริญ.

สมาคมผู้ปกครองและครูโรงเรียนวัดราชบพิธ ฯ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอวมสฺส ปุพฺพภาเค ทวีสุ
 สจฺเจสุ อุกฺกตปริปุจฺจาสวนธารณ-
 สมฺมสนฺปปฎิเวโธ โหติ, ทวีสุ
 สวนปปฎิเวโธเชว. อปรภาเค ตีสุ
 กิจฺจโต ปฎิเวโธ โหติ นิโรธ
 อารมฺมณฺปปฎิเวโธ. ตตฺถ สพฺพิ
 ปฎิเวธณานิ โลกุตฺตรํ, สวนธารณ-
 สมฺมสนฺณานิ โลกียํ กามาวจรํ.
 ปจฺจเวกฺขณา ปน ปตฺตสจฺจสฺส โหติ,
 อยฺยจ อาทิกมฺมิโก.

ด้วยประการฉะนี้ ในบุพภาค พระ
 โยคาวจรนั้นยอมแห่งตลอดสังขะทั้ง ๒ (คือ
 ทุกข์-สมุทัย) โดยการเรียน การสอบถาม
 การฟัง การทรงจำและการพิจารณา ย่อม
 แห่งตลอดสังขะทั้ง ๒ (คือ นิโรธ-มรรค)
 โดยการฟังอย่างเดียว. ในอปรภาค พระ-
 โยคาวจร ย่อมแห่งตลอดสังขะทั้ง ๓ (คือ
 ทุกข์-สมุทัย และมรรค) โดยกิจ แห่งตลอด
 นิโรธสัง โดยอารมณ์. ในสังขะเหล่านั้น
 ปฎิเวธญาณทั้งหมดเป็นโลกุตระ, สวนญาณ
 ธารณญาณ สมฺมสนฺณญาณ เป็นโลกียะฝ่าย
 กามาวจร. ส่วนปัจจเวกขณา (คือ การ
 พิจารณา) ย่อมมีแก่พระโยคาวจรผู้ใดบรรลุ
 สังขะแล้ว, และพระโยคาวจรนี้ชื่อว่า
 เป็นผู้เริ่มบำเพ็ญเพียร.

ตสฺมา สา อิท น วุตฺตา.
 อิมสฺส จ ภิกฺขุโน ปุพฺเพ ปริคฺคหโต
 "ทุกฺขํ ปริชานามิ, สมุทฺยํ ปชามมิ,
 นิโรธํ สจฺฉิกโรมิ, มคฺคํ ภาเวมิ"ติ

เพราะฉะนั้น ท่านจึงมีใ้กล่าวการพิจารณา
 นั้นไว้ในอธิการนี้. ก็ภิกษุนี้ก่อนกำหนดยอม
 ไม่มีความนึก ความคำนึง การกระทำในใจ
 และการพิจารณาว่า "เราจะกำหนดรู้ทุกข์,

สมาคมผู้ปกครองและครูโรงเรียนวัดราชบพิธ ฯ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อาโภกสมนุณาหารมนสิการปัจจเวกขณา
นคฺคิ, ปรีคฺคหโต ปฏฺจาย โหติ.
อปรภาเค ปน ทุกฺขํ ปรีณฺณตเมว
ฯเปฯ มคฺคโค ภาวิโตว โหติ.

จะละสมุทัย, จะกระทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ,
จะเจริญมรรค ดังนี้, ตั้งแต่กำหนดไปถึงมี.
ส่วนในอปรภาค (ภายหลัง) ทุกข์ยอมเป็น
อันกำหนดรู้ที่เกี่ยว ฯลฯ มรรคยอมเป็นอัน
เจริญแล้วเทียว.

ตตฺถ เทว สจฺจจันนิ ทุทฺทสฺตฺตา
คมฺภีรานิ, เทว คมฺภีรตฺตา ทุทฺทสฺตานิ.
ทุกฺขสจฺจํ หิ อฺปฺปตฺติโต ปากฺกํ,
ชาณฺณกฺกมฺภุภุพฺพาราทีสุ "อโห ทุกฺขนฺ"ติ
วตฺตพฺพคฺคํปี อापชฺชติ. สมุทฺยสจฺจํ
ชาตฺตูกามตาณฺณชิตฺตูกามตาทิวเสณ อฺปฺป-
ตฺติโต ปากฺกํ. ลกฺขณฺปฺปฏิเวธโต ปน
อฺภยํปี คมฺภีรํ. อิติ ตานิ ทุทฺทสฺตฺตา
คมฺภีรานิ.

ในบรรดาสัจจะทั้ง ๔ นั้น สัจจะ ๒
(เบื้องต้น) ชื่อว่า ลึกซึ้งเพราะเห็นได้ยาก,
สัจจะ ๒ (เบื้องปลาย) ชื่อว่า เห็นได้ยาก
เพราะลึกซึ้ง. จริงอยู่ ทุกขสัจจะ ปราภฏ
โดยการเกิดขึ้น, เช่นในเวลาถูกตอไม้
และหนามที่ตำเป็นต้น บุคคลก็ต้องถึงกับ
พูดว่า "โอ๊ย เจ็บ" ดังนี้. สมุทัยสัจ
ปราภฏโดยการเกิดขึ้น ด้วยอำนาจอยาก-
เกี่ยวและอยากกินเป็นต้น. ก็สัจจะทั้ง ๒
ลึกซึ้งโดยการแทงตลอดลักษณะ. สัจจะ
เหล่านั้น ชื่อว่า ลึกซึ้ง เพราะเห็นได้ยาก
ดังนี้.

อิตเรสํ ปน ทฺวินฺนํ ทสฺสฺนคฺคฺตาย
ปโยโค ภาวคฺคคฺคฺคหณคฺคํ หคฺคคฺคปฺปสฺสาร์ณํ

ส่วนความเพียร เพื่อต้องการจะเห็นสัจจะ
ทั้ง ๒ นอกนี้ ย่อมเป็นเหมือนกับเหยียดมือ

คุณประ เสริฐ สิทธิไชย

อุทิศให้ นายสุวรรณ วาลีกุล-นายชวนชื่น วาลีกุล

๑๒๕๓

วีย, อวีจิผุสนตถ์ ปาทปฺปสารณํ วีย,
 สตธา ภินฺนสฺส วาสสฺส โภภียา
 โภภียปฺปาทนํ วีย จ โหติ. อิติ ตานิ
 คมฺภีรตฺตา ทฺทฺทสฺสานิ. เอวํ ทฺทฺทสฺสตฺตา
 คมฺภีเรสุ คมฺภีรตฺตา จ ทฺทฺทเสสุ จตฺตฺสุ
 สจฺเจสุ อุกฺกหาทิวเสน ปุพฺพภาค-
 ฌาณฺอุปฺตติ สนฺธาย อิทํ "ทุกฺเข
 ฌาณนฺ"ติอาทิ วุตฺตํ. ปฏิเวธกฺขณ
 ปน เอกเมว ตํ ฌาณํ โหติ.

ไปเพื่อจะจับไข้วัดคพรหม, เหมือนกับ
 เขี่ยคเท้าไปเพื่อจะสัมผัสสอเวจี, และ
 เหมือนกับเอาปลายกับปลายแห่งขนทรายซึ่ง
 จักออกเป็นรอยส่วนมาจรดกันจะนั้น. สัจจะ
 เบื้องปลายทั้ง ๒ นั้น ชื่อว่า เห็นได้ยาก
 เพราะลึกซึ้งอย่างนี้. ท่านหมายถึงความ
 บังเกิดขึ้นแห่งญาณในบุรพภาค ด้วยอำนาจ
 การเรียนเป็นต้น ในสัจจะทั้ง ๔ ที่ชื่อว่า
 ลึกซึ้งเพราะเห็นได้ยาก และที่ชื่อว่าเห็น
 ได้ยากเพราะลึกซึ้งอย่างนี้ จึงกล่าวคำว่า
 "ทุกฺเข ฌาณํ" (ความรู้ในทุกข์) เป็นต้น
 นี้ไว้. ก็ในขณะที่แห่งการแห่งตลอดญาณนั้น
 ย่อมมีญาณเดียวเท่านั้น.

อปเร ปนาหุ "จตฺตฺพิริํ สจฺเจสุ
 ฌาณํ สุตฺตมยฌาณํ ววตฺถานฌาณํ สมฺมสน-
 ฌาณํ อภิสมยฌาณนฺ"ติ. ตตฺถ กตมํ
 สุตฺตมยฌาณํ ? สจฺจชิตฺเตน วา วิตฺถาเรน
 วา จตฺตฺตาริ สจฺจจานิ สุตฺตวา ชานาติ
 "อิทํ ทุกฺข์, อयํ สมฺมทโย, อयํ นิโรธ,

ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่ง กล่าวว่า
 "ญาณในสัจจะมี ๔ อย่าง คือ สุตฺตมยฌาณ
 (ความรู้สำเร็จด้วยการสัจ) ววตฺถานฌาณ
 (ความรู้ด้วยการกำหนด) สัมมสนฌาณ
 (ความรู้ด้วยการพิจารณา) อภิสมยฌาณ
 (ความรู้ด้วยการตรัสรู้)". ในญาณทั้ง

คุณประ เสรวิฐ สิทธิไชย
 อภิศให้ นายสุวรรณ วาลิกุล-นายชวนชื่น วาลิกุล

อัย มคฺโค"ติ. อิทํ สุตมยญาณํ.

๔ อย่างนั้น สุตมยญาณเป็นไฉน ? ก็คือ ไต่สัดับสังจะทั้ง ๔ โดยย่อ หรือโดยพิสดาร แล้วรู้ว่า "นี่ทุกข์, นี่สมุทัย, นี่โรธ, นี่มรรค". นี้ ชื่อว่า สุตมยญาณ.

กตมํ ววตฺถานญาณํ ? โส สุตานํ อตฺถํ อุปปริกฺขติ ธมฺมโต จ ลกฺขณโต จ, "อิมะ ธมฺมา อิมสฺมี สจฺเจ ปรียาปนฺนา, อิมสฺส สจฺจสฺส อิทํ ลกฺขณนฺ"ติ สนฺนิฏฺจานํ กโรติ. อิทํ ววตฺถานญาณํ.

ววตฺถานญาณเป็นไฉน ? พระโยคาวจรนั้น เข้าไปพิจารณาอรรถแห่งสังจะที่ไต่สัดับแล้ว โดยธรรมและโดยลักษณะ, ย่อมกระทำ ความตกลงใจว่า "ธรรมเหล่านี้เป็นเนื่องใน สังจะนี้, นี้เป็นลักษณะของสังจะนี้". นี้ ชื่อว่า ววตฺถานญาณ.

กตมํ สัมมสนฺญาณํ ? โส เอวํ ยถานุปฺพุทฺถํ จตฺตารี สจฺจจฺานิ ววตฺถาเปตฺวา อถ ทุกฺขเมว คเหตฺวา ยาว โคตรกฺฎญาณํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต สมฺมสฺติ. อิทํ สัมมสนฺญาณํ.

สัมมสนฺญาณเป็นไฉน ? พระโยคาวจรนั้น ครั้นกำหนดสังจะทั้ง ๔ ตามลำดับอย่างนี้แล้ว ที่นั่น ย่อมจับเอาทุกขนั้นแลมา พิจารณาโดย ความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา ไปจนถึงโคตรกฏญาณ. นี้ ชื่อว่า สัมมสนฺญาณ.

กตมํ อภิสมยญาณํ ? โลกุตฺตรมคฺคทุกฺขเณ เอเกน ญาเณน จตฺตารี สจฺจจฺานิ

อภิสมยญาณเป็นไฉน ? ก็ ในขณะโลกุตระ- มรรค ย่อมตรัสรู้สังจะทั้ง ๔ ด้วยญาณเดียว-

คุณประ เเสรีฐ สิทธิไชย

อุทิศให้ นายสุวรรณ วัลลิกุล-นายชวนชื่น วัลลิกุล

อปุพพิ อจรัม อภิสเมติ "ทุกข์
 ปริณณาสมเขน, สมุทย์
 ปหานาสมเขน, นิโรธ สจฉิกริยาภิ-
 สมเขน, มคคิ ภาวนาภิสมเขน
 อภิสเมตี"ติ. อิท อภิสมยญาณติ.

กัน ไม่ก่อนไม่หลังกันว่า"ยอมตรัสรู้ทุกข์โดย
 การตรัสรู้ คือการกำหนดรู้, ยอมตรัสรู้สมุทัย
 ด้วยการตรัสรู้ คือการละ, ยอมตรัสรู้นิโรธ
 ด้วยการตรัสรู้ คือการกระทำให้แจ้ง, ยอม
 ตรัสรู้มรรคด้วยการตรัสรู้ คือ การเจริญ"
 ดังนี้. นี้ ชื่อว่า อภิสมยญาณ ดังนี้.

สมมาสงกุปปนิทเทเส กามโต
 นิสฺสโฏติ เนกขัมมสงกุปโป. พยาบาทโต
 นิสฺสโฏติ อพฺยาบาทสงกุปโป. วิหีสาย
 นิสฺสโฏติ อวิหีสาสงกุปโป. ตตฺถ
 เนกขัมมวิตกฺโก กามวิตกฺกสฺส ปทมาตฺ
 ปทจฺเจทฺ กโรนฺโต อุปฺปชฺชติ,
 อพฺยาบาทวิตกฺโก พยาบาทวิตกฺกสฺส,
 อวิหีสาวิตกฺโก วิหีสาวิตกฺกสฺส. ตถา
 เนกขัมมอพฺยาบาทอวิหีสาวิตกฺกา กาม-
 พยาบาทวิหีสาวิตกฺกานํ ปจฺจนีกา หุตฺวา
 อุปฺปชฺชนฺติ.

จะวินิจฉัย ในสัมมาสังกัปปนิเทศ
 ต่อไป : ชื่อว่า เนกขัมมสังกัปปะ ด้วย
 อรรถว่า เป็นความดำริ สลัดออกจากกาม.
 ชื่อว่า อพฺยาบาทสังกัปปะ ด้วยอรรถว่าเป็น
 ความดำริ สลัดออกจากพยาบาท. ชื่อว่า
อวิหีสาสังกัปปะ ด้วยอรรถว่า เป็นความ
 ดำริ สลัดออกจากวิหิงสา. ในสังกัปปะนั้น
 เนกขัมมวิตก เกิดขึ้นกระทำการกระพรอย
 ตัตรอยแห่งกามวิตก, อพฺยาบาทวิตก
 เกิดขึ้นกระทำการกระพรอย ตัตรอยแห่ง
 พยาบาทวิตก, อวิหีสาวิตก เกิดขึ้นกระทำ
 การกระพรอย ตัตรอยแห่งวิหิงสาวิตก.
 อนึ่ง เนกขัมมวิตก อพฺยาบาทวิตก และ

คุณประ เเสรีฐ สิทธิไชย

อุทิศให้ นายสุวรรณ วัลลิกุล-นายชวนชื่น วัลลิกุล

อวิหิงสาวิตก ย่อมเกิดขึ้น เป็นข้าศึกแก่
กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก.

ตตฺถ โยคาวจโร กามวิตกฺกสุส
ปทฆาตฺนตฺถ กามวิตกฺกํ วา สฺมมสฺติ
อญฺญํ วา ปน กิณฺจิ สงฺขารํ. อถสฺส
วิปัสฺสนากฺขณเณ วิปัสฺสนาสมฺปยุตฺโต
สงฺกปฺโป ตทฺงฺควเสณ กามวิตกฺกสุส
ปทฆาตํ ปทฺจฺเจทํ กโรนฺโต อุปฺปชฺชติ,
วิปัสฺสนํ อุตฺตฺสุกฺกาเปตฺวา มคฺคํ ปาเปติ.
อถสฺส มคฺคกฺขณเณ มคฺคสมฺปยุตฺโต
สงฺกปฺโป สฺมจฺเจทวเสณ กามวิตกฺกสุส
ปทฆาตํ ปทฺจฺเจทํ กโรนฺโต อุปฺปชฺชติ.
พฺยาบาทวิตกฺกสุสํปิ ปทฆาตฺนตฺถ
พฺยาบาทวิตกฺกํ วา อญฺญํ วา สงฺขารํ,
วิหิงสาวิตกฺกสุส ปทฆาตฺนตฺถ วิหิงสาวิตกฺกํ
วา อญฺญํ วา สงฺขารํ สฺมมสฺติ. อถสฺส
วิปัสฺสนากฺขณเณติ สพฺพํ ปุริมนเยเนว
โยเชตพฺพํ.

ในสัมมาสังกัปปะนั้น พระโยคาวจร
ย่อมพิจารณาซึ่งกามวิตกหรือสังขารอะไร ๆ
อื่น เพื่อกระทบรอยแห่งกามวิตก. ที่นั้น
สังกัปปะอันสัมปยุตด้วยวิปัสสนาในขณะแห่ง-
วิปัสสนาของพระโยคาวจรนั้น ย่อมเกิดขึ้น
กระทำการกระทบรอย ตั้ครอยแห่งกามวิตก
ด้วยอำนาจแห่งตทังคปหานะ, ย่อมยัง
วิปัสสนาให้ก้าวหน้าไปจนถึงมรรค. ครั้น
แล้ว ในขณะแห่งมรรค สังกัปปะอันสัมปยุต
ด้วยมรรคของพระโยคาวจรนั้น ย่อมเกิดขึ้น
กระทำการกระทบรอย ตั้ครอยแห่งกามวิตก
ด้วยอำนาจแห่งสมฺมจฺเจทพหานะ. พึงประกอบ
ความทั้งหมดตามนัยก่อนนั้นแหละว่า ย่อม
พิจารณา พยาบาทวิตก หรือสังขารอย่างอื่น
เพื่อกระทบรอย แม้แห่งพยาบาทวิตก, ที่นั้น
ในขณะแห่งวิปัสสนา สังกัปปะอันสัมปยุตด้วย
วิปัสสนาของพระโยคาวจรนั้น ย่อมเกิดขึ้น
กระทำการกระทบรอย ตั้ครอยแห่งพยาบาท

คุณประเสริฐ สิทธิไชย

อุทิศให้ นายสุวรรณ วัลลิกุล-นายชวนชื่น วัลลิกุล

วิตกด้วยอำนาจตทั้งคปหानะ ให้วิปัสสนา
 ก้าวหน้าไปให้ถึงมรรค. ที่นั่นในขณะแห่ง
 มรรค สังกัปปะอันสัมปยุตด้วยมรรคของ
 พระโยคาวจรนั้น ย่อมเกิดขึ้น ทำการ
 กระทบรอย ตักรอยแห่งพยาบาทวิตก ด้วย
 อำนาจแห่งสมุจเฉตปหานะ, ย่อมพิจารณา
 วิหิงสาวิตกหรือสังขารอย่างอื่น เพื่อกระทบ
 รอยแห่งวิหิงสาวิตก. ที่นั่นในขณะแห่ง
 วิปัสสนา สังกัปปะอันสัมปยุตด้วยวิปัสสนา
 ของพระโยคาวจรนั้น ย่อมเกิดขึ้นทำการ
 กระทบรอย ตักรอยแห่งวิหิงสาวิตก ด้วย
 อำนาจแห่งตทั้งคปหานะให้วิปัสสนาก้าวหน้า
 ไปให้ถึงมรรค. ที่นั่นในขณะแห่งมรรค
 สังกัปปะอันสัมปยุตด้วยมรรคของพระโยคา-
 วจรนั้น ย่อมเกิดขึ้น ทำการกระทบรอย
 ตักรอยแห่งวิหิงสาวิตก ด้วยอำนาจแห่ง
 สมุจเฉตปหานะ ดังนี้.

กามวิตกุกาที่นั ปน คิณณปิ
 ปาพิยั วิภตฺเตสุ อฏฺฐตฺตีสารมฺมณฺเสสุ
 เอกกมฺมฏฺฐานปิ อปฺจุนีกั นาม นตฺถิ.

ในบรรดาอารมณ์ ๓๘ ซึ่งจำแนกไว้
 ในพระบาลี แมกรรณฐานอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่า
 ไม่เป็นชาติกแก่วิตกทั้ง ๓ มีกามวิตกเป็นต้น

คุณประ เสดริฐ สิทธิไชย

อุทิศให้ นายสุวรรณ วัลลิกุล-นายชวนชื่น วัลลิกุล

เอกนุตโต ปน กามวิตกกุสฺส ตาว
 อสุภสุ ปจฺมชฺฌานเมว ปจฺจนี้กั,
 พุยาปาทวิตกกุสฺส เมตฺตตาย ติกฺกจฺตฺตฺกชฺ-
 ฌานานิ, วิหีสาวิตกกุสฺส กรุณาย
 ติกฺกจฺตฺตฺกชฺฌานานิ.

ย่อมไม่มี. ก็ก่อนอื่น ปฐมฌานในอารมณ์สุภะ
 ทั้งหลายนั้นแหละ เป็นข้าศึกแก่กามวิตกโดย
 ส่วนเดียว, ฌานหมวด ๓ และหมวด ๔
 ในเมตตา เป็นข้าศึกแก่พยาบาทวิตก,
 ฌานหมวด ๓ และหมวด ๔ ในกรุณา
 เป็นข้าศึกแก่วิหิงสาวิตก.

ตสฺมา อสุภปริกมฺมํ กตฺวา ฌานํ
 สมาปฺนฺนสฺส สฺมาปตฺติกฺขณ ฌาน-
 สมฺปยุตฺโต วิตกโก วิกฺขมฺภนฺวเสณ
 กามวิตกกุสฺส ปจฺจนี้โก หุตฺวา อุปฺปชฺชติ,
 ฌานํ ปาทกั กตฺวา วิปสฺสณํ
 ปญฺจเปนฺตสฺส วิปสฺสนาภฺขณ วิกฺขมฺภนฺวเสณ
 สมฺปยุตฺโต สํกปฺโป ตทฺงควเสณ
 กามวิตกกุสฺส ปจฺจนี้โก หุตฺวา อุปฺปชฺชติ,
 วิปสฺสณํ อสฺสํกฺกาเปตฺวา มคฺคํ
 ปาเปนฺตสฺส มคฺคภฺขณ มคฺคสมฺปยุตฺโต
 สํกปฺโป สฺมจฺเจทฺวเสณ กามวิตกกุสฺส
 ปจฺจนี้โก หุตฺวา อุปฺปชฺชติ. เอวํ
 อุปฺปนฺโน เนกขมฺมสํกปฺโปติ วุจฺจตีติ
 เวทิตฺตพฺโพ.

เพราะฉะนั้น เมื่อพระโยคาวจรกระทำ
 บริกรรมอสุภะเข้าฌาน ในขณะที่เข้า วิตก
 อันสัมปยุตด้วยฌาน ย่อมเกิดขึ้นเป็นข้าศึกแก่
 กามวิตก ด้วยอำนาจวิกขัมภนปหานะ,
 เมื่อกระทำฌานให้เป็นบาท เริ่มตั้งวิปัสสนา
 ในขณะวิปัสสนา สังกัปปะอันสัมปยุตด้วย
 วิปัสสนา ย่อมเกิดขึ้นเป็นข้าศึกแก่กามวิตก
 ด้วยอำนาจตทังคปหานะ, เมื่อให้วิปัสสนา
 ก้าวหน้าไปให้ถึงมรรค ในขณะแห่งมรรค
 สังกัปปะอันสัมปยุตด้วยมรรค ย่อมเกิดขึ้น
 เป็นข้าศึกแก่กามวิตก ด้วยอำนาจสมุจเจท-
 ปหานะ. สังกัปปะที่เกิดขึ้นอย่างนี้ ฟังทราบ
 ว่า เรียกว่า เนกขัมมสังกัปปะ.

คุณประ เสดวีรฐ สิริธโร

อุทิศให้ นายสุวรรณ วัลลิกุล-นายชวนชื่น วัลลิกุล

เมตตาย ปน ปริกมฺมํ กตฺวา,
 กรุณาย ปริกมฺมํ กตฺวา ฌานํ
 สฺมาปฺนฺนสฺสาคี^๑ สพฺพํ ปุริมนเยเนว
 โยเชตพฺพํ. เอวํ อูปฺปนฺโน
 อพฺยาปาทสงฺกปฺโปติ วุจฺจติ,
 อวิหีสาสงฺกปฺโปติ วุจฺจตีติ เวทิตพฺโพ.
 เอวเมเต เนกขมฺมสงฺกปฺปาตโย
 วิปัสฺสนาฌานวเสณ อูปฺตฺตึนํ นานตฺตา
 ปุพฺพภาเค นานา, มคฺคกฺขณฺเ ปน
 อิมฺเส ตีสฺ จาเนสฺ อูปฺปนฺนสฺส
 อกฺุสลสงฺกปฺปสฺส ปทฺจเฉทโต
 อนูปฺตฺตึตฺตฺสาธนวเสณ มคฺคจฺจํ ปุรยมาโน
 เอโกว กุสลสงฺกปฺโป อูปฺปชฺชติ. อัย
 สมฺมาสงฺกปฺโป นาม.

พึงประกอบรูปความทั้งหมด โดยนัย
 ก่อนนั้นแหละว่า ก็เมื่อกระทำบริกรรมใน
 เมตตา เข้าฌาน ในขณะที่เข้าวิตกอัน
 สัมปยุตด้วยฌาน ย่อมเกิดขึ้นเป็นชาติกแก
 พยาบาทวิตก ด้วยอำนาจแห่งวิกขัมภน-
 ปหานะ, เมื่อกระทำฌานให้เป็นบาท
 เริ่มตั้งวิปัสสนา ในขณะที่แห่งวิปัสสนา
 สังกัปะอันสัมปยุตด้วยวิปัสสนา ย่อมเกิดขึ้น
 เป็นชาติกแกพยาบาทวิตก ด้วยอำนาจแห่ง
 ตทั้งคปหานะ, เมื่อให้วิปัสสนาก้าวหน้าไป
 ให้ถึงมรรค ในขณะที่แห่งมรรค สังกัปะ
 อันสัมปยุตด้วยมรรค ย่อมเกิดขึ้นเป็นชาติก
 แกพยาบาทวิตก ด้วยอำนาจแห่งสมุจเฉท-
 ปหานะ, เมื่อทำบริกรรมในกรุณา เข้าฌาน
 ในขณะที่เข้าวิตกอันสัมปยุตด้วยฌาน ย่อม
 เกิดขึ้นเป็นชาติกแกวิหิงสาวิตก ด้วยอำนาจ

^๑ สมฺโมทวิโนทนิ. ๑๕๓ สฺมาปชฺชตีติ.

คุณประเสริฐ สิทธิไชย

อุทิศให้ นายสุวรรณ วาลีกุล-นายชวนชื่น วาลีกุล

แห่งวิกข์มณปหานะ, เมื่อกระทำฌานให้เป็น
 บาท เริ่มตั้งวิปัสสนา ในขณะที่แห่งวิปัสสนา
 สังกัปะอันสัมปยุตด้วยวิปัสสนา ย่อมเกิดขึ้น
 เป็นชาติกแกวิหิงสาวิตก, เมื่อให้วิปัสสนา
 กาวหนาไปให้ถึงมรรค ในขณะที่แห่งมรรค
 สังกัปะอันสัมปยุตด้วยมรรค ย่อมเกิดขึ้น
 เป็นชาติกแกวิหิงสาวิตก ด้วยอำนาจแห่ง
 สมุจเฉตปหานะดังนี้. สังกัปะที่เกิดขึ้น
 อย่างนี้ พึงทราบวา เรียกว่า อภัยบาท-
 สังกัปะ, (สังกัปะที่เกิดขึ้นอย่างนี้)
 เรียกว่า อวิหิงสาสังกัปะ. เนกขัมม-
 สังกัปะเป็นต้นเหล่านี้ ในบุพภาคแยกกัน
 เพราะความเกิดขึ้นแยกกัน ด้วยอำนาจ
 วิปัสสนาและฌาน, แต่ในขณะที่แห่งมรรค
 กุศลสังกัปะเป็นอันเดียวกัน เกิดขึ้นทำ
 องค์กรกให้บริบูรณ์ ด้วยอำนาจให้สำเร็จ
 ความไม่เกิดขึ้น เพราะตัดรอยแห่งอกุศล-
 สังกัปะ ซึ่งเกิดขึ้นในฐานะทั้ง ๓ เหล่านี้
 ด้วยประการฉะนี้. นี้ชื่อว่า สัมมาสังกัปะ.

คุณ เครือทิพย์ ธรรมมงคล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สัมมาวาจา^๑นิทุเทเสปี ยสุมา
 อยุณเณว จิตฺเตน มุสาวาทา วิรมติ,
 อยุณเณ^๑ ปิสุณาวาจา^๑ทีหิ, ตสุมา
 จตฺสโสเปตา เวรมณฺโง ปุพฺพภาเค
 นานา, มคฺคกฺขณเ ปน มิจฺฉาวาจา-
 สงฺฆาตาย จตฺตพิธาย อกุสฺสทฺสฺสึลฺย-
 เจตนาย ปทจฺเจตโต อนุปฺปตฺติสาธน-
 วเสน มคฺคกฺกํ ปุรยมานา เอกาว
 สัมมาวาจา^๑สงฺฆาตา กุสฺลเวรมณฺเ
 อนุปฺปชฺชติ. อยํ สัมมาวาจา นาม.

จะวินิจฉัย แมในสัมมาวาจา^๑นิทุเทเสปี
 ต่อไป : เพราะบุคคลยอมเว้นจากมุสา-
 วาท ด้วยจิตดวงหนึ่งนั้นทีเดียว, ยอมเว้น
 จากปิสุณาวาจา^๑เป็นต้น ด้วยจิตดวงหนึ่ง,
 ฉะนั้น เจตนาเครื่องงดเว้นทั้ง ๔ อย่างนี้
 จึงแยกกันในบุพภาค, แต่ในขณะแห่งมรรค
 เจตนาเครื่องงดเว้นอันเป็นกุศล (กุศล-
 เวรมณี) กล่าวคือสัมมาวาจา ย่อมเกิดขึ้น
 เป็นอันเดียวกัน ยังองค์มรรคให้เต็มด้วย
 อำนาจให้สำเร็จความไม่เกิดขึ้น เพราะ
 ตักรอยแห่งเจตนาเครื่องความเป็นผู้ที่ลอัน
 เป็นอกุศล ๔ อย่าง กล่าวคือ มิจฉาวาจา.
 นี้ ชื่อว่า สัมมาวาจา.

สัมมากมฺมฺนฺตนิทุเทเสปี ยสุมา
 อยุณเณว จิตฺเตน ปาณาติปาตา
 วิรมติ, อยุณเณ อทินฺนาทานา, อยุณเณ
 มิจฺฉาจารา, ตสุมา ติสฺโสเปตา

จะวินิจฉัยแมในสัมมากมฺมฺนฺตนิทุเทเสปี
 ต่อไป : เพราะบุคคล ยอมงดเว้นจาก
 ปาณาติบาต ด้วยจิตดวงหนึ่งนั้นทีเดียว, ยอม
 งดเว้นจากอทินนาทาน ด้วยจิตดวงหนึ่ง,

^๑ ฉ. อยุณเณ อยุณเณ.

เวรมณีโย ปุพฺพภาเค นานา,
 มคฺคกฺขณเ ปน มิจฺฉามมฺนตฺสงฺขาทาย
 ทิวิธาย อกุสลทุสฺสึลฺยเจตนาย
 ปทจฺเจทโต อนุปฺปตฺติสาธนวเสณ
 มคฺคกฺกํ ปุรยมานา เอกาว สมฺมา-
 กมฺมฺนตฺสงฺขาทา กุสลเวรมณี อุปฺปชฺชติ.
 อัย สมฺมากมฺมฺนโต นาม.

ยอมงดเว้นจากมิจฉาจาร ด้วยจิตดวงหนึ่ง,
 ฉะนั้น เจตนาเครื่องงดเว้นทั้ง ๓ นี้
 จึงแยกกันในบุพภาค, แต่ในขณะแห่งมรรค
 เจตนาเครื่องงดเว้นอันเป็นกุศล (กุศล-
 เวรมณี) กล่าวคือสัมมากัมมันตะย่อมเกิดขึ้น
 เป็นอันเดียวกัน ยังองค์มรรคให้เต็มด้วย
 อำนาจให้สำเร็จ ความไม่เกิดขึ้นเพราะ
 ตัทรอยแห่งเจตนาเครื่องความเป็นผู้ทุศีลอัน
 เป็นอกุศล ๓ อย่างกล่าวคือมิจฉากัมมันตะ.
 นี้ ชื่อว่า สัมมากัมมันตะ.

สมฺมาอาชีวนิทฺเตเส อิธาคิ
 อิมสฺมี สาสเน. อริยสาวโกติ อริยสฺส
 พุทฺธสฺส สาวโก. มิจฺฉาอาชีว
ปทายาคิ ปาปกํ อาชีวํ ปชฺหิตฺวา.
สมฺมาอาชีเวนาติ พุทฺธปฺปสฺสุเจเน กุสล-
 อาชีเวเน. ชีวิก^๑ กบฺเปตฺติ ชีวิตปฺปวตฺติ
 ปวตฺเตติ.

จะวินิจฉัย ในสัมมาอาชีวนิเทศสืบ
 ต่อไป : บทว่า อิธ เทากับ อิมสฺมี โยค
 สาสเน แปลว่าในพระศาสนานี้. คำว่า
อริยสาวก ไต่แกสาวกของพระอริยะะ คือ
 พระพุทธเจ้า. คำว่าละมิจฉาอาชีวะ ไต่แก
 ละอาชีวะชั่ว. คำว่า ด้วยสัมมาอาชีวะ คือ
 ด้วยอาชีวะอันเป็นกุศล ที่พระพุทธเจ้าทรง

^๑ สมฺโมทริโนทนี. ๑๕๔ ชีวิต.

สรรเสริญ. คำว่า สำเร็จความเป็นอยู่
คือ ยังความเป็นไปแห่งชีวิตให้ดำเนินไป.

อิธปิ ยสฺมา อญฺเณเนว จิตฺเตน
กายทวารวตฺติกฺกมา วิรมติ, อญฺเณ
วจฺจิตฺตทวารวตฺติกฺกมา, ตสฺมา ปุพฺพภาเค
นानากฺขณฺเส อูปฺปชฺชติ, มคฺคกฺขณฺ
ปน ทฺวิสุ ทฺวาเรสุ สत्ตุนฺนํ กมฺมปถานํ
วเสน อูปฺปนฺนาย มิจฺฉาอาชีวทุสฺสึลฺย-
เจตฺตนา ย ปทฺจเจตฺโต อุนฺนปฺปตฺติ-
สาธนฺวเสน มคฺคจฺกํ ปุรยมานา เอกาว
สम्मมาอาชีวสงฺฆาตา กุสฺลเวรมณฺี
อูปฺปชฺชติ. อัย สम्मมาอาชีโว นาม.

ในสัมมาอาชีวะนี้ เพราะบุคคลยอม
งดเว้นจากความละเมิดทางกายทวาร ด้วย
จิตดวงหนึ่งนั้นเดียว, ยอมงดเว้นจากความ
ละเมิดทางวจีทวาร ด้วยจิตดวงหนึ่ง,
ฉะนั้น จึงเกิดขึ้นในขณะต่างกันในบุพภาค,
แต่ในขณะแห่งมรรค เจตนาเครื่องงดเว้น
อันเป็นกุศล (กุศลเวรมณี) กล่าวคือสัมมา-
อาชีวะ ย่อมเกิดขึ้นเป็นอันเดียวกันเดียว
ยังองค์มรรคให้เต็ม ด้วยอำนาจให้สำเร็จ
ความไม่เกิดขึ้น เพราะตัดรอยแห่งเจตนา
เครื่องความเป็นผู้ทุศีล คือ มิจฉาอาชีวะ
ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอำนาจกรรมบถ ๗ ในทวาร
ทั้ง ๒. นี้ ชื่อว่า สัมมาอาชีวะ.

สมฺมาวายามนิตฺเตเส อิตฺ
ภิกฺขุติ อิมสฺมี สาสเน ปฏิปนฺนโก
ภิกฺขุ. อุนฺนปฺปนฺนानนฺติ อนิพฺพตฺตานํ.

จะวินิจฉัย ในสัมมาวายามนิตเทศสืบ
ต่อไป : สองบทว่า อิตฺ ภิกฺขุ ความว่า ภิกษุ
ผู้ปฏิบัติในพระศาสนานี้. บทว่า อุนฺนปฺปนฺนानํ

คุณเครือทพฺย ธรรมมงคล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปาปกาณนตี ลามกานัน. อกุศลานัน
ธมฺมานนตี อโกศลลสมฺภูทานัน ธมฺมานัน.
อนุปปาทายาตี น อุปฺปาทนตฺถาย.
ฉนฺทํ ชเนตีตี กตฺตุมฺยตาสงฺขาตํ กุสลํ
ฉนฺทํ ชเนตี อุปฺปาเทตี.

วายมตีตี ปโยคํ ชเนตี ปรกฺกมํ
กโรตี. วีริยํ อารมตีตี กายิกเจตสิกํ
วีริยํ กโรตี. จิตฺตํ ปกฺคณฺหาตีตี เตเนว
สหชาตวีริเยน จิตฺตํ อุกฺขิปตี. ปทฺหตีตี
ปธานวีริยํ กโรตี. ปฏฺิปาฏฺิยา ปเนตานิ
จตฺตาริปี ปทานิ อาเสวนาภาวนา-
พหุสํกมฺมสาตฺตจฺจกิริยาหิ โยเชตฺตพฺพานิ.

แปลว่า ยังไม่บังเกิด. บทว่า ปาปกาณ
 แปลว่า ลามก. คำว่า อกุศลธรรมทั้งหลาย
 ไต่แก ธรรมที่เกิดจากความเป็นผู้ไม่ฉลาด.
 บทว่า อนุปปาทาย ไต่แก เพื่อประ-
 โยชนมิให้เกิดขึ้น. คำว่า ยอมยั้งฉันทะ
ให้เกิด คือ ยอมยั้งกุศลฉันทะ กล่าวคือ
 กัตตุมฺยตา (ความต้องการกระทำ) ให้
 เกิด คือ ให้อุบัติ.

คำว่า ยอมพยายาม คือ ยอมยั้งความเพียร
 ให้เกิด คือ กระทำความก้าวหน้า. คำว่า
ปรารภความเพียร คือกระทำความเพียรทั้ง
 ทางกายและทางจิต. คำว่า ระคองจิต คือ
 ยกจิตด้วยความเพียรที่เกิดรวมกันนั้นแหละ.
 คำว่า ยอมเริ่มตั้ง คือ ยอมกระทำปธาน-
วีริยะ. กับทั้ง ๔ นี้พึงประกอบเข้ากับบทว่า
 อาเสวนาภาวนา พหุสํกมฺมะ สาตฺตจฺจกิริยา
 ซึ่งแปลว่า ความเสพมาก ความเจริญ
 การกระทำให้มาก และการกระทำติดต่
 ตามลำดับ ดังนี้.

อุปปนนนนนนนนนติ อนุปปนนนนนนนนนติ
 อวตตพพตต อาปนนนนน ปหานายาติ
 ปชทนตถาย. อนุปปนนนนนนนนน กุสลาน
 ฐมมานนนนติ อนุพพตตานน โกสลสมภุตานน
 ฐมมานน. อุปปาทายาติ อุปปาทนตถาย.
 อุปปนนนนนนนนนนน อนุพพตตานน. จิติยาติ
 จิตตถาย. อสมมอสายาติ อนุสสนตถถถ.
 ภิยโยภาวายาติ ปุนปปุนน ภาวาย.
 เวปลลายาติ. วิปลภาวาย. ภาวนายาติ
 วทถิยา. ปาริปริยาติ ปริปรณตถถ.

เอเต ปน สมมาวายามสงขาตา
 จตตาโร สมมปรานา ปุพพภาเค
 โลกิยา, มคคกษเ โลกุตตรา.
 มคคกษเ ปน อเอกเมว วิริยิ
 จตกิจจสาธนวเสน จตตาริ นามานิ

บทว่า อุปปन्नัน ใดกเก ที่ถึงความที่
 ไม่พิงกลาวา ยังไม่เกิดขึ้น. บทว่า
ปหานาย คือ เพื่อตองการจะละ. คำวา
กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ใดกเกธรรมอันเกิด
 จากความเป็นผู้ฉลาตที่ยังไม่บังเกิด. บทว่า
อุปาทาย แปลวา เพื่อประโยชนแกความ
 เกิดขึ้น. บทว่า อุปปन्नัน แปลวา บังเกิด
 แล้ว. บทว่า จิตฺติยา แปลวา เพื่อประโยชน
 แกความตั้งอยู่. บทว่า อสมฺมอสา ใดกเก
 เพื่อความไม่ฉิบหาย. บทว่า ภฺยโยภว
 คือ เพื่อความเจริญยิง ๆ ขึ้น. บทว่า เวปุลล
 แปลวา เพื่อความไพบุลย. บทว่า ภว
 คือ เพื่อเจริญ. บทว่า ปาริปุริ คือ
 เพื่อประโยชนแกความบริบูรณ์.

ก็สัมมปรานทัง ๔ ที่เรียกวาสัมมา-
 วายามะ เหลานี้ ในบุพภาค เป็นโลกิยะ,
 ในขณะแหงมรคเป็นโลกุตระ. ก็ในขณะ
 แหงมรค วิริยะอยางใ้ยวเทานั้น ใดกเก
 ๔ อยาง ดวยอำนาจใ้สำรเ็จกิจ ๔ อยาง

บริษัทไอศถสภา (เค็กเฮงทยู) จำกัด
 สร้างคันฉบับพระคัมภิร์ เพื่อถวาย เป็นศุทธบุชา

ลกฺขิตฺตํ. ตตฺถ โลกิยา กสฺสปสํยุตฺเต
วุตฺตณฺเอยเนว เวทิตพฺพา.

วุตฺตํ หนิ ตตฺถ :

"(จตุตฺถารโฆ เม อวฺสุโส
สมฺมปฺปชานา. กตฺเม จตุตฺถารโ)๑
อิธวฺสุโส ภิกฺขุ 'อนุปฺปนฺนา เม
ปาปกกา อกุสฺลา ฐมฺมา
อนุปฺปชฺชมานา อนตฺถาย
สํวตฺเตยฺยุนฺ'ติ อาตปฺปํ กโรตฺติ,
'อนุปฺปนฺนา เม ปาปกกา อกุสฺลา
ฐมฺมา อนุปฺปชฺชมานา อนตฺถาย
สํวตฺเตยฺยุนฺ'ติ อาตปฺปํ กโรตฺติ,
'อนุปฺปนฺนา เม กุสฺลา ฐมฺมา
อนุปฺปชฺชมานา อนตฺถาย
สํวตฺเตยฺยุนฺ'ติ อาตปฺปํ กโรตฺติ,
'อนุปฺปนฺนา เม กุสฺลา ฐมฺมา

ในข้อนี้ สัมมปชานที่เป็นโลกิยะ ฟังทราบ
ตามนัยที่กล่าวแล้วในกัมภีร์กัสสปสังยุตนั้นแล.

ข้อนี้ สมจริงตั้งคำที่พระมหากัสสปเถระ ได้
กล่าวไว้ในกัมภีร์กัสสปสังยุตนั้นว่า :

"(ดูกรอวฺสุโส สัมมปชานมี
๔ อย่างเหล่านี้. ๔ อย่างอะไรบ้าง)
ดูกรอวฺสุโส ภิกฺขุในพระศาสนา
กระทำความเพียรว่า 'อกุศลธรรม
อันลามก ที่ยังไม่เกิดขึ้นแล้ว แก่เรา
เมื่อเกิดขึ้น ฟังเป็นไปเพื่อความ
พินาศ ๑', ย่อมกระทำความเพียรว่า
'อกุศลธรรมอันลามก ที่เกิดขึ้นแล้ว
แก่เรา ที่ยังไม่ได้ ฟังเป็นไปเพื่อ
ความพินาศ ๑', ย่อมกระทำความ-
เพียรว่า 'กุศลธรรม ที่ยังไม่เกิดขึ้น
แล้วแก่เรา เมื่อยังไม่เกิดขึ้น ฟัง
เป็นไปเพื่อความพินาศ ๑', ย่อม

๑ () เอตฺถนฺตเร ปาสา ปาฬิยํ นตฺถิ.

นิริชฺฌมานา อนาคตาย
 ส่วตฺเตยฺยุนฺ'ติ อาตปฺปํ กโรตี"ติ?

กระทำความเพียรว่า 'กุศลธรรมที่
 เกิดขึ้นแล้วแก่เรา เมื่อจะดับ พึง
 เป็นไปเพื่อความพินาศ ๑, ดังนี้".

ตตฺถ จ อนุปฺปนฺนาติ อสมฺหาจาร-
 วเสณ วา อนนฺภูตารมฺมณฺวเสณ วา
 อนุปฺปนฺนา. อณฺเฏธา ทิ อนมตฺตฺเค
 สํสาเร อนุปฺปนฺนา ปาปกกา อกุสลา
 ธมฺมา นาม นตฺถิ, อนุปฺปนฺนา ปน
 อฺปฺชชฺชมานาปิ เอเตเยว อฺปฺชชฺชนฺติ,
 ปหิยฺมานาปิ เอเตเยว ปหิยฺนฺติ.

ก็ในกัถสัปสัณฺยตฺนํ คำว่า ไม่เกิดขึ้น
 คือ ไม่เกิดขึ้น ด้วยอำนาจแห่งความไม่
 พุ่งชาน หรือด้วยอำนาจแห่งอารมณ์ที่ไม่ได้
 เสวย. ก็ขึ้นชื่อว่ากุศลธรรมอันลามก
 ที่ไม่เกิดขึ้น ในสังสารวัฏ อันหาเงื่อนต้น
 เงื่อนปลายที่บุคคลไปตามอยู่ไม่ได้ ย่อม
 ไม่มีโดยประการอื่น, ส่วนที่ยังไม่เกิดขึ้น
 แม้เมื่อเกิดขึ้นก็ย่อมเกิดขึ้น ซึ่งใดแก่อกุศล-
 ธรรมอันลามกเหล่านี้แหละ, แม้เมื่อละ
 ก็ย่อมละ เฉพาะอกุศลธรรมอันลามกเหล่านี้
 แหละ.

ตตฺถ เอกจฺจสฺส วตฺตคณฺถตฺตงฺก-
 สฺมาธิวิปัสสนานวกมฺมกวานํ อณฺเฏตฺรวเสณ
 กิเลสํ น สมฺหาจรนฺติ. กถํ ?

ในข้อนี้ สำหรับบุคคลบางคนก็เลส
 ย่อมไม่พุ่งชาน ด้วยอำนาจแห่งวัตร คั่นละ
 ชุตงฺก สฺมาธิ วิปัสสนา นวกรรม และภพ

๑ ส. น. ๑๖/๒๓๑.

เอกจฺโจ คุนฺถยฺตุโต โหติ,
 เอกํปิ นิกายํ คุณฺหาติ เทวํปิ ตโยปิ
 จตุตาโรปิ ปญฺจปิ. ตสฺส เตปิฏกํ
 พุทฺธวณฺํ อตุถวเสณ ปาฬิวเสณ
 อนุสนฺธิวเสณ ปุพฺพาปรวเสณ คุณฺหนตฺส
 สชฺฌายนตฺส จินฺเตนตฺส วาเจนตฺส
 เทเสณตฺส ปกาเสณตฺส กิเลสํ
 โอกาสํ น ลภนฺติ. อปรภาเค ปนสฺส
 คุนฺถกมฺมํ ปหาย กุสฺสิตฺส จรโต
 อโยนิโสมนสิการสฺติโวสฺสกุเค อากมฺม
 อุปฺปชฺชนฺติ. เอวํปิ อสมฺมาจารวเสณ
 อนุปฺปนฺนา อุปฺปชฺชนฺติ นาม.

เอกจฺโจ ปน ชฺตุตฺตจโร โหติ,
 เตรสฺ ชฺตุตฺตคฺคฺเณ สฺมาทาย วตฺตติ,
 ตสฺส ชฺตุตฺตคฺคฺเณ ปรีหฺรณตฺส กิเลสํ
 โอกาสํ น ลภนฺติ. อปรภาเค ปนสฺส

บางรูป เป็นผู้ประกอบด้วยคั่นถะ,
 ย่อมเรียนนิกาย ๑ บาง ๒ นิกายบาง
 ๓ นิกายบาง ๔ นิกายบาง ๕ นิกายบาง.
 เมื่อเธอเรียน สัจจวิธยาย ทิด บอกร แสดง
 ประกาศ พระพุทธพจน์ คือ พระไตรปิฎก
 ด้วยอำนาจแห่งอรรถ ด้วยอำนาจแห่งบาลี
 ด้วยอำนาจแห่งอนุสนธิ และด้วยอำนาจ
 แห่งความเบื้องต้นและเบื้องปลาย กิเลส
 ทั้งหลายย่อมไม่ได้โอกาส. แต่ภายหลัง
 เมื่อเธอละกัณถกรรม (คือการทำงานเกี่ยวกับ
 พระคัมภีร์) เป็นผู้เกียจคร้าน เทียวไปอยู่
 กิเลสทั้งหลาย อาศัยอโยนิโสมนสิการและ
 การปล่อยสติ ย่อมเกิดขึ้น. กิเลสที่ยัง
 ไม่เกิดขึ้น ด้วยอำนาจแห่งความไม่พองชาน
 แม้อย่างนี้ ชื่อว่า ย่อมเกิดขึ้น.

อนึ่งบางรูปเป็นผู้ทรงชฺตุตฺตจ, ประพฤติ
 สฺมาทานชฺตุตฺตคฺคฺเณ ๑๓, เมื่อเธอบริหาร
 ชฺตุตฺตคฺคฺเณอยู่ กิเลสทั้งหลายย่อมไม่ได้โอกาส.
 แต่ในภายหลัง เมื่อเธอสละชฺตุตฺตจแล้ว

บริษัทไอสธสภา (เด็กเฮงθυ) จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ธตฺตฺกานิ วิสฺสชฺชิตฺวา พาทุลาเย
 อาวตฺตฺนตฺส^๑ จรโต อโยนิโสมนสิการ-
 สติโวสฺสคฺเค อากมฺม อุปฺปชฺชนฺติ.
 เอวํปิ อสมฺมาจรรวเสณ อนุปฺปนฺนา
 อุปฺปชฺชนฺติ นาม.

เอกจฺโจ อฏฺฐสฺสู สฺมาปตฺตีสฺสู
 จินฺณวสฺสี โหติ, ตสฺส ปจฺมชฺฌานาทีสฺสู
 อาวชฺชนวสฺสีอาทีนํ วเสณ วิหรนฺตสฺส
 กิเลสฺสา โโอกาสํ น ลภนฺติ.
 อปรภาเค ปนสฺส ปรีหิณชฺฌานสฺส วา
 วิสฺสฏฺฐชฺฌานสฺส วา ภสฺสาทีสฺสู
 อนุยฺยตฺตสฺส วิหรโต อโยนิโสมนสิการ-
 สติโวสฺสคฺเค อากมฺม อุปฺปชฺชนฺติ.
 เอวํปิ อสมฺมาจรรวเสณ อนุปฺปนฺนา
 อุปฺปชฺชนฺติ นาม.

ประพฤติเวียนมา เพื่อความเป็นคนมักมาก
 กิเลสทั้งหลาย อาศัยอโยนิโสมนสิการและ
 การปล่อยสติ ย่อมเกิดขึ้น. กิเลสที่ยัง
 ไม่เกิดขึ้น ด้วยอำนาจแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน
 แม้อย่างนี้ ก็ชื่อว่า ย่อมเกิดขึ้น.

บางรูปเป็นผู้มีความชำนาญอันใดสิ่งสม
 แล้วในสมบัติ ๘, เมื่อเธออยู่ด้วยอำนาจ
 แห่งอวิชฺนะวสฺสีเป็นต้น ในปฐมฌานเป็นต้น
 กิเลสทั้งหลายย่อมไม่ได้โอกาส. แต่ใน
 ภายหลัง เมื่อเธอมีฌานล้อมรอบแล้ว
 หรือมีฌานอันปล่อยแล้ว เป็นผู้ชวนชวายอยู่
 ในการคู้เป็นต้น กิเลสทั้งหลายอาศัย
 อโยนิโสมนสิการและปล่อยสติ ย่อมเกิดขึ้น.
 กิเลสที่ยังไม่เกิดขึ้น ด้วยอำนาจแห่งความ
 ไม่ฟุ้งซ่าน แม้อย่างนี้ ก็ชื่อว่า ย่อมเกิดขึ้น.

^๑ ฉ. อาวตฺตฺส.

เอกจฺโจ ปน วิปัสสโก โหติ,
 สत्ตฺสฺส วา อนุวิปัสสนาสฺ^๑ อฏฺฐารสฺส
 วา มหาวิปัสสนาสฺ^๒ กมฺมํ กโรนฺโต
 วิหริติ, ตสฺส เอวํ วิหริโต กิเลสํ
 โอภาสํ น ลภนฺติ. อปรภาเค ปนสฺส
 วิปัสสนากมฺมํ ปทาย กายทพฺพีพหุสฺส
 วิหริโต อโยนิโสมนสิการสฺติโวสฺสคฺเค
 อากมฺมอุปฺปชฺชุนฺติ. เอวํปิ อสมฺมทาจาร-
 วเสน อนุปฺปนฺนา อุปฺปชฺชุนฺติ นาม.

ส่วนบางรูป เป็นผู้เจริญวิปัสสนา,
 ทำการงานในอนุวิปัสสนา ๑ หรือในมหา-
 วิปัสสนา ๑๘ อยู่, เมื่อเธออยู่อย่างนี้
 กิเลสทั้งหลาย ย่อมไม่ได้โอกาส. แต่
 ภายหลังเมื่อเธอละวิปัสสนากรรมเสีย (การ
 งานเนื่องด้วยวิปัสสนา) เป็นผู้มากไปด้วย
 กายทัฬหี (ออกกำลังกาย) กิเลสทั้งหลาย
 อาศัยอโยนิโสมนสิการ และการปล่อยสติ
 ย่อมเกิดขึ้น. กิเลสที่ยังไม่เกิดขึ้นด้วยอำ-
 นาจแห่งความไม่พองชาน แม้อย่างนี้ ชื่อว่า
 ย่อมเกิดขึ้น.

เอกจฺโจ นวกมฺมิโก โหติ,
 อุโปสถาคารโกชนสาลาทีนํ กโรติ,
 ตสฺส เตสํ อุปกรณานิ จินฺเตนตสฺส
 กิเลสํ โอภาสํ น ลภนฺติ. อปรภาเค
 ปนสฺส นวกมฺเม นิฏฺฐิจิเต วา วิสฺสภูเจ
 วา อโยนิโสมนสิการสฺติโวสฺสคฺเค

บางรูป เป็นผู้ทำนวักรรม, ทำงาน
 ทั้งหลายมีงานที่โรงอุโบสถหรืองานที่โรงฉัน
 เป็นต้น, เมื่อเธอคิดถึงเครื่องอุปกรณ์แห่ง
 งานเหล่านั้นอยู่ กิเลสทั้งหลาย ย่อมไม่ได้
 โอกาส. แต่ภายหลัง เมื่องานนวักรรม
 ของเธอเสร็จแล้ว หรือสละเสียแล้ว กิเลส

^๑ ขุ. ป. ๓๑/๖๒๒.

^๒ ขุ. ป. ๓๑/๓๕-๖.

อาคมม อูปุชชุนฺตี. เอวํปิ อสมฺมาจารวเสณ อนุปฺปนฺนา อูปุชชุนฺตี นาม.

ทั้งหลาย อากัยโยนิโสมนสิการ และการปลอยสติ ย่อมเกิดขึ้น. กิเลสทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้น ด้วยอำนาจแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน แม้อย่างนี้ ชื่อว่า ย่อมเกิดขึ้น.

เอกจฺโจ ปน พุรฺหมโลกโต อากโต สุตฺตสฺสโต โหติ, ตสฺส อนาเสวนาย กิเลสํ โอกาสํ น ลภนฺตี. อปรภา เค ปนสฺส ลทฺธาเสวนสฺส อโยนิโสมนสิการสฺติวสุสฺสคฺเค อากมฺม อูปุชชุนฺตี. เอวํปิ อสมฺมาจารวเสณ อนุปฺปนฺนา อูปุชชุนฺตี นาม. เอวํ ตาว อสมฺมาจารวเสณ อนุปฺปนฺตา เวทิตฺวา.

บางรูป เป็นสัตว์ผู้บริสุทธิ์ มาจากพรหมโลก, กิเลสทั้งหลายย่อมไม่ได้โอกาส เพราะไม่มีการเสพอย่างมากมายของเธอ. แต่ในภายหลังเมื่อเธอได้อาเสวนะ กิเลสทั้งหลาย อากัยโยนิโสมนสิการและการปลอยสติ ย่อมเกิดขึ้น. กิเลสที่ไม่เกิดขึ้น ด้วยอำนาจความไม่ฟุ้งซ่านแม้อย่างนี้ก็ชื่อว่า ย่อมเกิดขึ้น. พึงทราบความที่กิเลสไม่เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งความไม่ฟุ้งซ่านอย่างนี้ก่อน.

กถํ อนนฺุฏตารมฺมณวเสณ ? อี เอกจฺโจ อนนฺุฏคปฺพหํ มนาปิภาทิภทํ อารมฺมณํ ลภติ, ตสฺส ตตฺถ อโยนิโสมนสิการสฺติวสุสฺสคฺเค. อากมฺม

กิเลสที่ไม่เกิดขึ้น ด้วยอำนาจแห่งอารมณ์ที่ยังไม่เคยเสวย เป็นอย่างไร ? บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมได้อารมณ์อันต่าง ด้วยอารมณ์ที่น่าพอใจเป็นต้น ที่ตนยังไม่เคย

๑๕-๑๖-๑๗-๑๘-๑๙

บริษัทเบโทรแมชชีนเนอรี จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๕

ราคาทโย กิเลสา อุปฺปชฺชุนฺติ.
 เอวํ อนนฺนุฏทการมฺมณฺวเสน อนฺนุปฺปนฺนา
 อุปฺปชฺชุนฺติ นาม. เอวํ อนฺนุปฺปนฺนํ
 อกุสลํ อุปฺปาเท สติ อตฺตโน อนตฺถํ
 ปสฺสิตฺวา เตสํ อนฺนุปฺปาทาย สติปฺญฺจาน-
 ภาวนานฺนุโยเคน ปจฺมํ สมฺมปฺปชฺชานํ
 ภาเวติ, อุปฺปนฺเนสุ ปน เตสุ เตสํ
 อปฺปทานโต อตฺตโน อนตฺถํ ปสฺสิตฺวา
 เตสํ ปทานาย ทฺติยํ ตเถว สมฺมปฺปชฺชานํ
 ภาเวติ.

เสวยมาก่อน, กิเลสทั้งหลายมีรากะเป็นต้น
 อาศัยโยนิโสมนสิการ และการปล่อยสติใน
 อารมณ์นั้นของเธอ ย่อมเกิดขึ้น. กิเลสที่ไม่
 เกิดขึ้น ด้วยอำนาจอารมณ์ที่ตนไม่เคยเสวย
 อย่างนี้ ชื่อว่า ย่อมเกิดขึ้น. เมื่อความ
 เกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรมที่ไม่เกิดขึ้น มีอยู่
 อย่างนี้ ภิกษุเห็นความพินาศของตน ย่อม
 เจริญสัมมปชานข้อที่ ๑ ด้วยการประกอบ
 เนื่อง ๆ ซึ่งสติปัฏฐานภาวนา เพื่อไม่ให้
 อกุศลธรรมเหล่านั้นเกิดขึ้น, แต่เมื่ออกุศล-
 ธรรมเหล่านั้นเกิดขึ้นแล้ว เธอเห็นความ
 พินาศของตน เพราะยังละไม่ได้ ซึ่ง
 อกุศลธรรมเหล่านั้น ย่อมเจริญสัมมปชาน
 ข้อที่ ๒ อย่างนั้นทีเดียว เพื่อการละอกุศล-
 ธรรมเหล่านั้น.

อนฺนุปฺปนฺนา กุสฺลา ธมฺมาติ
 สมถวิปัสสนา เจว มกุโค จ. เตสํ
 อนฺนุปฺปาเท อตฺตโน อนตฺถํ ปสฺสิตฺวา
 เตสํ อุปฺปาทนฺตถาย ตเถว ตฺติยํ

คำว่า อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น
 อธิบายว่า ไตแก่ สมถวิปัสสนา และมรรค.
 ภิกษุเห็นความพินาศของตน ในเพราะความ
 ไม่เกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรมเหล่านั้น ย่อมเจริญ

บริษัท เมโทรแมชชีนเนอรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สมมุปปธานํ ภาเวติ. อุปปนฺนา กุสฺลา
ธมฺมาติ สมนวิปัสสนาว.

สัมมัตถานข้อที่ ๓ ตั้งขึ้นทีเดียว เพื่อ
ประโยชน์ แก่ความเกิดขึ้นของกุศลธรรม
เหล่านั้น. คำว่า กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
ได้แก่สมณะและวิปัสสนานั้นเอง.

มกุโค ปน สกึ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌมาโน
อนตฺถาย สํวตฺตโนโก นาม นตฺถิ.
โส หิ ผลสฺส ปจฺจยํ ทตฺตวาว
นิรุชฺฌติ. ตาสํ สมนวิปัสสนานํ นิโรธโต
อตฺตโน อนตฺถํ ปสฺสิตฺวา ตาสํ จิตฺติยา
ตเถว จตฺตถํ สมมุปปธานํ ภาเวติ.
โลกุตฺตรมคฺคกฺขณฺเ ปน เอกเมว วิริยํ.

ส่วนมรรคเกิดขึ้นครั้งเดียวก็ดับไป ชื่อว่า
เป็นไปเพื่อความพินาศ ย่อมไม่มี. จึงอยู่
มรรคนั้นให้ปัจจัยแก่ผลแล้วดับไป. ภิกษุเห็น
ความพินาศของตน เพราะการดับไปของ
สมณะและวิปัสสนานั้น ย่อมเจริญสัมมัตถาน
ข้อที่ ๔ อย่างนั้นทีเดียว เพื่อความดำรงอยู่
แห่งสมณะ และวิปัสสนาเหล่านั้น. ส่วนใน
ขณะโลกุตตรมรรค วิริยะ มีอย่างเดียว
เท่านั้น.

เย เอวํ อนฺนุปฺปนฺนา อุปฺปชฺชเชยฺยํ,
เต ยถา เนว อุปฺปชฺชชฺนฺติ, เอวํ เตสํ
อนฺนุปฺปนฺนานํ อนฺนุปฺปาทกิจฺจํ, อุปฺปนฺนानญฺจ
ปทานกิจฺจํ สา चेติ. อุปปนฺนาติ
เจตฺถ จตฺตพฺพิธํ อุปฺปนฺนํ วตฺตมานุปฺปนฺนํ

อกุศลธรรมเหล่าใด ที่ไม่เกิดขึ้น
อย่างนี้ พึงเกิดขึ้น, อกุศลธรรมเหล่านั้น
ย่อมไม่เกิดขึ้นเลยด้วยประการใด, วิริยะ
ยอมให้สำเร็จกิจ คือ อกุศลเหล่านั้นที่ยังไม่
เกิดไม่ให้เกิดขึ้น, และให้สำเร็จกิจ คือ

บริษัท เมโทรแมชชีน เนอร์ จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สหธรรม.บ-ท.๒-๑๔

ภูตูปคตูปปนัน^๑ โโอกาสกตูปปนัน
 ภูมิลัทธูปปนุนนุติ. ตตถ สัพพี อุปาทา-
 ชราภงคสมงคิสงขาค์ วัตตมานูปปนัน
 นาม.

การละกิเลสที่เกิดขึ้นแล้ว ด้วยประการนั้น.
 ก็อุปันนะ (คือความเกิดขึ้น) ในคำว่า
อุปันนา นี้มี ๔ อย่าง คือ วัตตมานูปันนะ
 (ความเกิดขึ้นปัจจุบัน) ๑ ภูตูปคตูปันนะ
 (ความเกิดขึ้นโดยปราศจากขอความจริง) ๑
 โโอกาสกตูปันนะ (ความเกิดขึ้นที่ได้กระทำ
 โอกาส) ๑ ภูมิลัทธูปันนะ (ความเกิดขึ้น
 แห่งภูมิที่ได้แล้ว) ๑. ในอุปันนะทั้ง ๔
 อย่างนั้น อุปันนะทั้งหมด กล่าวคือ ความ
 พร้อมเพรียงด้วยความเกิดขึ้น ความแก่
 และความคับ ชื่อว่า วัตตมานูปันนะ.

อารมมณรส์ อนุภวิตฺวา นิรุทฺธํ อนุ-
 ภูตูปคตสงขาค์ กุสลากุสลํ อุปาทา-
 ทิตฺตยมนูปุตฺวา นิรุทฺธํ ภูตฺวาปคต-
 สงขาค์ เสสสงขาคณฺจ ภูตูปคตูปปนัน
 นาม. "ยานิสฺส ตานิ ปุพฺเพ กตานิ

กุศลและอกุศล กล่าวคือ ที่ปราศจากอารมณ์
 ที่ได้เสวย ซึ่งได้เสวยรสแห่งอารมณ์แล้ว
 คับไป และสังขตธรรมที่เหลือ กล่าวคือ
 ที่ได้เสวยแล้วปราศจากไป ซึ่งยังไม่ถึงขณะ
 ทั้ง ๓ มีอุปาทขณะเป็นต้นแล้วก็คับไป ชื่อว่า

^๑ สัพพีไปตถเก เจว ปปญฺจสุทฺถนินฺยญฺจ

(๓/๒๓๓) สมฺโมทฺริโนทฺถนินฺยญฺจ (๓๔๔)

"ภูตฺวา วิคตูปปนุนนุ"ติ ปาโล ทิสฺสติ.

บริษัท เมโทรแมชชีน เนอริ จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กมุมานี^๑ตีเอวมาทีนา นเยน วุตตัง
 กมุมนั อตีตปี สมานัน อณฺณ วิปากัง
 ปฏิพาหิตฺวา อุตฺตโน วิปากสุส โโอกาสํ
 กตฺวา ลิตฺตฺตา ตถา กโตกาสญฺจ
 วิปากัง อนุปฺปนฺนํปี สมานัน เอวํ กเต
 โโอกาสเส เอกนฺเตน อุปฺปชฺชนโต
โโอกาสกตฺตฺปนฺนํ นาม. ตาสฺ ตาสฺ
 ภูมีสุ อสมฺมุหฺตํ อกฺุสลํ ภูมิลทฺตฺปนฺนํ
 นาม.

ภูตฺตฺตฺปนฺนํ. กรรมที่ตรัสไว้ โดยนัย
 มีอาทิตฺตํนี้ว่า "กรรมทั้งหลาย เหล่านั้นใด
 ที่เขาได้กระทำแล้วในกาลก่อน" ดังนี้ แม้
 เป็นอดีต และวิปากซึ่งห้ามวิปากอย่างอื่น
 กระทำโอกาสไว้อย่างนั้น เพราะกระทำ
 โอกาสแก่วิปากของตน ตั้งอยู่ แม้ยังไม่
 เกิดขึ้น ชื่อว่า โโอกาสกตฺตฺปนฺนํ เพราะจะ
 เกิดขึ้นโดยส่วนเดียว ในเมื่อโอกาสได้ถูก
 กระทำแล้วอย่างนี้. อกฺุสลที่ยังไม่ได้ถอนใน
 ภูมินั้น ๆ ชื่อว่า ภูมิลทฺตฺปนฺนํ.

เอตฺถ จ ภูมียา ภูมิลทฺตฺส
 จ นานตฺตํ เวทิตพฺพํ. ภูมิตฺติ หิ
 วิปัสสนาย อารมฺมณญฺตา เตภูมิกา
 ปญฺจกฺขนฺธา. ภูมิลทฺธํ นาม เตสุ
 ขนฺฺเชสุ อุปฺปตฺตฺริหํ กิเลสชาตํ. เต
 หิ สา ภูมิลทฺธา นาม โหตีติ
 ตสฺมา ภูมิลทฺธนฺติ วุจฺจติ. สา จ โข
 น อารมฺมณวเสน. อารมฺมณวเสน หิ

ก็ในอธิการนี้ พึงทราบความต่างแห่ง
 ภูมิ และภูมิลัทธะ(ภูมิที่ได้แล้ว) ดังต่อไปนี้:
 ก็คำว่า ภูมิ ได้แก่ เบญจขันธ์อันเป็นไปใน
 ภูมิ ๓ ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา. กิเลส-
 ชาตที่ควรแก้ความบังเกิดในขันธ์ เหล่านั้น
 ชื่อว่าภูมิลัทธะ. ด้วยเหตุนี้แหละ ภูมินั้นจึง
 ชื่อว่า ภูมิที่ได้แล้ว เพราะเหตุดังนี้
 จึงเรียกว่า ภูมิลัทธะ. ก็ภูมินั้นแล มิใช่ได้

^๑ ม. อ. ๑๔/๓๑๓.

คุณพวงมณี มูลประมุข และคุณนिरยุทธ วันเพ็ญ
 อุทิศให้ คุณชายอ่อน มูลประมุข และคุณพ่อช่วย วันเพ็ญ

สพฺเพปิ อตีตนาคเต ปริณฺญาเตปิ
จ ชีณาสวานํ ขนฺธเ อารพฺภ กิเลสํ
อุปฺปชฺชนฺติ.

ยถิ จ ตํ ภูมิลทฺธนฺนาม ลียา,
ตสฺส อุปฺปເຍຍโต น โภจิ ภาวฺมุลํ
ปชฺເຍຍ, วตฺถวเสณ ปน ภูมิลทฺธํ
เวทิตพฺพํ. ยตฺถ ยตฺถ หิ วิปสฺสํนาย
อปฺริณฺญาตา ขนฺธา อุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺถ
ตตฺถ อุปฺปาทโต ปภฺวติ เตสํ วฏฺฏมฺมุลํ
กิเลสชาตํ อนุเสติ. ตํ อุปฺปทึนฺนุเจณ
ภูมิลทฺธนฺติ เวทิตพฺพํ.

ตตฺถ จ ยสฺส เยสํ ขนฺธเสสํ
อุปฺปทึนฺนุเจณ อนุสยิตา กิเลสํ, ตสฺส
เต เอว ขนฺธา เตสํ กิเลสํ นํ วตฺถ,
น อญฺเฆสํ สนฺตภา ขนฺธา. อตีตกฺขนฺธเสสํ
จ อุปฺปทึนํอนุสยิตานํ กิเลสํ

ด้วยอำนาจแห่งอารมณ์. จึงอยู่ กิเลสอัน
ปรารภชั้นของพระชีณาสพทั้งหลาย ซึ่งเป็น
ส่วนอดีตและอนาคต และแม่ที่กำหนดรู้ได้
แล้วทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่ง
อารมณ์.

ก็ถ้าเช่นนั้น จะพึงชื่อว่า ภูมิที่ได้แล้ว, ใครๆ
ก็จะพึงละรากเงาแห่งภพไม่ได้ เพราะภูมิ
ที่ได้แล้วยังละไม่ได้, อนึ่ง พึงทราบ ภูมิ
ที่ได้แล้วด้วยอำนาจแห่งวัตถุ. ก็ชั้นที่ยัง
ไม่ได้กำหนดรู้ด้วยวิปัสสนา ย่อมเกิดขึ้นใน
ภูมิใดๆ, กิเลสชาติอันเป็นมูลรากแห่งวัฏฏะ
ย่อมนอนเนื่องในชั้นเหล่านั้น จำเต็ม
แต่เกิดขึ้นในภูมินั้น ๆ. เช่นนั้น พึงทราบว่า
ชื่อว่าภูมิที่ได้แล้ว ด้วยอรรถว่ายังละไม่ได้.

อนึ่ง ในบรรดาชั้นเหล่านั้น กิเลส
ทั้งหลาย อันนอนเนื่องอยู่ด้วยอรรถว่ายัง
ละไม่ได้ ในชั้นเหล่าใดของบุคคลใด,
ชั้นเหล่านั้นแหละ ของบุคคลนั้น ชื่อว่าเป็น
ที่ตั้งของกิเลสเหล่านั้น, ไม่ใช่ชั้นอันเป็น

คุณพวงมณี มูลประมุข และคุณนिरยุทธ วันเพ็ญ
อุทิศให้ คุณยายอ่อน มูลประมุข และคุณพ่อช่วย วันเพ็ญ

อดีตกษณฐาว วตฺถุ, น อิตเร.
 เอส นโย อนาคตาทีสุ, ตถา
 กามาวจรกษณฐะสุ อปฺปหีนานุสยิตานํ
 กิเลสํ กามาวจรกษณฐา เอว
 วตฺถุ, น อิตเร. เอสฺว นโย
 รูปารูปาวจเรสุ.

โสตาปนนาทีสุ ปน ยสฺส ยสฺส
 อริยบุคคลสฺส ขนฺธะสุ ตํ ตํ วฏฺฏมุลํ
 กิเลสชาตํ เตน เตน มคฺเคน ปหีนํ,
 ตสฺส ตสฺส เต เต ขนฺธา ปหีนานํ
 เตสํ เตสํ วฏฺฏมูลกานํ กิเลสํ
 อวตฺถุโต ภูมีติ สงฺขํ น ลภนฺติ.

ปฺปุชฺชนสฺส สพฺพโส วฏฺฏมุลกิเลสํ
 อปฺปหีนตฺตา ยงฺกิลฺลิจิ กรียมานํ กมฺมํ

ของ ๆ คนเหล่านี้. ส่วนในชั้นอันเป็น
 อดีต ชั้นที่เป็นอดีตนั้นแหละ เป็นที่ตั้งของ
 กิเลสที่ยังละไม่ได้ และยังนอนเนื่องอยู่,
 ไม่ใช่ชั้นนอกนี้. ในชั้นที่เป็นอนาคตเป็นต้น
 ก็มียกตั้งนี้, อนึ่ง ในชั้นฝ่ายกามาวจร
 ชั้นฝ่ายกามาวจรนั้นแหละ เป็นที่ตั้งของ
 กิเลสที่ยังละไม่ได้ ยังนอนเนื่องอยู่, ไม่ใช่
 ชั้นนอกนี้. ในชั้นที่เป็นรูปาวจรและ
 อรูปาวจรก็มียกตั้งนี้.

ส่วนในชั้นของพระอริยบุคคลใด ๆ ใน
 บรรดาพระโสดาบันเป็นต้น กิเลสชาตอัน
 เป็นมูลรากแห่งวัฏฏะนั้น ๆ พระอริยบุคคล
 นั้น ๆ ละแล้วควมรรคนั้น ๆ, ชั้นนั้น ๆ
 ของพระอริยบุคคลนั้น ๆ ย่อมไม่ได้การนับว่า
 เป็นภูมิ เพราะไม่เป็นที่ตั้งของกิเลสทั้ง-
 หลาย ซึ่งเป็นมูลรากแห่งวัฏฏะนั้น ๆ ซึ่งละ
 ใต้แล้ว.

สำหรับปฺปุชฺชน กรรมที่กำลังกระทำอยู่อย่าง-
 ใดอย่างหนึ่ง เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี

คุณวางมณี มูลประมุข และคุณนิรมุทธ วันเพ็ญ
 อุทิศให้ คุณยายอ่อน มูลประมุข และคุณพ่อช่วย วันเพ็ญ

กุตล์ อกุตล์ วา โทติ, อิจฺจสฺส เพราะยังละกิเลสอันเป็นมูลแห่งวิภูฏะไม่ได้
 กมฺมกิเลสปัจจุยว วฏฺฏํ วฏฺฏติ, ตสฺส โดยประการทั้งปวง, ด้วยประการดังนี้ จึง
 ตสฺสเสว ตํ วฏฺฏมฺลํ รูปกฺขนฺธเยว, ไม่ควรจะพูดว่า วิภูฏะยอมเป็นไปแก่ปุถุชน
 น เวทนาที่สุ. วิณฺญาณกฺขนฺธเยว วา, นั้น เพราะมีกรรม และกิเลสเป็นปัจจัย
 น รูปกฺขนฺธที่สุติ น วตฺตพฺพํ. นั้นทีเดียว, มูลรากแห่งวิภูฏะนั้นของปุถุชน
 นั้น ๆ แล ย่อมมีอยู่ในรูปชั้นนั้นเอง,
 หาใช่มีในเวทนาชั้นเป็นต้นไม. หรือมีอยู่
 ในวิณฺญาณชั้นเท่านั้น, หาใช่มีอยู่ในรูปชั้น
 เป็นต้นไม ดังนี้.

กสฺมา ? อวิเสเสน ปญฺจสฺปิ เพราะเหตุไร ? เพราะกิเลสยังนอนเนื่อง
 ขนฺธเส อนุสยิตตฺตา. กถํ ? ปจฺวีรสาทิ อยู่ในชั้นทั้ง ๕ โดยไม่ต่างกัน. ข้อนั้นมี
 วีย รุกฺเข. ยถา ทิ มหารุกฺเข ปจฺวีตลํ อูปมาอย่างไร ? มีอุปมาเหมือนรสแห่งปลูพี
 อธิญฺจาย ปจฺวีรสญฺจ อาโปรสญฺจ เป็นต้นในต้นไม. เหมือนอย่างว่า เมื่อต้นไม
 นิสฺสาย ตปฺปจฺจยา มุลขนฺธสาชา- ใหญ่ตั้งอาศัยพื้นปลูพี อาศัยรสปลูพีและรส
 ปสาชาปลลวปลาตฺตปฺพผลฺลหิ วทฺตติว อาโป เจริญไปควยราก ลำต้น กิ่ง ก้าน
 นภํ ปุเรตฺวา ยาว กปฺปาวसानา ใบอ่อน ใบแก่ และดอกผล ปกคลุมไปหมด
 พืชปรมฺปราย รุกฺขปเวณิ สนฺตายนมาเน^๑ เพราะรสปลูพีและรสอาโปนั้น เป็นปัจจัย

^๑ ส. สนฺธารยมาเน.

คุณพวงมณี มูลประมุข และคุณนิรมุทธ วันเพ็ญ
 อุทิศให้ คุณชายอ่อน มูลประมุข และคุณพ่อช่วย วันเพ็ญ

จิตต์ ปรจวีรสาทิมุเลเยว, น ขนุธาที่สุ. ตั้งอยู่สืบต่อเชื้อสายแห่งต้นไม้ โดยสืบ ๆ กัน
ผลเยว วา, น มุลาที่สุติ น วตคัพพ. แห่งพืชไปจนที่สุดแห่งกลับ รสแห่งปฐพี
เป็นต้น ก็อยู่ที่รากนั้นเอง, หาใช้ที่ลำต้น
เป็นต้นไม. ใคร ๆ ไม่ควรจะกล่าวว่ายู่ที่
ผลอย่างเดียว, ไม่ใช้ที่รากเป็นต้น.

กสฺมา ? อวิเสเสณ สพฺเพสุ เพราะเหตุไร ? เพราะรสแห่งปฐพีซึมซาบ
มุลาที่สุ อนุคตตฺตาติ. ยถา ปน ตสฺเสว ไปที่รากเป็นต้นทั้งหมด โดยไม่ต่างกัน.
รฺกฺขสฺส ปุปฺผผลาที่สุ นิพฺพินฺโน โภจึ เหมือนอย่างว่า บุรุษบางคนหนายในดอก
ปุริโส จตุสฺส ทิสาสฺส มณฺฑุกกณฺณกนฺนาม และผลเป็นต้นของต้นไม้แล้ว จึงตอกหนาม
วิสกณฺณกํ อาโกเกยฺย, อถ โส รฺกฺโข มีพิษ ชื่อว่า มัณฑุกกณฺณกะ ใน ๔ ทิศ, ที่นั้น
เตน วิสสมฺผลฺเสณ ผุจฺโจ ปรจวีรส- ต้นไม้ที่ถูกสัมผัสพิษนั้นถูกตอกแล้ว อาศัย
อาโปรสานํ ปริยาทินฺนตฺตา อปฺปสวธมฺมตํ ความที่ซึมซาบไปไม่ได้เป็นธรรมดา เพราะ
อาคมมฺ ปุณฺ สนฺตานํ นิพฺพตฺเตตฺตํ น รสปฐพีและรสอาโป อันความสัมผัสเป็น
สกฺกณฺเยย, เอวเมว ขนฺธปฺปวตฺตติยํ พิษนั้นครอบงำแล้วเหือดแห้ง ไม่สามารถ
นิพฺพินฺโน กุลปฺตฺโต ตสฺส ปุริสสฺส จตุสฺส ที่จะยังความสืบต่อให้บังเกิดได้อีก ชื่อนี้
ทิสาสฺส รฺกฺเข วิสโยชนํ วิย อตฺตโน ฉันโต, กุลบุตรผู้หนายในขันธปวัตติ (คือ
สนฺตาเน จตุมกฺกภาวนํ อารภติ. ความเป็นไปของขันธ) จึงเริ่มการเจริญ
มรรคทั้ง ๔ ในสันดานของตน เหมือนอย่าง
บุรุษผู้นั้น ประกอบพิษลงในต้นไม้ใน ๔ ทิศ
ฉะนั้น.

คุณพวงมณี มูลประมุข และคุณนिरยุทธ วันเพ็ญ
อุทิศให้ คุณยายอ่อน มูลประมุข และคุณพ่อช่วย วันเพ็ญ

อถสฺส โส ขนฺธสนฺตานิ เตน
 จตฺตมคฺควิสสมฺผลสฺเสน ญฺญโฉ^๑ สพฺพโส
 วฏฺฏมฺลกีเลสํนํ ปริยาทินฺนตฺตา
 กิริยาสภาวมคฺคํ อุปคตกายกมฺมาทิ-
 สพฺพกมฺมบฺบเกโท หุตฺวา आयตฺติ
 ปุณฺพภวานภินิพฺพตฺตณฺมมคฺคํ อากมฺม
 ภวนฺตรสนฺตํ นินฺนตฺเตตฺตํ น สกฺโกติ,
 เกวลํ จริมฺวิญฺญาณนโรเรน นิรินฺธโน
 วีย ฐาตเวโท อนุปาทาโน
 ปรินิพฺพายติ. เอวํ ภูมียา ภูมิลหฺตสฺส
 จ นานคฺคํ เวทิตพฺพ.

ที่นั่น ชั้นสันดานนั้น ของกัลบุตรนั้น ถูกพิษ
 สัมผัส คือ มรรคทั้ง ๔ นั้น ถูกต้องแล้ว
 เพราะกิเลสอันเป็นรากของวิฏฐะ ถูกพิษ
 สัมผัส คือ มรรคครอบงำแล้ว เป็นสภาพมี
 ประเภทแห่งกรรมทั้งปวง มีกายกรรมเป็น-
 ต้น อันเข้าถึงสักว่าความเป็นสภาพแห่ง
 กิริยา อากัยธรรมคือความไม่ผูกเกิดใน
 ภพต่อไปในอนาคต ย่อมไม่อาจยังความสับ-
 ต่อแห่งภพอื่น ให้บังเกิดได้, ย่อมเป็นสภาพ
 ไม่มีอุปาทาน ปรินิพพาน อุปมาเหมือนไฟ
 สิ้นเชื้อดับไปฉะนั้น ด้วยความดับแห่งวิญญาน
 ดวงหลังอย่างเดียว. พึงทราบความต่างแห่ง
 ภูมิ และภูมิที่ใดแล้วควยประการดังนี้.

อปรปี จตฺตพฺพิธํ อุปฺปนฺนํ
 สมฺมาจารูปฺปนฺนํ อารมฺมณาคฺคหิตฺตูปฺปนฺนํ
 อวิกฺขมภิกฺคูปฺปนฺนํ อสมฺมทฺตูปฺปนฺนนฺติ. ตตฺถ

อุปันณะ(คือ ความเกิดขึ้น) ๔ อย่าง
 แมื่อนอีกคือ สมฺมาจารูปันณะ(ความเกิดขึ้น
 ด้วยความฟุ้งซ่าน) ๑ อารัมณาคคหิตูปันณะ

^๑ จ. ปาโรยํ น ทิสฺสติ.

คุณทวงบณิ มูลประมุข และคุณนिरยุทธ วันเพ็ญ
 อุทิศให้ คุณยายอ่อน มูลประมุข และคุณพ่อช่วย วันเพ็ญ

วัตตมานุပ္ปนเนว สมุทาจารูปันน. (ความเกิดขึ้นโดยที่ได้ประสบอารมณ์) ๑
 จกฺขาทีนํ ปน อาปาถคเต อารมฺมเณ อวิกขมฺภิตูปันนํ (ความเกิดขึ้นโดยที่ขมไม่
 ปุพฺพภาเค อนุปฺปชฺชมานํปิ กิเลสชาติ ใด) ๑ อสมฺหตูปันนํ (ความเกิดขึ้นโดย
 อารมฺมณสฺส อธิคฺคหิตตฺตา เอว ยังถอนขึ้นไม่ได้) ๑. ในอุปันนํทั้ง ๔
 อปรภาเค เอกนฺเตน อุปฺปตฺติโต อย่างนั้น วัตตมานุပ္ปนํ (คือ ความเกิดขึ้น
อารมฺมณชาติคฺคหิตูปันนนฺติ วุจฺจติ. ในปัจจุบันนั่นเอง) ชื่อว่า สมุทาจารูปันน.
 ส่วนกิเลสชาติ แม้ยังไม่เกิดขึ้นในตอนต้น
 ในอารมณ์ที่มาสู่คลองแห่งจักขุเป็นต้น เรียกว่า
อารมฺมณชาติคฺคหิตูปันน เพราะเกิดขึ้น
 โดยส่วนเดียว เวลาต่อมาเหตุได้รับอารมณ์
 แลวนั่นเอง.

สมถวิปัสสนานํ อณฺตรวเสณ อวิกขมฺภิตํ กิเลสชาติที่ขมไม่ได ควยอำนาจสมถะ และ
 กิเลสชาติ จิตฺตสนฺตติมนารุพฺหิปี อุปฺปตฺติ- วิปัสสนาอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ยังไม่ขึ้นสู่
 นีวารกสฺส เหตุโน อภาวา อวิกขม- ความสืบทอดแห่งจิต ก็ชื่อว่า อวิกขมฺภิตูปันน
ภิตูปันน นาม. สมถวิปัสสนาวเสณ ปน เพราะไม่มีเหตุที่จะห้ามความเกิดขึ้น. อนึ่ง
 วิกขมฺภิตํปี อริยมคฺเคน อสมฺหตตฺตา แมื่กิเลสชาติที่ขมได้แล้ว ควยอำนาจสมถะ
 อุปฺปตฺติธมฺมตํ อนตฺตตฺตา อสมฺหตูปันนนฺติ และวิปัสสนา ก็ยังเรียกว่า อสมฺหตูปันน
 วุจฺจติ. ติวิธํปี เจตํ อารมฺมณชาติคฺคหิตา- เพราะยังไม่ล่วงพ้นซึ่งธรรมตา คือ ความ
 เกิดขึ้น เหตุที่ยังไม่ได้ถอนควยอริยมรรค.

คุณพวงมณี มูลประมุข และคุณนิรยุทธ วันเพ็ญ
 อุตฺติสํให้ คุณยายอ่อน มูลประมุข และคุณพ้อช่วย วันเพ็ญ

วิกรมภิตาสมุหตุปปนุณี ภูมิลทุเชเนว
สงฺกหํ กจฺจตีติ เวทิตพฺพํ.

ก็อารัมภาคคหิตุปปันนะ วิกขัมภิตุปปันนะ
และสมุหตุปปันนะทั้ง ๓ อย่างนี้ ฟังทราบวา
นับรวมเข้าควยภูมิลัทธิระ (คือภูมิที่ใดแล้ว)
นั่นเอง.

อิจฺเจตสฺมี วุตฺตปฺปเกเท อุปฺปนฺเน
ยเตตํ วุตฺตมานภูตาปคโตกาสกต-
สมุทาจารสงฺขาคํ อุปฺปนฺนํ, ตํ
อมคฺควชฺชตฺตวา เกนจิ มคฺคณาณเณ
ปหาคพฺพํ น โหติ. ยํ ปเนตํ
ภูมิลทุธารมมณาคคหิตาวิกฺขมฺภิตาสมุหต-
สงฺขาคํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ตํ อุปฺปนฺนภาวํ
นาสยมานํ ยสฺมา ตํ ตํ โลกียโลกุตฺตร-
ณานํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา ตํ สพฺพิ
ปหาคพฺพํ โหตีติ. เอวํ เย มคฺโค
กิเลสํ ปชฺหติ, เต สนฺธาย
"อุปฺปนฺนानนฺ"ติอาทิ วุตฺตํ.

ในอุปฺปนฺนะ (คือ กิเลสชาติที่
เกิดขึ้น)มีประเภทที่กล่าวแล้วตั้งพรรณามา
จะนี้ อุปฺปนฺนะ กล่าวคือ วัตฺตมานูปฺปนฺนะ
ภูตาปคตุปปันนะ โอกาสกตุปปันนะ สมุทา-
จารูปฺปนฺนะนี้ใด, อุปฺปนฺนะนั้นยอมไม่เป็น
กิเลสชาติ อันมรรคญาณอะไร ๆ ฟังปหาน
เพราะมิใช่เป็นกิเลสชาติ ที่มรรคจะฟังมา.
ส่วนอุปฺปนฺนะ กล่าวคือภูมิลัทธิระ(กิเลส
ชาติที่ใดภูมิแล้ว) อารัมภาคคหิตุปปันนะ
อวิกรมภิตุปปันนะ และอสมุหตุปปันนะนี้ใด,
เพราะโลกียญาณและโลกุตฺรญาณนั้น ๆ ซึ่งยัง
ภาวะที่กิเลสชาติเกิดขึ้นนั้น ของอุปฺปนฺนะนั้น
ให้พินาศไปอยู่ ย่อมเกิดขึ้น, จะนี้อุปฺปนฺนะ
นั้นแม้ทั้งหมด ย่อมเป็นกิเลสชาติที่มรรคญาณ
จะฟังปหานได้แล. มรรคยอมละกิเลส

คุณพวงมณี มูลประมุข และคุณนिरยุทธ วันเพ็ญ
อุทิศให้ คุณชายอ่อน มูลประมุข และคุณพ่อช่วย วันเพ็ญ

โลกุตตรมคฺคกฺขณ เอกเมว วิจารณ์ - คังนี้บ้างก็ควร. ขณะแห่งโลกุตตรมรรค วิจารณ์
 "อนุปฺปนฺนํ ปาปกํ อกุสลํ นี้ ของภิกษุนี้ มีอย่างเดียวกันนั้น ย่อม
 ธรรมํ อนุปฺปาทยา" ตีอาที่นี้ จตุตตาริ ไต่ชื่อ ๔ อย่าง มีอาที่ว่า "เพื่อความไม่
 นามานิ ลมฺติ. อัย โลกุตตร- เกิดขึ้น แห่งอกุศลธรรมอันลามก ที่ยังไม่
 มคฺคกฺขณ สมนฺปฺปชานกถา. เอวเมตถ เกิดขึ้น" คังนี้ ค้วยประการฉะนี้. นี้เป็น
 โลเกียโลกุตตรมิสฺสกา สมนฺปฺปชานา สัมมปฺชานกถา ในขณะแห่งโลกุตตรมรรค.
 นิตฺติฎฺฐาติ. ทานใดแสดงสัมมปฺชาน ซึ่งเจือค้วยโลกียะ
 และโลกุตระ ในอธิการนี้ ค้วยประการ
 ฉะนี้แล.

สมฺมาสตีนิทฺเตเส กาเยติ
 รูปกาเย. รูปกาโย หิ อธิ
 องฺคปจฺจกานํ เกสาทีนญจ ธรรมํ
 สมฺมูญฺเณ ทตฺถิกายรตฺถกายาทโย วย
 กาโยติ อธิปฺเปโต. ยถา จ สมฺมูญฺเณ,
 เอวํ กุจฺฉิตานํ อายญฺเณ. กุจฺฉิตานํ
 หิ ปรมเชคฺคจฺฉานํ โส อาโยติปิ กาโย.
อาโยติ อุปฺปตฺติเตโส. ตตฺตรายํ
 วจนฺตฺโต : อายนฺติ ตโตติ อาโย. เก
 อายนฺติ ? กุจฺฉิตา เกสาทโย. อิติ
 กุจฺฉิตานํ อาโยติ กาโย.

จะวินิจฉัย ในสมฺมาสตีนิทฺเตสต่อไป:
 คำว่า ในกาย ไต่แก่ ในรูปกาย. จริงอยู่
 ในที่นี้ รูปกายท่านประสงค์เอาว่า กาย
 เหมือนกายข้าง กายรตฺถเป็นตน ค้วยอรรถว่า
 เป็นที่ประชุมแห่งอวัยวะน้อยใหญ่ และแห่ง
 ธรรมทั้งหลายมีผมเป็นต้น. ค้วยอรรถว่า
 เป็นที่เกิดของสิ่งที่บังเกิดขึ้นก็เหมือนกัน
 ค้วยอรรถว่า เป็นที่ประชุม. จริงอยู่ กายนั้น
 ชื่อว่า กาย แมค้วยอรรถว่า เป็นที่เกิดของ
 สิ่งที่เกิดขึ้นก็ชื่อสิ่งที่น่าเกลียดอย่างยิ่ง.
 คำว่า ที่เกิด ไต่แก่ ส่วนที่เกิด. ในข้อนี้

บริษัท เอ็น.ซี.ทราเวล เซ็นเตอร์ จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตถา น กาเย อญฺคปจฺจกฺวินิมุตฺต-
 เอกธมฺมานุสฺสึ, นปิ เกสโลมาทิ-
 วินิมุตฺตอติฏฺฐิปรึสฺสานุสฺสึ. โยปิ เจตฺถ
 เกสโลมาทิกิ ภูตฺปาทายสมฺหสฺสงฺขาโต
 กาโย, ตตฺถปิ น ภูตฺปาทาย-
 วินิมุตฺตเอกธมฺมานุสฺสึ, อถ โข
 รตสมฺภารานุสฺสโก วย อญฺคปจฺจก-
 สมฺหานุสฺสึ, นคราวยวานุสฺสโก วย
 เกสโลมาทิสฺมฺหานุสฺสึ, กทลึชฺชนุชฺชต-
 วฏฺฐิวิญญูชฺชนโก วย รัตฺตมฺมุจฺฉิวิญญูชฺชนโก
 วย จ ภูตฺปาทายสมฺหานุสฺสึเยวาติ
 สมฺหวเสเนว กายสงฺขาตสฺส วตฺถุโน
 นานปฺปการโต ทสฺสเนน มนวิญญูชฺชนโก
 ทสฺสึโต โหติ.

ในกาย, โดยที่แท้เป็นผู้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ
 ซึ่งกายเท่านั้น เพราะฉะนั้น ย่อมเป็นอัน
 แสดงการกำหนดโดยไมระคนกัน ด้วยการ
 เห็นอาการ คือ พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่ง
 กายในวัตถุ กล่าวคือ กาย.

อนึ่ง ไม่ใช่พิจารณาเห็นธรรมอย่างหนึ่งซึ่ง
 พ้นไปจากอวัยวะน้อยใหญ่ในกาย, ทั้งไม่
 ใช้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งสตรีและบุรุษ
 ซึ่งพ้นไปจากส่วนมีผมและขนเป็นต้น. อนึ่ง
 กาย กล่าวคือ ประชุมแห่งภูตรูปและอุปาทาย-
 รูป มีผมและขนเป็นต้น แม้ใดในที่นี้, มิใช่
 เป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมอย่างหนึ่งซึ่งพ้นจาก
 ภูตรูปและอุปาทายรูป แม้ในกายนั้น, โดยที่
 แท้เป็นผู้พิจารณาเห็นประชุมแห่งอวัยวะน้อย
 ใหญ่ เหมือนดังพิจารณาเห็นส่วนประกอบ
 ของรถ, เป็นผู้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่ง
 ประชุมแห่งผมและขนเป็นต้น เหมือน
 พิจารณาเห็นส่วนต่าง ๆ ของเมือง, เป็นผู้
 พิจารณาเห็นประชุมแห่งภูตรูปและอุปาทาย-

รูป เหมือนตั้งคลี่ลำต้นและกาบกล้วย และ
เหมือนตั้งคล้ายกำมือเปล่า เพราะฉะนั้น
จึงเป็นอันแสดงการแยกความเป็นก่อน ด้วย
การเห็นวัตถุ กล่าวคือกาย โดยประการ
ต่าง ๆ ด้วยอำนาจเป็นที่ประชุมเท่านั้น.

น เหตุถ ยถาวุตตสมุหวินิมุตโต กาโย
วา อิติถ วา ปุริโส วา อญโย
วา โกจิ ธมฺโม ทิสฺสติ, ยถาวุตต-
ธมฺมสมุหฺมตฺเตเชว ปน ตถา ตถา
สตฺตา มิจฺฉาภินิเวสํ กโรนฺติ. เตนาหุ-
โปราณา :

จริงอยู่ ในที่นี้ไม่ปรากฏว่า เป็นกายหรือ
เป็นหญิง หรือเป็นชาย หรือธรรมอะไร ๆ
อย่างอื่น ที่พ้นไปจากประชุมแห่งธรรมตาม
ที่กล่าวแล้ว, ก็สัตว์ทั้งหลายย่อมกระทำการ
ยึดมั่นผิด โดยประการนั้น ๆ ในกายสักว่า
เป็นที่ประชุมธรรมตามที่กล่าวแล้วนั้นแหละ.
ด้วยเหตุนี้ พระโหราณาจารย์ทั้งหลายจึง
กล่าวว่า :

"ยํ ปสฺสตี น ตํ ทิฏฺฐํ
ยํ ทิฏฺฐํ ตํ น ปสฺสตี
อปสฺสํ พชฺชเต มุโพห
พชฺชมาโน น มุจฺจตี"ติ.

"สิ่งใดที่เห็นสิ่งนั้นยังมีได้เห็นแล้ว
สิ่งใดที่เห็นแล้วสิ่งนั้นยังไม่เห็น
ผู้ที่ไม่เห็นอยู่ เป็นคนหลง ย่อมถูกผูก
ผูกถูกผูก ย่อมไม่หลุดพ้น"ดังนี้"

๑ ฐภาคผนวก.

คุณอภิชาติ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๑
๒
๓
๔
๕
๖
๗
๘
๙
๑๐
๑๑
๑๒
๑๓
๑๔
๑๕
๑๖
๑๗
๑๘
๑๙
๒๐
๒๑
๒๒
๒๓
๒๔
๒๕
๒๖
๒๗
๒๘
๒๙
๓๐
๓๑
๓๒
๓๓
๓๔
๓๕
๓๖
๓๗
๓๘
๓๙
๔๐
๔๑
๔๒
๔๓
๔๔
๔๕
๔๖
๔๗
๔๘
๔๙
๕๐

มนวินิพฺโภคาทิสฺสณฺตณฺติ วุฑฺฒํ. อาทิสฺส-
 สทฺเทน เจตฺถ อยมตฺโถ^๑ เวทิตฺตฺโพ :
 อัยฺ หิ เอตฺสฺมึ กายเ กายานุปสฺสีเยว,
 น อณฺณธมฺมานุปสฺสี. ก็ วุฑฺฒํ
 โหติ ? ยถา อนฺนทกฺกฺตายปิ มรฺรฺจฺยา
 อุตฺถานุปสฺสีโน โหนฺติ, น เหว
 อนิจฺจทุกฺขานตฺตาสฺสภฺภูเตเยว อิมสฺมึ
 กายเ นิจฺจสฺสขตฺตสฺสภฺภาวานุปสฺสี, อถ
 โช กายานุปสฺสี อนิจฺจทุกฺขานตฺตา-
 สฺสภฺภาการสฺสมฺหานุปสฺสีเยวาติ วุฑฺฒํ โหติ.

คำนี้ท่านกล่าวไว้ เพื่อแสดงการแยกความ
 เป็นก่อนเป็นต้น. ก็ด้วยอาทิสฺสทฺในที่นี่
 พึงทราบเนื้อความดังต่อไปนี้ : ก็พระ-
 โยคาวจรนี้ เป็นผู้พิจารณาเห็นกายในกายนี้
 เท่านั้น, ไม่ใช่พิจารณาเห็นธรรมอย่างอื่น.
 มีคำอธิบายท่านกล่าวไว้อย่างไร ? มีคำ
 อธิบายท่านอธิบายไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายเป็น
 ผู้พิจารณาเห็นว่า เป็นน้ำในพยับแดด แม้มิใช่
 เป็นน้ำจืด, พระโยคาวจร จะเป็นผู้
 พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่าเที่ยง ว่าสุข
 ว่าเป็นอัตตา และว่างามในกายนี้ ซึ่งเป็น
 ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่งาม
 ฉะนั้นห้ามมิได้, โดยที่แท้ เป็นผู้พิจารณาเห็น
 เนื่อง ๆ ซึ่งกาย คือ พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ
 ซึ่งความประชุมแห่งอาการที่ไม่เที่ยง เป็น
 ทุกข์ เป็นอนัตตา และไม่งาม เท่านั้น.

^๑ คณฺสี. ฉ. อยมปิ อตฺโถ.

คุณอภิคิดิ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

หมคนั้น บัณฑิตพึงเห็น เนื้อความเมื่อนั้น
ด้วยประการฉะนี้.

อถวา กายเย อหนุตติ วา
มมตติ วา เอวํ คเหตุพพสุส กสุสจ
อนนุปลุสนโต ตสุส ตสุเสว ปน
เกสโลมาทิกสุส นานาธมฺสมุหฺสสุ
อนนุปลุสนโต กายเย เกสาทิสฺมุหฺสฺชาต-
กายานุปลุสฺสีติ เอวมตฺโต ทฺวุจฺพฺโพ.
อปิจ "อิมสฺมึ กายเย อนิจฺจโต อนนุปลุสฺสีติ,
โน นิจฺจโต" ตีอาทีนา อนุกฺกเมน
ปรโต อากตฺตณฺยสุส สพฺพสุเสว อนิจฺจ-
ลกฺขณาทีโน อาการสมุหฺสฺชาตสุส
กายสุส อนนุปลุสนโตปิ กายเย
กายานุปลุสฺสีติ เอวํปิ อตฺโต ทฺวุจฺพฺโพ.
อัยํ ปน จตุสฺติปฺกุจฺจานสาธาโรณ อตฺโต.

อีกประการหนึ่ง พึงเห็นความอย่างนี้
ว่าเป็นผู้พิจารณาเห็นกาย กล่าวคือ ประชุม
แห่งธรรม มีผมเป็นต้นในกาย เพราะ
ไม่พิจารณาเห็นสิ่งอะไร ๆ ที่ควรจะยึดถือ
อย่างนี้ว่า เรา หรือว่า ของเรา ในกาย
หนึ่งเพราะพิจารณาเห็นแต่ประชุมแห่งธรรม
ต่าง ๆ มีผมและขนเป็นต้นนั้น ๆ เท่านั้น.
หนึ่ง พึงเห็นเนื้อความเมื่อนั้นว่า เป็นผู้
พิจารณาเห็นกายในกาย แม้เพราะพิจารณา
เห็นซึ่งกาย กล่าวคือ ประชุมแห่งอาการ มี
ลักษณะไม่เที่ยง เป็นต้นทั้งหมดที่เดียว ซึ่งมี
นัยอันมาแล้วข้างหน้า โดยลำดับมีอาทิว่า
"ขอมพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ในกายนี้ โดย
ความไม่เที่ยง, ไม่ใช่โดยความเที่ยง".
ก็ความขอนี้ทั่วไปแก่สติปัฏฐานทั้ง ๔.

^๑ ชุ. ป. ๓๑/๖๒๒.

คุณอภิชาติ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กาเย กายานุปัสสีติ อัสสาส-
 ปัสสาสกายาทิเก พุทธา วุตตะ กาเย
 เอเกกกายานุปัสสี. วิหริตีติ จตุสสุ
 อิริยาปถวิหาเรสุ อณฺเฏตริวิหารสมาโยค-
 ปริทีปนเมตฺ, เอกํ อิริยาปถพาทนํ
 อณฺเฏน อิริยาปถเนน วิจฺฉินฺหิตฺวา
 อปตมานํ อุตฺตานํ หรตี ปวตฺเตตฺตีติ
 อุตฺโต. อาตาปีติ กายปริคฺคาหกวิริย-
 สมาโยคปริทีปนเมตฺ. โส หิ ยสฺมา
 ตสฺมี สมเย ยํ ตํ วีริยํ ตีสุ
 ภเวสุ กิเลสํ อาทาปนโต อาทาโปติ
 วุจฺจติ, เตน สมฺนฺนาคโต โหติ,
 ตสฺมา "อาตาปี"ติ วุจฺจติ.

คำว่า พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่ง ในกาย
ในกาย คือ พิจารณาเห็นกายแต่ละอย่าง ๆ
 ในกาย ที่ท่านกล่าวไว้หลายอย่าง มี
 อัสสาสกาย (กองลมหายใจเข้า) และ
 ปัสสาสกาย (กองลมหายใจออก) เป็นต้น.
 คำว่า อยู่ นี้ เป็นคำกำหนดแสดงการ
 ประกอบรวมกันด้วยการอยู่ ด้วยอิริยาบถ
 อย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาการอยู่ด้วย
 อิริยาบถทั้ง ๔, อธิบายว่า ตัดความลำบาก
 แห่งอิริยาบถอย่างหนึ่งด้วยอิริยาบถอื่น นำ
 ไปซึ่งตน คือ ยังตนให้เป็นไปไม่ไหวบอบซ้ำ.
 บทว่า อาตาปี (ซึ่งแปลว่า มีความเพียร) นี้
 เป็นคำกำหนดแสดงการประกอบรวมกันด้วย
 ความเพียร ซึ่งกำหนดถือเอาซึ่งกาย.
 จริงอยู่ ภิกษุนี้ ย่อมเป็นผู้ประกอบด้วย
 ความเพียร ที่เรียกว่า อาตาปะ เพราะ
 ยังกิเลสในภพทั้ง ๓ ให้เราร้อนในสมัยนั้น,
 ฉะนั้น จึงเรียกว่า "อาตาปี" (แปลว่ามี
 ความเพียร).

สมปชาโนติ กายปริคคาหเกน
 สมปชณฺณสงฺขาเตน ฌาเณน สมนฺนาคโต.
สติมาติ กายปริคคาหิกาย สติยา
 สมนฺนาคโต. อัยํ ปน ยสฺมา สติยา
 อารมฺมณํ ปริคฺคเหตฺวา ปญฺญา
 อนุปสฺสตี. น หิ สติวิรหิตสฺส อนุปสฺสนา
 นาม อตฺถิ. เตเนวาท "สติญจ ขฺวาทํ
 ภิกฺขเว สพฺพตฺถิกํ วทามิ"ติ. ตสฺมา
 เอตฺถ "กาเย กายานุปสฺสี วิหเรตี"ติ
 เอตฺตาวตฺตา กายานุปสฺสนาสติปฏฺจาน-
 กมฺมฏฺจานํ วุตฺตํ โหติ.

อถวา ยสฺมา อนาตาปีโน อนุโต-
 สงฺเขโป อนุตฺตรายกโร โหติ,

บทว่า สมปชาโน (ซึ่งแปลว่า มีสัมปชัญญะ)
 คือประกอบด้วยญาณ ที่เรียกว่า สัมปชัญญะ
 อันกำหนดถือเอาซึ่งกาย. คำว่า มีสติ
 คือประกอบด้วยสติอันกำหนดถือเอาซึ่งกาย.
 ก็ภิกษุนี้ เพราะเหตุที่กำหนดอารมณ์ ด้วย
 สติ พิจารณาเห็นด้วยปัญญา. ก็ขึ้นชื่อว่า
 อนุปัสสนา (คือ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ)
 จะมีแก่บุคคลผู้เว้นจากสตีหามิได้. ด้วยเหตุ
 นั้นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า
 "อภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสติแล้ว
 สำเร็จประโยชน์ในที่ทั้งปวง"ดังนี้. เพราะ
 ฉะนั้นในอธิการนี้จึงเป็นอันทานพระสารีบุตร
 กล่าวถึง กายานุปัสสนาสติปฏฺจานกมฺมฐาน
 โดยคำเพียงเท่านั้นว่า "เป็นผู้พิจารณาเห็น
 เนื่อง ๆ ซึ่งกายในกายอยู่".

อีกประการหนึ่ง เพราะความหตฺหุในกายใน
 ของภิกษุผู้ไม่มีความเพียร ย่อมเป็นธรรม

^๑ ส. มหา. ๑๔/๑๕๘.

อสมฺปชาโน อุปายปริคฺคเห อนุปาย-
 ปรีวชฺชเน จ สมฺมุยฺหติ, มฺภูจฺสุสฺติ
 อุปายาปริจฺจาเค อนุปายาปริคฺคเห จ
 อสมฺตฺโต โหติ, เตนฺสุสฺ ตํ กมฺมฏฺจานํ
 น สมฺปชฺชติ, ตสฺมา เยสํ ฐมฺมานํ
 อานุกาเวน ตํ สมฺปชฺชติ, เตสํ ทสฺสนตฺถํ
 "อาตาปี สมฺปชาโน สติมา"ติ อิทํ
 วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ.

อิตฺติ กายานุปสฺสนาสติปฏฺจานํ
 สมฺปโยคญฺจ^๑ ทสฺเสตฺวา อิทานิ
 ปทานญฺคํ ทสฺเสตฺวํ วิเนยฺย โลก
อภิชฺฌาโทมนสฺสนฺติ วุตฺตํ. ตตฺถ
วิเนยฺยยติ ตทฺงฺควินเยน วา วิกฺขมฺภน-
 วินเยน วา วินยิตฺวา. โลกติ ยฺวาวํ

กระทำอันตราย, ผู้ที่ไม่มีสัมปชัญญะ ย่อม
 หลงพร้อม ในการกำหนดอุบาย และในการ
 เว้นจากสิ่งที่ไม่ใช่อุบาย, ผู้มีสติหลงแล้ว
 ย่อมเป็นผู้ไม่สามารถ ในการสละควยอุบาย
 และในการไม่กำหนด สิ่งที่ไม่ใช่อุบาย,
 ควยเหตุนี้ กรรมฐานนั้น ย่อมไม่สำเร็จ
 แก่เธอ, ฉะนั้น กรรมฐานนั้น ย่อมสำเร็จ
 ควยอานุกาพแห่งธรรมเหล่าใด, เพื่อจะ
 แสดงธรรมเหล่านั้น ฟังทราบว่าท่านกล่าว
 คำนี้ว่า "มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ".

ครั้นแสดง กายานุปสฺสนาสติปฏฺจาน
 และองค์ประกอบดังนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะแสดง
 องค์ละ ท่านจึงกล่าวคำว่า กำจัดอภิชฌา
และโทมนัสในโลกใด. ในคำนั้น คำว่า
กำจัด ไตแก่ กำจัดควยตทังควินัย (คือกำจัด
 ควยของกัน) หรือกำจัดควยวิกขัมภนวินัย

^๑ ฉ. สมฺปโยคญฺจ.

กาโย ปุพฺเพ ปรีคฺคหิโต, เสว อธิ
 ลุชฺชนฺณเจเน^๑ โลโก นาม. ตสฺมี โลเก
 อภิษณฺ์ โทมนสุสฺยจ ปชหิตฺวาติ อตุโถ.

ยสฺมา ปนสฺส น กายมตฺเตเยว
 อภิษณฺ์ โทมนสุสฺส ปหิยติ, เวทนาที่สุปิ
 ปหิยติเยว, ตสฺมา "ปญฺจปิ อุปาทานกฺ-
 ขนฺธา โลโก"^๒ วิภงฺเก วุตฺตํ.
 โลกสงฺฆาตตฺตาเยว เตสฺส ธมฺมานิ
 อตฺตทฺธาเรวเสเนตฺติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพิ.
 ยํ ปนาท "ตตฺถ กตโม โลโก, เสว
 กาโย โลโก"^๒ อยเมเวตฺถ อตุโถ.

(คือ กำจัดด้วยความขมไว้). คำว่าในโลก
 อธิบายว่า กายนี้ใด ที่กำหนดถือเอาใน
 เบื้องต้น, กายนั้นแหละ ชื่อว่า โลก ด้วย
 อรรถว่า สลายทำลาย ในที่นี้. หมายความว่า
 ละอภิษณาและโทมนัสในโลกนั้น.

ก็เพราะภิกษุ นั้น ย่อมละอภิษณาและโทมนัส
 เฉพาะแต่เพียงในกายเท่านั้นหามิได้, ย่อม
 ละแม้ในธรรม มีเวทนาเป็นต้นเหมือนกัน,
 ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสไว้ใน
 คัมภีร์วิภังค์ว่า "อุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ ชื่อว่า
 โลก". ก็คำนี้พึงทราบว่าเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ตรัสไว้ ด้วยอำนาจแห่งการขยายความแห่ง
 ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น เพราะเป็นธรรมที่
 นับว่าเป็นโลกนั่นเอง. ส่วนคำใดที่พระผู้มี
 พระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า "ในขันธ์นั้น โลกเป็น
 โฉน, กายนั้นแหละ ชื่อว่า โลก" ดังนี้
 ในคำนี้ ก็มีเนื้อความดังนี้เหมือนกัน.

^๑ ฉ. ลุชฺชนฺณปลุชฺชนฺณเจเน.

^๒ อภี. วิ. ๓๔/๒๖๐.

อภิษุณาโทมนัสสันติ จ สมมาเสตฺวา
 วุฑฺฒิ. สยฺยตฺตงฺกุตฺตรปาจนฺตเรสุ^๑ ปน
 วิสุํ กตฺวา ปจฺนติ. สา ปน
 อภิษุณฺยาณฺติ ปตฺถยณฺติ เอตฺยา, สยฺ
 วา อภิษุณฺยาณฺติ, อภิษุณฺยาณมตฺตเมว
 วา เอสํติ อภิษุณา. ยสฺมา
 ปเนตฺถ อภิษุณาภทฺเณน กามจฺจนฺโท,
 โทมนัสฺสคฺคทฺเณน พยาปาโท สงฺกหํ
 คจฺจติ, ตสฺมา นีวรณฺปริยาปนฺน-
 พลวธมฺมทฺวยทสฺสเนน นีวรณฺปฺพานํ
 วุฑฺฒิ โทตีติ เวทิตฺพํ.

วิเสสฺเสน ปเนตฺถ อภิษุณา-
 วินเยน กายสมฺปตฺติมฺูลกสฺส อนุโรธสฺส,
 โทมนัสฺสวินเยน กายวิปตฺติมฺูลกสฺส
 วิโรธสฺส, อภิษุณาวินเยน จ กาเย

ก็คำว่ อภิษุณาโทมนัสฺส ทานพระธรรม-
 เสนาบดี กล่าวเป็นสมาสไว้. ส่วนใน
 พระบาลีสังยุตนิกาย และอังคุตฺรนิกายและ
 บาลีอื่น ๆ ทานกล่าวกระทำเป็นศัพท์ ๆ ไว้.
 ก็ธรรมชาตินั้น ชื่อว่ อภิษุณา ควฺยอรรถว่
 เป็นเหตุเพ่งเล็ง คือ ปรารธนา, หรือ
 เพ่งเล็งเอง, หรืออาการส่กว่เพ่งเล็ง.
 ก็เพราะในที่นี้ กามฉันทะสงฺเคราะห์เข้า
 ควฺยศัพท์ว่ อภิษุณา, พยาบาทสงฺเคราะห์
 เข้าควฺยศัพท์ว่ โทมนัสฺ, ฉะนั้นพึงทราบว่
 เป็นอันทานกล่าวถึงการละนิวรณฺ ควฺยการ
 แสดงธรรมทั้ง ๒ ซึ่งมีกำลังอันนับเนื่อง
 ในนิวรณฺ.

ก็ในอธิการนี้ โดยเฉพาะ ทานกล่าว
 การละความยินดีซึ่งมีกายสมบัติเป็นมฺูล ควฺย
 การกำจัดอภิษุณา, ความยินดีร้าย ซึ่งมี
 กายวิบัติเป็นมฺูล ควฺยการกำจัดโทมนัสฺ, และ

^๑ ลี. สยฺยตฺตงฺกุตฺตรเรสุ.

อนิรติยา, โทมนสุสวินเยน กาย-
 ภาวนาย อนิรติยา, อภิขุฉาวินเยน
 กาเย อภูตานํ สุขุสขภาวาทีนํ ปกฺเขปสุส,
 โทมนสุสวินเยน กาเย ภูตานํ
 อสุภาสุขภาวาทีนํ อปนยนสุส ปหานํ
 วุคฺคํ.

เตน โยคาวจรสุส โยคานุภาโว
 โยคสมตฺถตา จ ทีปิตา โหติ.
 โยคานุภาโว หิ เอส, ยทิตฺ^๑
 อนุโรธวิโรธวิปฺมุคฺโต อรฺทิตฺสโห
 อภูตฺปกฺเขปภูตาปนยนวิรฺทิตฺ จ โหติ.
 อนุโรธวิโรธวิปฺมุคฺโต เจส อรฺทิตฺสโห
 อภูตํ อปกฺชิปนฺโต ภูตญฺจ อนฺปนฺเนนฺโต
 โยคสมตฺถโถ โหตีติ.

ความยินดียิ่งในกาย ด้วยการกำจัดอภิขมา,
 ความไม่ยินดียิ่งในกายภาวนา ด้วยการ
 กำจัดโทมนัส, ความใส่เข้าซึ่งความงาม
 ความสุขเป็นต้น ซึ่งไม่มีอยู่ในกาย ด้วยการ
 กำจัดอภิขมา, ความนำออกซึ่งความไม่งาม
 ความไม่มีความสุขเป็นต้น ซึ่งมีอยู่ในกาย
 ด้วยการกำจัดโทมนัส.

ด้วยคำนั้น เป็นอันท่านแสดงอานุภาพแห่ง
 โยคะและสมรรถภาพแห่งโยคะ ของพระ-
 โยคาวจร. ก็ข้อที่พระโยคาวจร เป็นผู้
 พ้นแล้วจากความยินดี และยินร้าย เป็นผู้
 อตกถันความไม่ยินดีและความยินดี และเป็น
 ผู้เว้นจากการใส่เข้าซึ่งสิ่งที่ไม่ได้อยู่ และ
 นำออกซึ่งสิ่งที่มีอยู่แล้ว. นี้เป็นอานุภาพแห่ง
 โยคะ, และพระโยคาวจรนี้ เป็นผู้พ้นจาก
 ความยินดีและยินร้าย อตกถันความไม่ยินดี
 และความยินดี ไม่ใส่เข้าซึ่งสิ่งที่ไม่ได้อยู่

^๑ ฉ. ยทย.

และไม่นำออกซึ่งสิ่งที่มีอยู่แล้ว ย่อมเป็น
ความสามารถในโยคะแล.

อปโร นโย: "กาเย อิกนัยหนึ่ง: ในพระบาลีว่า "เป็น
กายานุปัสสี"ติ เอตถ อนุปัสสนาย ผู้พิจารณาเห็นกายในกาย" นี้ ท่านกล่าว
กมฺมฏฺฐานํ วุตฺตํ, "วิหริตี"ติ เอตถ กรรมฐานแห่งอนุปัสสนา (คือ การพิจารณา
วุตฺตวิหาเรณ กมฺมฏฺฐานิกสฺส กาย- เห็นเนื่อง ๆ), ท่านกล่าวการบริหาร
ปริหฺรณํ. "อาตปปี"ติอาทิสฺส อาตาเปน กายของภิกษุผู้เจริญกรรมฐาน ด้วยการอยู่
สมฺมปฺปชานํ, สติสมฺปชฺฌเณน สพฺพตฺถก- ซึ่งท่านได้กล่าวไว้ในพระบาลีนี้ว่า "อยู่".
กมฺมฏฺฐานํ, กมฺมฏฺฐานปริหฺรณฺปาโย วา. ในพระบาลีว่า "อาตปปี" (มีความเพียร)
สตียา วา กายานุปัสสนาวเสน ดังนี้เป็นคน ท่านกล่าวสัมปธานด้วยความ-
ปฏฺิลทฺธสมฺโภ, สมฺปชฺฌเณน วิปัสสนา, เพียรอันยังกิเลสให้เรารอน, ท่านกล่าว
อภิชฺฌา โทมนสฺสวินฺเขน ภาวนาผล สัพฺพตฺถกกรรมฐาน ด้วยการสติและสัมปชัญญะ,
วุตฺตนฺตึ เวทิตพฺพํ. หรือท่านกล่าวถึง อุบายบริหารกรรมฐาน.
อีกประการหนึ่ง ฟังทราบว่า ท่านกล่าวถึง สมณะที่ใดเฉพาะแล้ว ด้วยการอำนาจแห่ง
กายานุปัสสนาด้วยสติ, ท่านกล่าวถึงวิปัสสนา ด้วยการสัมปชัญญะ, ท่านกล่าวถึงผลแห่งภาวนา
ด้วยการกำจัดอกิชฌาและโทมนัส.

บริษัทไทยอาร์ตเฟอ์นิจเออร์ จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เวทนาสุ เวทนานุปัสสีติอาทีสุ
 จ เวทนาทีนํ ปุน วจเน ปโยชนํ
 กายานุปัสสนายํ วุตตนเยเนว ยถา-
 โยคํ โยเชตฺวา เวทิตพฺพ. อัย
 ปน อสาธารณฺตฺโถ : สุขาทีสุ
 อเนกปฺปเกทาสฺ เวทนาสุ วิสุ วิสุ
 อนิจฺจาติโต เอเกกเวทนานุปัสสีติ,
 สราคาทีเก โสฬสปฺปเกเท จิตฺเต
 วิสุ วิสุ อนิจฺจาติโต เอเกก-
 จิตฺตานุปัสสีติ, กายเวทนาจิตฺตานิ
 จเปตฺวา เสสฺเตญฺมิกธฺมเมสุ วิสุ วิสุ
 อนิจฺจาติโต เอเกกธฺมมานุปัสสีติ,
 สตีปฺภูจฺานสุตฺตฺนเต วุตตนเยน นีวรณาที-
 ธฺมมานุปัสสีติ วา.

ก็ประโยชน์ในการกล่าวซ้ำซึ่งเวทนา
 เป็นต้น ในพระบาลีว่า เป็นผู้พิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ซึ่งเวทนาในเวทนา ดังนี้ เป็นต้น
 ฟังประกอบตามสมควร ทราบตามนัยที่ได้
 กล่าวไว้ในกายานุปัสสนานั้นแหละ. ส่วน
 เนื้อความที่ไม่ทั่วไปมีดังต่อไปนี้ : เป็น
 ผู้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งเวทนาแต่ละ
 อย่าง ๆ โดยความไม่เที่ยง เป็นต้น แยก ๆ
 กัน ในบรรดาเวทนาทั้งหลาย ซึ่งมีประเภท
 มิใช่น้อย มีสุขเวทนา เป็นต้น, เป็นผู้พิจารณา
 เห็นจิตแต่ละดวง ๆ โดยความไม่เที่ยง
 เป็นต้น แยก ๆ กัน ในจิต ๑๖ ประเภท
 มีจิตที่ประกอบด้วยราคะ เป็นต้น, เป็น
 ผู้พิจารณาเห็นธรรมแต่ละอย่าง ๆ โดยความ
 ไม่เที่ยง เป็นต้น แยก ๆ กัน ในบรรดาธรรม
 อันเป็นไปในภูมิ ๓ ที่เหลือ เว้นกาย เวทนา
 และจิต, อีกประการหนึ่ง ความว่าเป็น
 ผู้พิจารณาเห็นธรรมมีนิर्वรณเป็นต้น ตามนัยที่
 ไต่กล่าวแล้ว ในพระสติปัฏฐานสูตร.

๑ ทิ. มหา. ๑๐/๓๒๕, ม. ม. ๑๒/๑๐๓.

เอกต จ "กาเย"ติ เอกวจนํ สรีรสฺส
 เอกตฺตา, "จิตฺเต"ติ เอกวจนํ จิตฺตฺส
 สภาวเภทาทวโต ชาตฺตฺกฺทณฺเณ กตฺนฺติ
 เวทิตพฺพ. ยถา จ เวทนาทโย
 อนุปฺสฺสิตพฺพา, ตถา อนุปฺสฺสนฺโต
 เวทนาสุ เวทนานุปฺสฺสี, จิตฺเต
 จิตฺตานุปฺสฺสี, ฌมฺเมสุ ฌมฺมานุปฺสฺสีติ
 เวทิตพฺโพ.

ก็ในพระบาลีนี้ ฟังทราบว่ ท่านทำ
 เอกวจนะว่ "กาเย" คั้งนี้ เพราะสรีระ
 มีอันเดียว, ท่านทำเอกวจนะว่ "จิตเต"
 คั้งนี้ ค้วยถือเอาชาติของจิต เพราะไม่มี
 ความต่างกันโดยสภาวะ. ก็ควรพิจารณา
 เห็นธรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้นโดยประ-
 การใด, เมื่อพิจารณาเห็นโดยประการนั้น
 ฟังทราบว่ ชื่อว่ เวทนาสุ เวทนานุปฺสฺสี
 (พิจารณาเห็นเวทนา ในเวทนาทั้งหลาย),
 จิตเต จิตตานุปฺสฺสี (พิจารณาเห็นจิตในจิต),
 ฌมฺเมสุ ฌมฺมานุปฺสฺสี (พิจารณาเห็นธรรม
 ในธรรม).

กถํ ทาว เวทนา อนุปฺสฺสิตพฺพา ?
 สุขาทาว เวทนา ทุกฺขโต, ทุกฺขา
 เวทนา สลฺลโต, อทุกฺขมสุขา เวทนา
 อนิจฺจโต อนุปฺสฺสิตพฺพา. ยถาท :

เบื้องต้นควรพิจารณาเห็นเวทนาอย่างไร ?
 เบื้องต้น สุขเวทนาควรพิจารณาเห็นโดย
 ความเป็นทุกฺข, ทุกฺขเวทนา ควรพิจารณา
 เห็นโดยความเสียดแทง, อทุกฺขมสุขเวทนา
 ควรพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง. สมคั้ง
 ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่ :

คุณโกวิท วิไลลักษณ์จรรยากุล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๒๕๖๓

"โย สุขํ ทุกฺขโต อหฺต
 ทุกฺขมทุกฺขิ สลฺลโต
 อทุกฺขมสุขํ สนฺตํ
 อหฺตทุกฺขิ นํ อนิจฺจโต
 สเว สมฺมทฺทโส ภิกฺขุ
 ปรีชานาติ เวทนา"ติ^๑

"ภิกษุใดเห็นสุข โดยความเป็นทุกข์
 เห็นทุกข์ โดยความเสียดแทง เห็น
 อทุกขมสุข อันสงบนั้น โดยความ
 ไม่เที่ยง ภิกษุนั้นแหละเป็นผู้เห็นชอบ
 ย่อมกำหนดรู้เวทนา" ดังนี้.

สพฺพา เอว เจตา ทุกฺขโตปิ
 อนุปสฺสิตพฺพา. วุตฺตํ เหตุ "ยงฺกิญฺจิ
 เวทยิตํ, สพฺพนฺตํ ทุกฺขสมฺมุตฺติ วทามิ"^๒
 สุขทุกฺขโตปิ อนุปสฺสิตพฺพา. ยถา
 "สุขา เวทนา จิตฺตสุขา วิปริณามทุกฺขา.
 ทุกฺขา เวทนา จิตฺตทุกฺขา วิปริณามสุขา.
 อทุกฺขมสุขา เวทนา ฌานสุขา อณฺณาน-
 ทุกฺขา"^๓ อปิ อนิจฺจาทิสตฺตอนุปสฺสนา-
 วเสนาปิ อนุปสฺสิตพฺพา.

ก็เวทนาทั้งหมดนี้นั้นแหละ ควรพิจารณา
 เห็นแม่โดยความเป็นทุกข์. ข้อนี้สมด้วย
 พระบาลีที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ตั้งนี้ว่า
 "เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง, เวทนานั้น
 ทั้งหมด เรากล่าวว่า เป็นทุกข์" ดังนี้.
 และควรพิจารณาเห็น แม่โดยเป็นสุขและ
 เป็นทุกข์ตั้งที่ตรัสไว้ว่า "สุขเวทนาเป็นสุข
 ขณะที่ตั้งอยู่ เป็นทุกข์ขณะที่แปรปรวน.
 ทุกขเวทนา เป็นทุกข์ขณะที่ตั้งอยู่ เป็นสุข

^๑ ส. สพา. ๑๘/๒๕๗.

^๒ ส. สพา. ๑๘/๒๖๘.

^๓ ม. ม. ๑๒/๕๕๒.

ขณะที่แปรปรวน. อทุกขมสุขเวทนา เป็นสุข เพราะญาณ (คือความรู้) เป็นทุกข์เพราะ อัญญาณ (คือความไม่รู้). อีกประการหนึ่ง ควรพิจารณาเห็น แม้วัยอำนาจอนุปัสสนา ทั้ง ๑ มีอนิจจอนุปัสสนาเป็นต้น.

จิตตธมฺเมสุปี	จิตฺตํ	ทาว	แม่ในจิตและธรรมเบื้องต้น	จิตควร
อารมฺมณฺวชิปติสฺสหาตฺตภูมิกมฺมวิปากกิริยาที-			พิจารณาเห็น	คว้วอำนาจแห่งประเภทต่าง ๆ
นนานตฺตเกทานํ	อนิจฺจาทีสฺตฺตอนุปสฺสนานํ		มีอารมณ อชิปติ สหชาตธรรม ภูมि	กรรม
สฺราคาทีโสฬสเกทานํ	จ	วเสณ	วิปาก และกิริยาเป็นต้น	แห่งอนุปัสสนา
อนุปสฺสึตฺตพฺพํ,	ธมฺมา	สลกฺขณ-	ทั้ง ๑	มีอนิจจอนุปัสสนาเป็นต้น และแห่ง
สามณฺณลลฺกขณานํ	สุณฺณตาธมฺมสฺส		ประเภท ๑๖	มีจิตประกอบคว้วราคะเป็นต้น,
อนิจฺจาทีสฺตฺตอนุปสฺสนานํ	สนฺตาสฺนฺตาทีนํ		ธรรมทั้งหลาย	ควรพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ
จ	วเสณ	อนุปสฺสึตฺตพฺพา.	คว้วอำนาจแห่งลักษณะ	ของตนสามัญลักษณะ

และธรรมคือสุญฺตาท (ความว่างเปล่า) แห่ง อนุปัสสนาทั้ง ๑ มีอนิจจอนุปัสสนาเป็นต้น และแห่งธรรมที่สงบ และไม่สงบ.

กามณฺเจตฺตถ	ยสฺส	กายสงฺขชาเต	ก็ในอธิการนี้	ภิกษุโกละอภิชฌา และโทมนัส
โลเก	อภิชฌาโทมนสฺสํ	ปหีนํ, ตสฺส	ในโลก	กล่าวคือกายใด, ภิกษุนั้นก็ละ
เวทนาทีโลเกสุปี	ตํ	ปหีนเมว,	อภิชฌาและโทมนัส	นั้นแม่ในโลก คือ เวทนา

คุณโกวิท วิไลลักษณ์จิรายุกุล
สร้างค้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นานาปุคฺคฺลวเสน ปน นานากุขณิก-
 สติปฏิฐานภาวนาวเสน จ สัพพตฺถ
 วุตฺตํ. ยโต วา เอกตฺถ ปหีนํ,
 เสเสสฺสปี ปหีนํ โหติ. เตเนวสฺส ตตฺถ
 ปทานทสฺสณตฺถปี เอวํ วุตฺตนฺตึ เวทิตพฺพํ.

เป็นต้น เหมือนกันก็จริงอยู่, ถึงอย่างนั้น
 ทานกล่าวไว้ทุกแห่ง ด้วยอำนาจบุคคล
 ต่าง ๆ กัน และด้วยอำนาจแห่งสติปฏิฐาน
 ภาวนาอันมีขณะต่าง ๆ กัน. อีกอย่างหนึ่ง
 ละได้แล้วในที่เดียวกันจากกรรมใด, ก็ยอม
 เป็นอันละแม่ในธรรมที่เหลือ. ด้วยเหตุ
 นั้นแหละ ฟังทราบว่า ทานกล่าวอย่างนี้
 แม่เพื่อจะแสดงการละในธรรมนั้น ของภิกษุ
 นั้น.

อิตฺติ อิเม จตฺตารโ สติปฏิฐานา
 ปุพฺพภาเค นานาจิตฺเตสฺส ลพฺภนฺตึ.
 อญฺเณเนว हि จิตฺเตน กายํ ปริกฺกณฺหาติ,
 อญฺเณน เวทณํ, อญฺเณน จิตฺตํ,
 อญฺเณน ธมฺเม ปริกฺกณฺหาติ. โลกุตฺตร-
 มกฺคกฺขณเ ปน เอกจิตฺเตเยว ลพฺภนฺตึ.
 อาทิตฺโต हि กายํ ปริกฺกณฺหิตฺวา อากตฺสฺส
 วิปสฺสณาสมฺปยุตฺตา สติ กายานุปสฺสณา
 นาม, ตาย สติยา สมนฺนาคโต
 ปุคฺคโล กายานุปสฺสี นาม. วิปสฺสนํ

ด้วยประการฉะนี้ สติปฏิฐานทั้ง ๔
 เหล่านี้ ย่อมได้ในจิตต่าง ๆ กัน ในกาล
 อันเป็นส่วนเบื้องต้น. คือภิกษุยอมกำหนด
 กายด้วยจิตดวงหนึ่ง, กำหนดเวทนาด้วย
 จิตดวงหนึ่ง, กำหนดจิตด้วยจิตดวงหนึ่ง,
 กำหนดธรรมทั้งหลายด้วยจิตดวงหนึ่ง. แต่
 ในขณะโลกุตรมรรค ย่อมได้ในจิตดวงเดียว
 เท่านั้น. คือสติที่สัมปยุตด้วยวิปัสสนา ของ
 บุคคลผู้ใดกำหนดกายมาแล้วตั้งแต่ต้น ชื่อว่า
 กายานุปัสสนา, บุคคลผู้ประกอบด้วยสตินั้น

คุณโกวิท วิไลลักษณ์จิรายุกุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สมิชฺฌตีติ เวทนานุปัสสนา นาม. จิตฺเต
 "นิจฺจนฺ"ติ วิปลลาสปปหานา จิตฺต-
 ปรีคคาทิกา สติ มคฺเคน สมิชฺฌตีติ
 จิตฺตานุปัสสนา นาม. ฌมฺเมสุ
 "อตฺตคา"ติ วิปลลาสปปหานา ฌมฺม-
 ปรีคคาทิกา สติ มคฺเคน สมิชฺฌตีติ
 ฌมฺมานุปัสสนา นาม. อิติ เอกาว
 มคฺคสมฺปยุตฺตคา สติ จตฺตกิจฺจสาธกตฺเถน
 จตฺตารี นามานิ ลภตี. เตน วุตฺตํ
 "โลกุตฺตรมคฺคกฺขณฺเ ปน เอกจิตฺเตเยว
 ลพฺภนฺตี"ติ.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เวทนานุปัสสนา.
 สติอันกำหนดจิตเพราะละวิปลาสว่า"เที่ยง"
 ในจิต ย่อมสำเร็จด้วยมรรค เพราะฉะนั้น
 จึงชื่อว่า จิตตานุปัสสนา. สติอันกำหนด
 ธรรม เพราะละวิปลาสว่า "อตฺตคา"
 ในธรรมทั้งหลาย ย่อมสำเร็จด้วยมรรค
 เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฌรรมานุปัสสนา.
 ฌวยประการฉะนี้ สติอันสัมปยุตด้วยมรรค
 อันเดียวเท่านั้น ย่อมได้ชื่อเป็น ๔ อย่าง
 เพราะภาวะที่ให้สำเร็จกิจ ๔ อย่าง. ฌวย
 เหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่"ในขณะ โลกุตฺร-
 มรรค ย่อมได้ในจิตดวงเดียวเท่านั้น"ดังนี้.

สมฺมาสมาธิเนทฺเตเส วิวิจฺเจว
กาเมหีติ กาเมหิ วิวิจฺจิตฺวา วินา
 หุตฺวา อปกฺกมิตฺวา. โย ปนายเมตฺถ
 เอวกาโร, โส นิยมตฺโถติ เวทิตฺพฺโพ.
 ยสฺมา จ นิยมตฺโถ, ตสฺมา ปจฺมชฺฌานํ
 อุปสมฺปชฺช วิหรณฺสมเย อวิชฺชมานานํปิ

จะวินิจฉัยในสัมมาสมาธิเนทฺเตเส สืบ
 ต่อไป: สองบทว่า วิวิจฺเจว กาเมหิ ความว่า
 สงัดแล้ว คือ พรากแล้ว ปลีกออกจาก
 กามทั้งหลาย. ก็ เอว อักษร ในคำว่า
 วิวิจฺเจว นั้น, ฟังทราบว่ามีนิมเป็นอรรถ
 (คือ มีเนื้อความที่กำหนดไว้แน่นอน). ก็-

คุณชนัดถ์ ปิยะอุย
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตตถ ลียา, กสุมา ปเนส
 ปุพฺพเทเยว วุตฺโต, น อุตฺตรปเท,
 กิ อกุสเลหิ ฌมฺเมหิ อวิวิจฺจาปิ ฌานํ
 อุปสมฺบชฺช วิหเรยฺยาติ ? น โช ปเนตํ
 เอวํ ทฎฺฐพฺพํ. คณิสฺสรณโต หิ ปุพฺพเท
 เอส วุตฺโต. กามธาคฺคสมตฺตีกฺกมนโต
 หิ กามราคปฺปฏิปกฺขโต จ อิทํ
 ฌานํ กามานเมว นิสฺสรณํ. ยถา
 "กามานเมตํ นิสฺสรณํ ยทิตํ
 เนกขมฺมน"ติ^๑ อุตฺตรปเทปิ จ^๒ ยถา
 "อิเชว ภิกฺขเว สมโณ, อิธ ทฺตฺติโย
 สมโณ"ติ^๓ เอตฺถ เอวกาโร อาเนตฺวา
 วุจฺจตี, เอวํ วตฺตพฺุโพอ.

ในอธิการนั้นพึงมีผู้สงสัยถามว่า เอว
 อักษรนี้ท่านกล่าวไว้เฉพาะในบทต้นเท่านั้น,
 มิได้กล่าวไว้ในบทหลังนอกนี้ เพราะเหตุไร,
 ภิกษุแม่ไม่สังกัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ก็จ
 พึงเข้าฌานอยู่ได้หรือ? ฉะนั้น ขอนี้ท่าน
 ไม่ควรเห็นอย่างนั้น. ชื่อว่า เอว อักษรนี้
 ท่านกล่าวไว้ในบทต้น เพราะเป็นเครื่อง
 สลักออกซึ่งอกุศลธรรมนั้น. คือ ฌานนี้เป็น
 เครื่องสลักออก ซึ่งกามทั้งหลายนั้นเทียว
 เพราะเป็นเหตุกำลวงซึ่งกามธาคฺค และ
 เพราะเป็นข้าศึกต่อกามราคะ. เหมือนดังที่
 ตรัสไว้ว่า "กามานเมตํ นิสฺสรณํ ยทิตํ
 เนกขมฺมํ เนกขมฺมะ (รูปฌาน) นี้ เป็น
 เครื่องสลักออก ซึ่งกามทั้งหลาย" ดังนี้.
 ส่วนเนื้อความแม่ในบทหลัง ก็ควรจะกล่าว
 ด้วยเหมือนกัน, เหมือนดัง เอว อักษร

^๑ พ. อิติ. ๒๕/๒๗๗.

^๒ ฉ. ปน.

^๓ ม. ม. ๑๒/๑๒๘,

อง. จตุกก. ๒๑/๓๒๓.

คุณนัคค์ ปิยะอุย

สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

น หิ สกกา อิตอ อญเณหิ
 นีวรณสงฺขาเตหิ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ
 อวิวิจฺจ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริตุ.
 ตสฺมา "วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺเจว
 อกุสเลหิ ธมฺเมหิ"ติ เอวํ ปททฺวเยปิ
 เอส ทฎฺฐพฺโพ. ปททฺวเยปิ จ
 กิณฺจาปิ วิวิจฺจาติ อมिณา สาธาธม-
 วจเนน ตทฺจกฺวิกฺขมฺภนสมฺมุจฺเจท-
 ปรุฏฺฐิตฺตวิเวกา จิตฺตกาย-
 อุปธิวิเวกา จ สงฺกทํ กจฺจนฺติ, ตถาปิ
 ปุพฺพภาเค กายวิเวกจิตฺตวิเวก-
 วิกฺขมฺภนวิเวกา ทฎฺฐพฺพา, โลกุตฺตร-
 มกฺคกฺขณฺเณ กายวิเวกจิตฺตวิเวก-
 สมฺมุจฺเจทวิเวกปรุฏฺฐิตฺตวิเวกนิสฺสรณ-
 วิเวกา.

ซึ่งนำมากล่าวไว้ในพระบาลีนี้ว่า "อิเธว
 ภิกฺขเว สมฺโณ, อิทฺ ทฺติโย สมฺโณ" แปลว่า
 "ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณะมีในธรรมวินัยนี้
 เท่านั้น, สมณะที่ ๒ มีในธรรมวินัยนี้
 (เท่านั้น)".

เพราะภิกษุยังไม่สังกัดจากอกุศลธรรม กล่าว
 คือ นีวรณเมื่อนั้น ๆ จากอกุศลธรรมนี้
 ไม่อาจจะเข้าฌานอยู่ได้. เพราะฉะนั้น
 ฟังเห็น เอว คัมภีร์นี้ แม้ในบททั้ง ๒
 อย่างนี้ว่า "วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺเจว
 อกุสเลหิ ธมฺเมหิ" (แปลว่า สังกัดแล้วจาก
 กามทั้งหลายนั้นทีเดียว สังกัดแล้วจากอกุศล-
 ธรรมทั้งหลายนั้นทีเดียว). ก็แม้ในบททั้ง ๒
 ททั้งกวิเวก วิกขัมภนวิเวก สมฺมุจฺเจทวิเวก
 ปรุฏฺฐิตฺตวิเวก นิสฺสรณวิเวก และจิตต-
 วิเวก กายวิเวก อุปธิวิเวก ย่อมสงเคราะห์
 เข้าด้วยกันเป็นสาธารณะว่า วิวิจจะ นี้
 ก็จริงอยู่, ถึงกระนั้น ฟังเห็นกายวิเวก
 จิตตวิเวก และวิกขัมภนวิเวก ในกาลอัน
 เป็นส่วนเบื้องต้น, ในขณะที่แห่งโลกุตตรมรรค

คุณสมพร สุทธาวงษ์
 อุตฺตให้ นายวิโรล สุทธาวงษ์ และผู้มีพระคุณ

วัตตูกามทั้งหลายด้วยเหมือนกัน. ด้วยบทว่า
วิวิจฺเจว กามเมหิ นั้น ย่อมเป็นอันกล่าวกาย
วิเวก.

วิวิจฺจ อกุสลเมหิ ธมฺเมหิตี
กิเลสกาเมหิ สพฺพากุสลเมหิ วา วิวิจฺจจติ
อตุโถ ยุชฺชตฺตี. เตน จิตฺตวิเวโก
วุตฺโต โหติ. ปุริเมเน เจตฺถ
วตฺตูกาเมหิ วิเวกวจนฺโต เอว
กามสุขปริจฺจจาโค, ทฺติเยเน กิเลสกาเมหิ
วิเวกวจนฺโต เนกขมฺมสุขปริคฺคโ
วิภาวิตฺโต โหติ.

บทว่า วิวิจฺจ อกุสลเมหิ ธมฺเมหิ
ชอบที่จะมีเนื้อความว่า สังกัดแล้วจากกิเลส-
กามทั้งหลาย หรือจากอกุศลธรรมทั้งปวง.
ด้วยเหตุนี้ วิวิจฺจ อกุสลเมหิ ธมฺเมหิ นั้น
ย่อมเป็นอันกล่าว จิตฺตวิเวก. ก็ในอธิการนี้
ด้วยคำแรก เป็นอันประกาศการสละกามสุข
เพราะกล่าวถึงวิเวกจากวัตตูกาม ทั้งหลาย
นั่นเอง, ด้วยบทที่ ๒ เป็นอันประกาศ การ
กำหนดถือเอาซึ่งเนกขัมมสุข เพราะกล่าว
ถึงวิเวกจากกิเลสกามทั้งหลาย.

เอวํ วตฺตูกามกิเลสกามวิเวกวจนฺโตเยว
จ เอเตสํ ปจฺจเมเน สงฺกิเลสวตฺตูปฺพหานํ,
ทฺติเยเน สงฺกิเลสูปฺพหานํ. ปจฺจเมเน
โลลภาวสฺส เหตุปริจฺจจาโค, ทฺติเยเน
พาลภาวสฺส. ปจฺจเมเน จ ปโยคสฺสทฺธิ,
ทฺติเยเน อาสยโปสนํ วิภาวิตฺตํ โหตฺตีติ

บรรดาบทเหล่านี้ ด้วยบทที่ ๑ ฟังทราบวา
เป็นอันประกาศ การละวัตตูกแห่งสังกิเลส
เพราะกล่าวถึงวิเวกจากวัตตูกามและกิเลส-
กามนั่นเอง, ด้วยบทที่ ๒ เป็นอันประกาศ
ถึงการละสังกิเลส. ด้วยบทที่ ๑ เป็นอัน
ประกาศการสละเหตุแห่งความเป็นผู้โลเล,

คุณสมพร สุทธารวงษ์
อุทิศให้ นายวีรพล สุทธารวงษ์ และผู้มีพระคุณ

วิญญาตพพ์. เอส ตาว นโย กาเมหีติ
เอตถ วุตตกาเมสุ วตฺตคามปกฺเข.

ด้วยบทที่ ๒ เป็นอันประกาศการสละความ
เป็นพาล. และด้วยบทที่ ๑ เป็นอันประกาศ
ความบริสุทธิ์แห่งความเพียร, ด้วยบทที่ ๒
เป็นอันประกาศการบำรุงเลี้ยงอาศัยะ ด้วย
ประการฉะนี้. ในบรรดากามที่กล่าวไว้
ในคำว่า กาเมหี นี้ เฉพาะในฝ่ายแห่ง
วัตฺตคามมีนัยเท่านั้นก่อน.

กิเลสกามปกฺเข ปน ฉนฺโทติ
จ ราโคติ จ เอวมาทีหิ อเนกเกโท
กามจฺฉนฺโทว กาโมติ อธิปฺเปโต. โส
จ อกุสลปรียาปนฺโนปิ สมานิ "ตตฺถ
กตเม กามา, ฉนฺโท กาโม"ติอาทีนา
นเขน วิภงฺเก อุปริชฺฌานจฺกปฺปฏิปกฺขโต
วิสุํ วุตฺโต, กิเลสกามตฺตา วา ปุริมปเท
วุตฺโต, อกุสลปรียาปนฺนตฺตา ทุตฺติยปเท.
อเนกเกทโต จสุส กามโตติ อวตฺวา
กาเมหีติ วุตฺตํ.

ส่วนในฝ่ายกิเลสกาม กามฉันทะ
นั้นเองมีประเภทเป็นอันมาก โดยนัยมีอาทิ
อย่างนี้ว่า ฉันทะ และว่า รากะ ทาน
ประสงค์เออว่า กาม. ก็กามฉันทะนั้นเป็น
ธรรมแนบเนื่องในอกุศล พระผู้มีพระภาค-
เจ้าตรัสไว้แผนกหนึ่ง เพราะเป็นปฏิปักษ์
ต่อองค์ฌานข้างหน้า ในคัมภีร์วิภังค์ โดยนัย
มีอาทิว่า "ในข้อนั้น กามทั้งหลายเป็นไฉน,
ได้แก่ ฉันทะเป็นกามหนึ่ง" ดังนี้, อีกอย่าง
หนึ่ง ตรัสไว้ในบทแรก เพราะเป็นกิเลส
กาม, ตรัสไว้ในบทที่ ๒ เพราะแนบเนื่อง

^๑ อภि. วิ. ๓๕/๓๔๖.

อญฺเณสมฺปิ จ ธมฺมานํ อกุสลภาเว
 วิชฺชมาเน "ตตฺถ กตฺตเม อกุสลา
 ธมฺมา, กามจฺจนฺโท" ติอาทินา นเยน
วิภงฺเก อฺปฺริชฺฌานจฺกปฺจจฺนีกปฺปฺฏิปฺกฺข-
 ภาวทสฺสฺสโนโต นีวฺรณาเนว วุตฺตานิตี.
 นีวฺรณานิ หิ ฌานจฺกปฺจจฺนีกานิ, เตสํ
 ฌานจฺกาเนว ปฺฏิปฺกฺขานิ วิทฺธํสฺกานิ
 วินาสฺกานีตี วุตฺตํ โหตี. ตถา หิ
 "สมฺมาธิ กามจฺจนฺทสฺส ปฺฏิปฺกฺโข,
 ปีตี พฺยาปาทสฺส, วิตกฺโก ถีนมิทฺธสฺส,
 สุขํ อฺทฺธจฺจกุกฺกจฺจสฺส, วิจาโร
 วิจิกิจฺจายา" ติ เปฏฺเฏ^๑ วุตฺตํ.

ด้วยอกุศล. ก็เพราะกามนั้นมีประเภทยี่
 น้อย จึงไม่ว่า กามโต ตรีว่า กามเท.

และเมื่อธรรมอื่น ๆ เป็นอกุศลมีอยู่ พระผู้มี
 พระภาค ก็ตรัสเฉพาะนิวรณ์เท่านั้น เพราะ
 แสดงความเป็นข้าศึก เป็นปฏิปักษ์ต่อองค์-
 ฌานข้างหน้า ในคัมภีร์วิภังค โดยนัย
 มีอาทิว่า "ในชั้นนั้น อกุศลธรรมเป็นใจ,
 คือกามฉันทะ" ดังนี้. เมื่ออธิบายว่า
 จริงอยู่นิวรณ์ทั้งหลายเป็นข้าศึกต่อองค์ฌาน,
 องค์ฌานนั้นแหละเป็นปฏิปักษ์ เป็นสิ่งทำลาย
 นิวรณ์เหล่านั้น คือ ทำนิวรณ์เหล่านั้นให้
 พินาศ. จริงอย่างนั้น ท่านพระมหากัจจายน-
 เถระได้กล่าวไว้ในคัมภีร์เปฏฺเฏว่า "สมฺมาธิ
 เป็นปฏิปักษ์ต่อกามฉันทะ, ปีตีเป็นปฏิปักษ์
 ต่อพยาบาท, วิตกฺเป็นปฏิปักษ์ต่อถีนมิทฺธะ,
 สุขเป็นปฏิปักษ์ต่อ อฺทฺธจฺจะ และ กุกฺกจฺจะ,
 วิจารเป็นปฏิปักษ์ต่อวิจิกิจฺจา" ดังนี้.

^๑ อภ. วิ. ๓๕/๓๔๖.
^๒ ฉ. โปตฺถเก ขุทฺทกนิกายทสมภาคปาฬิ-
 สงฺคหิตเต เปฏฺเฏโกปเทสปรเถ
 คเวสิตพฺพ.

คุณสุทิน-คุณบังอร บุญอยู่ และบุตรธิดา
 อุทิศให้บุพการี

เอวเมตถ "วิวิจฺเจว กาเมหิ"ติ
 อิมินา กามจฺจนฺตสฺส วิกฺขมฺภนวิเวโก
 วุตฺโต โหติ, "วิวิจฺจ อกุสเลหิ
 ธมฺเมหิ"ติ อิมินา ปญฺจนฺนํปि นีวรณํ.
 อคฺคหิตคฺคหเณน ปน ปจฺเมน
 กามจฺจนฺตสฺส, ทฺติเยน เสสนีวรณํ.
 ตถา ปจฺเมน ทิสฺสุ อกุสลมฺมุเลสฺสุ ปญฺจ-
 กามคฺคฺคเภทวิสยสฺส โลกสฺส, ทฺติเยน
 อาฆาตวตฺตคฺคเภทาทีวีสยํ โทสโมหํ.

โอฆาทิสฺสุ วา ธมฺเมสฺสุ ปจฺเมน กาโมฆ-
 กามโยคกามาสวคามุปาทานอภิชฺฌากาย-

ในอธิการนี้ ด้วยประการฉะนี้ ด้วย
 คำว่า "วิวิจฺเจว กาเมหิ" นี้เป็นอันท่าน
 กล่าวถึงวิกขัมภนวิเวก (คือความสังัดด้วย
 การขมไว้ซึ่งกามฉันทะ), ด้วยคำว่า "วิวิจฺจ
 อกุสเลหิ ธมฺเมหิ" นี้เป็นอันท่านกล่าวถึง
 วิกขัมภนวิเวก (คือความสังัดด้วยการขมไว้)
 ซึ่งนิวรรตทั้ง ๕. อนึ่ง ด้วยศัพท์ที่มีใต้อือเอา
 ฟังทราบว่าเป็นอันท่านกล่าวถึงวิกขัมภน-
 วิเวก (คือความสังัดด้วยการขมไว้) ซึ่งกาม-
 ฉันทะ ด้วยบทที่ ๑, ซึ่งนิวรรตที่เหลือด้วย
 บทที่ ๒. อนึ่ง ฟังทราบว่าเป็นอันท่านกล่าว
 ถึงวิกขัมภนวิเวก (คือความสังัดด้วยการขม
 ไว้) ซึ่งโลกะ อันมีประเภทแห่งกามคฺค ๕
 เป็นอารมณ์ ในบรรดาอกุศลมูลทั้ง ๓ ด้วย
 บทที่ ๑, ซึ่งโทสะและโมหะ อันมีประเภท
 แห่งอาฆาตวตฺตเป็นต้นเป็นอารมณ์ ด้วยบท
 ที่ ๒.

อีกประการหนึ่ง ฟังทราบว่าเป็นอัน
 ท่านกล่าวไว้ซึ่งวิกขัมภนวิเวก (คือความ

คณฺณกามราคสณฺโฆชนานํ, ทฺติเยน
 อวเสสโอมโยคาสวอุปาทานคณฺณ-
 สโฆชนานํ. ปจฺเมน ตณฺหาย
 ตํสมฺปยุตฺตกานณฺจ, ทฺติเยน อวิชฺชาย
 ตํสมฺปยุตฺตกานณฺจ. อปีจ ปจฺเมน
 โลกสมฺปยุตฺตอภฺยจิจฺตฺตูปาทานํ, ทฺติเยน
 เสสานํ จตฺตุนํ อภฺยจิจฺตฺตูปาทานํ
 วิกฺขมฺภนวิเวโก วุตฺโต โทศิตฺติ
 เวทิตฺตพฺโพ.

สังคฺคฺวการขมฺไว) ซึ่งกาโมมะ กามโยคะ
 กามาสวะ กามุปาทาน อภิชฌา กายคันถะ
 กามราคสังโยชนํ ในบรรดาธรรมทั้งหลาย
 มีโอมะเป็นต้น ควฺยบทที่ ๑, ซึ่งโอมะ
 โยคะ อาสวะ อุปาทาน คันถะ และ
 สังโยชนที่เหลื่อ ควฺยบทที่ ๒. ซึ่งคณฺหา
 และธรรมอันสัมปยุตฺตด้วยคณฺหานัน ควฺยบท
 ที่ ๑, ซึ่งอวิชชาและธรรมอันสัมปยุตฺตด้วย
 อวิชชานัน ควฺยบทที่ ๒. อีกประการหนึ่ง
 พึงทราบวา เป็นอันทานกล่าววิกขมฺภนวิเวก
 (คือความสังคฺคฺวการขมฺไว) ซึ่งจิตฺตูปาท
 ๘ อันเป็นโลกสัมปยุต ควฺยบทที่ ๑, ซึ่ง
 อภฺยจิจฺตฺตูปาท ๘ ที่เหลื่อควฺยบทที่ ๒.

เอตฺตาวตา จ ปจฺมสฺส ฌานสฺส
 ปทานงฺคํ ทสฺเสตฺตวา อิทานิ สมฺปโยคงฺคํ
 ทสฺเสตฺตํ สวิตกฺกํ สวิจารนฺติอาทิ วุตฺตํ.
 ตตฺถ อารมฺมณเ ฉจิตฺตสฺส อภินิโรปน-
 ลกฺขโณ วิตกฺโก. อารมฺมณานุมชฺชน-
 ลกฺขโณ วิจาร์. สนฺเตปี จ เนสฺ

ก็ด้วยคำเพียงเท่านั้น ทานใดแสดงองค์
 ละแห่งปฐมฌานแล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงองค์
 ประกอบ จึงกล่าวบทว่า สวิตกฺกํ สวิจาร์
 ดังนี้เป็นอาทิ. ในคำนั้น มีคำวินิจฉัย
 ดังต่อไปนี้ : วิตก มีลักษณะยกจิตไว้ใน
 อารมณ. วิจาร์ มีลักษณะเคล้าอารมณ์.

คุณสุทิน-คุณบังอร บุญอยู่ และบุตรธิดา
 อุทิศให้บุพการี

กตฺถจิ อวิปฺปโยเค โอฟาริกฺกุเจเน แมเมื่อวิตก และวิจารณ์เหล่านั้นจะไม่แยกกัน
 ปุพฺพํกุณฺณเจเน จ ฆณฺฑาทิกฺขาโต วีย ในจิตบางดวง วิตกมีการตกไปที่แรกแห่งจิต
 เจตโส ปจฺมาภินิปาโต วิตกโก, เปรียบเหมือนการเกาะระฆัง คว้ยอรรถว่า
 สุขุมฺกุณฺณเจเน อนุมฺชฺชนสฺสาเวเน จ ฆณฺฑา- หยาบ และคว้ยอรรถว่าถึงก่อน, วิจารณ์
 นุรโว วีย อนุปฺปนฺนโร วิจาโร. อันติคตามไป เปรียบเหมือนเสียงกรวยแห่ง
 ระฆัง คว้ยอรรถว่าละเอียด และคว้ยสภาพ
 ที่เกล้า.

วิปฺพารวา เจตฺถ วิตกโก ปจฺมุปฺปตฺติ- หนึ่ง ในบรรดาวิตกและวิจารณ์ วิตก
 กาลे परिပັນතනුโต จิตฺตํสุส, มีความแผ่ไป เป็นความคั่นรณแห่งจิตใน
 อากาเส อุปฺปตฺติกุณฺณํสุส ปกฺขิโน เวลาเกิดขึ้นที่แรก, อุปมาเหมือนปักชี่คอง
 ปกฺขวิกฺเขโป วีย, ปทุมามาภิมุขปาโต การจะโผบินขึ้นในอากาศกระพือปีก, และ
 วีย จ คนฺธานุพฺพเจตโส ฆมฺมสุส. อุปมาเหมือนภมรมีจิตผูกพันกันธชาติ โผตรง
 สนฺตวฺตฺติ วิจาโร นาติปริပັນතනුโต ดอกปทุมฉะนั้น. วิจารณ์มีความเป็นไปสงบ
 จิตฺตํสุส, อากาเส อุปฺปตฺติสุส ปกฺขิโน ไม่เป็นความคั่นรณนักแห่งจิต, อุปมาเหมือน
 ปกฺขฺยฺปฺสาร์ณํ วีย, ปริพฺภมน์ วีย จ ปักชี่ที่บินขึ้นไปแล้วในอากาศกางปีก, และ
 ปทุมามาภิมุขปตฺติสุส ฆมฺมสุส ปทุมํสุส อุปมาเหมือนภมรซึ่งโผตรงดอกปทุมบินวนอยู่
 อฺปริภาเค. เบื้องบนดอกปทุมฉะนั้น.

คุณสุทิน-คุณบังอร บุญอยู่ และบุตรธิดา
 อุทิศให้บุพการี

ทุกนิปาตภูจกถาย ปน "อากาศเส
 คจฺจโต มหาสกุณสุส อุกฺโกหิ ปกฺเขหิ
 วาตํ คเหตุวา" ปกฺเข สนฺนีสีทาเปตฺวา
 คมนํ วย อารมฺมณฺเ เจตโส อภินิโรปน-
 ภาเวน ปวตฺโต วิตกฺโก, วาตคฺคทฺทนต์
 ปกฺเข ฌนฺทาปยมาณสุส คมนํ วย
 อนุมชฺชนภาเวน ปวตฺโต วจาโร"ติ
 วุตฺตํ. ตํ อนุปฺพนฺเรน ปวตฺตียํ ยชฺชติ.
 โส ปน เตสํ วิเสโส ปจฺมทฺตียชฺชมาเนสุ
 ปากฺโก โทติ. อปิจ มลคฺคทฺตํ กัสภาชนํ
 เอเกน ทคฺคเณ ทพฺพํ คเหตุวา
 อิตฺเรน ทคฺคเณ จุณฺณเตลวาลณฺทูปเกน
 ปริมชฺชนตฺสุส ทพฺพคฺคทฺทนต์โต วย
 วิตกฺโก, ปริมชฺชนทคฺคโต วย วจาโร.

ตถา กุมฺภการสุส ทณฺทปฺปหาเรน
 จกฺกํ ภมยิตฺวา ภาชนํ กโรนฺตสุส

ส่วนในอรรถกถาทุกนิบาตท่านกล่าว
 ไว้ว่า "วิตกเป็นไปโดยภาวะที่ขกจิตไว้ใน
 อารมณฺ์ อุปมาเหมือนนกใหญ่ เมื่อจะบินไป
 ในอากาศ ให้ปีกทั้งสองกินลมแล้วให้ปีกหยุด
 นิ่งไปฉะนั้น, วิจารณ์เป็นไปโดยภาวะที่เคล้า
 อารมณฺ์ เปรียบเหมือนนกใหญ่ที่ขยับปีกเพื่อ
 กินลมไปอยู่ฉะนั้น". คำที่กล่าวไว้ในอรรถ-
 กถาทุกนิบาตนั้นชอบในประวัติขณะ โดยความ
 สืบเนื่องกัน. ก็ความต่างกันนั้นของวิตกและ
 วิจารณ์เหล่านั้น ย่อมปรากฏในปฐมฌานและ
 ทุติยฌาน. อีกประการหนึ่ง เมื่อบุคคล
 เอามือข้างหนึ่งจับภาชนะสัมฤทธิ์ที่สนิมจับไว้
 แน่น แล้วเอามืออีกข้างหนึ่งชกด้วยจุน้ำมัน
 และมูลสัตว์ วิตกเปรียบเหมือนมือที่จับแน่น,
 วิจารณ์เปรียบเหมือนมือที่ชกอยู่.

อนึ่ง เมื่อช่างหม้อใช้ไม้ตีหมุนแป้นทำภาชนะ
 อยู่ วิตกเปรียบเหมือนมือกดคณิน, วิจารณ์

๑ ส. โปศุถเก เจว วิสุทฺธิมคฺคเต จ
 (๑/๑๘๑) "คทาเปตฺวา"ติ ปาโร
 ทิสฺสติ.

อุปปีฬนหตุโถ วย วิตกโก, อโตะ จิต
 จ สัสรณหตุโถ วย วิจาโร. ตถา
 มณฑลั กโรนตสุส มชฺเฒ สนฺนิรุชฺฐิตฺวา
 จิตกณฺฏโก^๑ วย อภินิโรปน วิตกโก,
 พหิ ปริพภมนกณฺฏโก วย อนุมชฺชโน
 วิจาโร. อิติ อิมินา จ วิตกเกน อิมินา
 จ วิจาเรน สห วตฺตติ รุกฺโข วย
 ปุပ္เพน ผลเนน จาติ อิทํ ฌานํ "สวิตกฺกํ
 สวิจารน"ติ วุจฺจติ.

เปรียบเหมือนมือที่คลึงดิน สายไปข้างโน้น
 ข้างนี้ (ตบแต่ง). อนึ่ง เมื่อจะกระทำ
 วงกลม วิตกยกจิตไว้ในอารมณ์ เปรียบ-
 เหมือนของแหลมที่ปักไว้ตรงกลาง, วิจาร
 เคล้าอารมณ์ เปรียบเหมือนของแหลมที่
 หมุนไปรอบ ๆ ภายนอก. ฌานยอมเป็นไป
 กับด้วยวิตกตั้งกล่าวมานี้ และกับด้วยวิจาร
 ตั้งกล่าวมานี้ เหมือนกับต้นไม้เป็นไปกับด้วย
 ดอกและด้วยผล เพราะฉะนั้น ฌานนี้จึง
 เรียกว่า "มีวิตก มีวิจาร".

วิเวกชนฺติ เอตฺถ วิวิตฺติ
 วิเวโก, นีวรณวิคฺคโมติ อตุโถ.
 วิวิตฺโตติ วา วิเวโก, นีวรณวิวิตฺโต
 ฌานสมฺปยุตฺตมฺมราสีติ อตุโถ. ตสฺมา
 วิเวกา, ตสฺมี วา วิเวเก ชาตฺนฺติ
 วิเวกชฺ. ปีติสุชนฺติ เอตฺถ ปินยตีติ
 ปีติ, สา สมฺปิยาชนลกฺขณา. สา ปเนสา

ในบทว่า วิเวกชฺ นี้ มีวินิจฉัยตั้ง
 ต่อไปนี้: ความสังัด อธิบายว่า ความปราศ
 ไปจากนิวรณ์ ชื่อว่า วิเวก. อีกอย่างหนึ่ง
 ชื่อว่า วิเวก ด้วยอรรถว่า สังัดแล้ว,
 อธิบายว่า ไต่แก กองธรรมอันสัมปยุตด้วย
 ฌานสังัดแล้วจากนิวรณ์. ชื่อว่า วิเวกชฺ
 ด้วยอรรถว่า เกิดจากวิเวกนั้น, หรือเกิด

^๑ วิสุทฺธิมคฺค. ๑/๑๘๑ จิตกนฺฏโก.

ขุททกาปัติ^๑ ขณิกาปัติ โอกกนตีกาปัติ
อุพเพงกาปัติ พรรณาปัติ ปญจวิธา
โหติ.

ในวิเวกนั้น. ในบทว่า ปัติสุข นี้มีวินิจฉัย
ดังนี้ : ชื่อว่า ปัติ ด้วยอรรถว่า อิ่มใจ,
ปัตินั้น มีความเอิบอิ่มใจเป็นลักษณะ. ก็
ปัตินั้นมี ๕ อย่าง คือ ขุททกาปัติ ๑
ขณิกาปัติ ๑ โอกกนตีกาปัติ ๑ อุพเพง-
กาปัติ ๑ พรรณาปัติ ๑.

ตตถ ขุททกาปัติ สรีเร
โลมหัสสนมตตเมว กาคู สกโกติ.
ขณิกาปัติ ขณ ขณ วิชชุปปาตสทิสสา^๒
โหติ. โอกกนตีกาปัติ สมุททธีร วิจิ วิย
กาย โอกกมิตฺวา โอกกมิตฺวา
ภิชชติ. อุพเพงกาปัติ พลวตี โหติ กาย
อุทฺธกฺก กตฺวา อากาเส ลจฺฆาปนป-
ปมาณปฺปตฺตา. พรรณาปัติ อติพลวตี โหติ.
ตาย หิ อุปฺปนฺนาย สกฺลสรีรํ ธมิตฺวา
ปุริทวคฺคิ วิย มหตา อุทโกเมน
ปกฺขนฺทปฺพตฺกฺจฺฉิ วิย จ อนุปริมุญฺ
โหติ.

ในปัติทั้ง ๕ นั้น ขุททกาปัติ อาจะ
กระทำเพียงให้ขนชูชัน ในสรีระเท่านั้น.
ขณิกาปัติ เป็นเช่นกับสายฟ้าแลบทุก ๆ ขณะ.
โอกกนตีกาปัติ ก้าวลงแล้ว ๆ สู่กาย
แตกไปเหมือนกับคลื่นกระทบฝั่งทะเลฉะนั้น.
อุพเพงกาปัติ มีกำลัง ทำกายให้ลอยขึ้นถึง
ขนาดโลกแล่นไปในอากาศได้. พรรณาปัติ
เป็นปัติที่มีกำลังอย่างยิ่ง. ก็เมื่อพรรณาปัตินั้น
เกิดแล้ว สรีระทั้งสิ้น ย่อมซาบซาบไปโดย
รอบตามลำตัว เหมือนดังกระเพาะปัสสาวะ
ที่อัดเต็มแล้ว และเหมือนดังทองภูเขาที่ถูก
ห้วงน้ำใหญ่ไหลผ่านไปฉะนั้น.

^๑ ฉ. ขุททิกาปัติ.

^๒ ส. วิชชุปปาตสทิสสา.

สา ปเนสา ปญจวิธา ปิติ กพภ
 คณฺหฺนฺตี ปรีปากํ กจฺจนฺตี ทฺวิธํ ปสฺสทฺธิ
 ปรีปุเรติ กายปสฺสทฺธิญจ จิตฺตปสฺสทฺธิญจ.
 ปสฺสทฺธิกพภํ คณฺหฺนฺตี ปรีปากํ กจฺจนฺตี
 ทฺวิธมฺปิ สุขํ ปรีปุเรติ กายิกญจ
 เจตสิกญจ. สุขํ กพภํ คณฺหฺนฺตี ปรีปากํ
 กจฺจนฺตี ทฺวิธํ สฺมาธิํ ปรีปุเรติ ขณฺิกสฺมาธิํ
 อฺปนฺจารสฺมาธิํ อฺปนฺนาสฺมาธิญจาทิ. ตาสฺ
 จ ยา อฺปนฺนาสฺมาธิสฺส มฺลํ หุตฺวา
 วพฺพมฺมานา สฺมาธิสฺมฺบโยคํ คตา ผรณฺาปิตฺติ,
 อโย อิมสฺมึ อตุเถ อธิปฺเปตา ปิตฺติ.

ก็ปิติทั้ง ๕ อย่างนั้นนั้น เมื่อใดที่ถึงความแก่
 กลา ย่อมยังปัสสัทธิ(ความระงับ) ๒ อย่าง
 คือ กายปัสสัทธิ (ความระงับกาย) และ
 จิตตปัสสัทธิ (ความระงับจิต) ให้บริบูรณ์.
 ปัสสัทธิ เมื่อใดที่ถึงความแก่กลา ย่อมยังสุข
 ทั้ง ๒ อย่าง คือ สุขทางกายและสุขทางใจ
 ให้บริบูรณ์. ความสุขเมื่อใดที่ถึงความแก่กลา
 ย่อมยังสมาธิ ๓ อย่าง คือ ขณิกสมาธิ
 อฺปนฺจารสมาธิ และอฺปนฺนาสมาธิ ให้บริบูรณ์.
 ก็ในบรรดาปิติเหล่านั้นนั้น ผรณฺาปิตฺติที่เป็นมูล
 ของอฺปนฺนาสมาธิเจริญอยู่ ถึงการประกอบ
 เข้าควยสมาธิ, นี้ท่านประสงค์เอาว่า ปิติ
 ในอรรถนี้.

อิตรํ ปน สุขยตีติ สุขํ, ยสฺส
 สฺมฺบชฺชติ? ตํ สุขิตํ กโรตีติ อตุเถ.
 สุขนํ วา สุขํ, สฺกุสุ วา ขาทติ,
 ขนฺติ จ กายจิตฺตาพาธนฺติ สุขํ,

ส่วนธรรมชาตินอกนี้ ชื่อว่า สุข ควย
 อรรถว่า ทำให้มีความสุข, อธิบายว่า
 ทำบุคคลผู้มีความสุขเกิดขึ้นนั้นให้มีความสุข.
 อีกอย่างหนึ่ง ความสุขชื่อว่า สุข, อีกอย่าง-

๑ ฉ. ยสฺสบุปฺชชติ.

ตสมิ ตสมิ สมเย ปากฎาวโต
 เจตํ วุตตุนฺติ เวทิตพฺพํ อิติ อยญจ
 ปีติ อิทญจ สุขํ อสฺส ฌานสฺส, อสมิ
 วา ฌาเน อตฺถิติ อิทํ ฌานํ "ปีติสุขนฺ"ติ
 วุจฺจติ. อถวา ปีติ จ สุขญจ ปีติสุขํ
 ธรรมวินยาทโย วีย. วิเวกขํ ปีติสุขํ
 อสฺส ฌานสฺส, อสมิ วา ฌาเน อตฺถิติ
 เอวํปิ วิเวกขํ ปีติสุขํ. ยถเว หิ
 ฌานํ, เอวํ ปีติสุขมฺเปตฺถ วิเวกชเมว
 โหติ. ตญฺจสฺส อตฺถิติ ตสมฺมา
 อโลปสมาสํ กตฺวา เอกปเทเนว
 "วิเวกขํ ปีติสุขนฺ"ติปิ วตฺตุํ ยุชฺชติ.

ก็คำว่า ปีติและสุขนี้ ฟังทราบว่าเป็นท้าว
 เพราะปรากฏในสมัยนั้น ๆ. ปีติตั้งกล่าว
 มานี้ด้วย สุขตั้งกล่าวมานี้ด้วย มีอยู่แก่
 ฌานนี้, หรือมีอยู่ในฌานนี้ เหตุนี้ฌานนี้
 ชื่อว่า "ปีติสุขขัง" (แปลว่า มีปีติและสุข).
 อีกอย่างหนึ่ง ปีติด้วย สุขด้วย ชื่อว่า
 ปีติสุขขัง (แปลว่า ปีติและสุข) เหมือนบท
 ทั้งหลายว่า ธรรมะ วินยะ (ซึ่งแปลว่า
 ธรรมและวินัย)เป็นต้น. ปีติและสุขอันเกิด
 แต่วิเวก มีอยู่แก่ฌานนี้, หรือมีอยู่ในฌานนี้
 เหตุนี้ ฌานนี้ชื่อว่า วิเวกขัง ปีติสุขขัง
 (แปลว่า มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก) แม้
 อย่างนี้, ก็แม้ปีติและสุขก็เหมือนกับฌาน
 นั้นเอง ย่อมเป็นธรรมชาติเกิดแต่วิเวก
 ในฌานนี้เหมือนกัน. และปีติและสุขนั้นก็มิอยู่
 แก่ฌานนี้ เพราะเหตุตั้งนั้น การจะทำ
 อโลปสมาส(ขอโดยไมต้องสมบพ) แล้วกล่าว
 ควยบทเดียวเท่านั้นว่า "วิเวกขัง ปีติสุขขัง"
 (แปลว่าปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก) ดังนี้
 บางก็ควร.

คุณนงนุช เสวต เสรณี

สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปจฺมนฺติ คณฺณานุพุทฺโธ ปจฺมํ,
 ปจฺมํ อูปฺปนฺนฺตฺปิ ปจฺมํ. ฉานฺนนฺติ
 ทฺวิธํ ฉานํ อารมฺมณฺูปนฺชฺฉานญฺจ
 ลกฺขณฺูปนฺชฺฉานญฺจ. ตตฺถ อญฺจ
 สฺมาปตฺติโย ปจฺวิกฺลิตฺทาธิอารมฺมณํ
 อูปนฺชฺฉายนฺตฺติ "อารมฺมณฺูปนฺชฺฉานนฺ"ติ
 สจฺจํ กตา. วิปสฺสฺนามคฺคผลานิ ปน
 ลกฺขณฺูปนฺชฺฉานนฺนาม. ตตฺถ วิปสฺสฺนา
 อนิจฺจาทิลกฺขณสฺส อูปนฺชฺฉานโต
 ลกฺขณฺูปนฺชฺฉานํ, วิปสฺสฺนาย กตฺกิจฺจสฺส
 มคฺเคน อิชฺฉนโต มคฺโค ลกฺขณฺูปนฺชฺฉานํ,
 ผลํ ปน นิโรธสฺจจํ ตถลกฺขณํ
 อูปนฺชฺฉายตฺติ ลกฺขณฺูปนฺชฺฉานํ.

บทว่า ปจฺม ชื่อว่า ปจฺม โดยลำดับ
 แห่งการนับ, ชื่อว่า ปจฺม แม้ด้วยอรรถว่า
 เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกก็ได้. บทว่า ฉาน
 ไต่แก ฉาน ๒ อย่าง คือ อารมฺมณฺูปนฺชฺฉาน
 (การเข้าไปเพ่งอารมณ์) ๑ ลกฺขณฺูปนฺชฺฉาน
 (การเข้าไปเพ่งลักษณะ) ๑. ในฉาน ๒
 อย่างนั้น สมาสติ ๘ ย่อมเข้าไปเพ่งอารมณ์
 มีปจฺวิกฺลิตฺเป็นต้น เหตุนี้จึงนับว่า "เป็น
 อารมฺมณฺูปนฺชฺฉาน". ส่วนวิปสฺสฺนาและมรรคผล
 ชื่อว่า ลกฺขณฺูปนฺชฺฉาน. ในบรรดาวิปสฺสฺนา
 และมรรคผลนั้น วิปสฺสฺนา ชื่อว่า ลกฺขณฺูปนฺช-
 ฉาน เพราะเข้าไปเพ่งลักษณะ มีอนิจฺจ-
 ลกฺขณฺเป็นต้น, มรรคของพระโยคาวจร
 ผู้มีกิจอันกระทำแล้วด้วยวิปสฺสฺนา เพราะ
 สำเร็จด้วยมรรค จึงชื่อว่า ลกฺขณฺูปนฺชฺฉาน,
 ส่วนผลชื่อว่า ลกฺขณฺูปนฺชฺฉาน ด้วยอรรถว่า
 เข้าไปเพ่งลักษณะที่แท้ คือ นิโรธสฺจจะ.

คุณถวัลย์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา
 อภิศให้บรรพบุรุษสกุล " เสนีวงศ์ "

เตสุ อธิ ปุพฺพภาเค อารมฺมณฺณิซฺฌานํ, ในฉานทั้ง ๒ อย่างนั้น ท่านประสงค์
 โลกุตฺตรมคฺคกฺขณฺณํ ลกฺขณฺณิซฺฌานํ เอาอารมฺมณฺณิซฺฌาน ในบุพภาค ณ ที่นี้,
 อธิปฺเปตํ, ตสฺมา อารมฺมณฺณิซฺฌานโต ท่านประสงค์เอาลักฺขณฺณิซฺฌาน ในขณะแห่ง
 ลกฺขณฺณิซฺฌานโต ปจฺจณฺเฑชฺฌาปนโต จ โลกุตฺตรมรรค, เพราะฉะนั้น ฟังทราบว่
 "ฉานน" ติ เวทิตพฺพ. อุปสมปชฺชชาติ ชื่อว่า "ฉาน" เพราะเข้าไปเพ่งอารมณ์ ๑
 อุปคณฺตุวา, ปาปฺณิตฺวาติ วุตฺตํ โหติ. เพราะเข้าไปเพ่งลักษณะ ๑ เพราะ
 อุปสมฺปาทยิตฺวา วา, นิปฺพาเทตฺวาติ เผลาผลาญธรรมอันเป็นข้าศึก ๑. บทว่า
 วุตฺตํ โหติ. วิหฺรตี ตทฺนฺรูเปน อุปสมปชฺช แปลว่าเข้าถึง, มีอรรถาธิบายว่า
 อิริยาปถวิหาเรน อิติวุตฺตปฺปการชฺฌาน- ไต่แก บรรลุ. อีกอย่างหนึ่ง แปลว่า
 สมงฺคี^๑ หุตฺวา อตฺตภาวสฺส วุตฺตี เข้าไปถึงพร้อม, มีอรรถาธิบายว่า ทำให้
 อภินิปฺพาเทตฺตี. สำเร็จ. บทว่า วิหฺรตี โดยอรรถว่า
 เป็นไปอยู่ ควบธรรมเป็นเครื่องอยู่ คือ
 อิริยาบถ อันสมควรแก่ฉานนั้น คือ เป็น
 ผู้มีความพร้อมเพรียงด้วยฉาน มีประการ
 กังกล่าวแล้ว ยังความเป็นไปแห่งอรรถภาพ
 ให้สำเร็จเฉพาะ.

^๑ ฉ. ตทฺนฺรูเปน อิริยาปถวิหาเรน อิริยตี,
 วุตฺตปฺปการฉานสมงฺคี, วิสุทฺธิมคฺค.
 ๑/๑๘๕ ... อิติ วุตฺตปฺปการชฺฌานสมงฺคี.

วิตกกถา วิทกฺกวิจารานํ รูปสมาติ เอตฺถ
 วิทกฺกสฺส จ วิจารสฺส จาติ
 อิมสํ ทฺวินฺนํ รูปสมา สมตฺติกฺกมา,
 ทฺติยชฺฌานกฺขณฺเ อปาตุภาวาทิ วุตฺตํ
 โทติ. ตตฺถ กิณฺจาปิ ทฺติยชฺฌาเน
 สพฺเพปิ ปจฺมชฺฌานธฺมมา น สนฺตฺติ,
 อญฺเวยเว หิ ปจฺมชฺฌาเน ผสฺสาทโย,
 อญฺเวย อธิธาติ, โอปาริกสฺส ปน
 โอปาริกสฺส องฺกสฺส สมตฺติกฺกมา
 ปจฺมชฺฌานโต ปเรสํ ทฺติยชฺฌานาถิ
 อธิคโม โทติติ ทสฺสนตฺถ "วิทกฺก-
 วิจารานํ รูปสมา"ติ เอวํ วุตฺตนฺตฺติ
 เวทิตพฺพํ. อชฺฌตฺตนฺตฺติ อธิ นียกชฺฌตฺตํ
 อธิปฺเปตํ, ตสฺมา อตฺตนิ ชาตํ,
 อตฺตสนฺตาเน นิพฺพตฺตนฺตฺติ อตฺถโธ.

สัมปสาทนฺตฺติ สัมปสาทนํ วุจฺจติ
 สทฺธา. สัมปสาทนโยคโต ฌานํปิ
 สัมปสาทนํ นิลวณฺณโยคโต นิลวตฺถํ วิย.

ในคำว่า เพราะวิตกวิจาสงบไป
 ความว่า เพราะเข้าไปสงบ คือเพราะก้าว
 ล่วงธรรมทั้ง ๒ นี้ คือ วิทก ๑ วิจาร ๑,
 มีอธิบายว่า เพราะไม่ปรากฏในขณะ
 แห่งทุตติยาน. ในข้อนี้ ธรรมในปฐมฌาน
 ทั้งหมดยอมไม่มีอยู่ในทุตติยาน, เพราะ
 ธรรมมีผัสสะเป็นต้น ในปฐมฌานเป็นอย่าง-
 หนึ่งที่เกี่ยว, ในทุตติยานนี้ก็เป็นอย่างหนึ่ง
 ก็จริงอยู่แล้ว, ถึงกระนั้น ก็พึงทราบว่า ท่าน
 กล่าวไว้อย่างนี้ว่า "เพราะวิตกและวิจาร
 สงบไป" เพื่อจะแสดงว่า การบรรลุทุตติยาน
 เป็นต้น อื่นจากปฐมฌาน ย่อมมีได้ เพราะ
 ก้าวล่วงองค์ที่หยาบ ๆ. ในบทว่า อชฺฌตฺต
 นี้ ท่านประสงค์เอาภายในที่เกิดในตน,
 เพราะฉะนั้น จึงมีเนื้อความว่า เกิดในตน,
 คือ บังเกิดในสันดานของตน.

บทว่า สัมปสาทนํ อธิบายว่า สทฺธา
 เรียกว่า สัมปสาทนนะ. แม้ฌานก็เรียกว่า
 สัมปสาทนนะ เพราะประกอบด้วยความ

ยสมา ภา คี ฌานํ สมฺปสาทน-
 สมฺนนาคตตฺตา วิตกฺกวจิหารกฺโขภ-
 วูปสมเนน จ เจโต สมฺปสาทยตี,
 ตสมาปี สมฺปสาทนฺนติ วุตฺตํ. อิมสฺมิญจ
 อุตฺตวิกฺขุเป สมฺปสาทนํ เจตโสติ เอวํ
 ปทสมฺพนฺธโร เวทิตพฺโพ, ปุริมสฺมึ ปน
 อุตฺตวิกฺขุเป เจตโสติ เอตํ
 เอโกทิกฺภาเวน สทฺธิ โยเชตพฺพํ.

ตตฺตฺรายํ อุตฺตโยชนา. เอโก
 อฺุเทตฺตีติ เอโกทิ, วิตกฺกวจิหารเห
 อนชฺฌารุพฺพหตฺตฺตา อคฺโค เสฏฺโฐ หุตฺวา
 อฺุเทตฺตีติ อุตฺตโถ. เสฏฺโฐปิ ทิ โลเก
 เอโกทิ วุจฺจติ. วิตกฺกวจิหารวิรทฺโต
 วา เอโก อสหาโย หุตฺวา อิติปิ
 วุตฺตํ วฏฺฏติ.

มองใส เหมือนอย่างผ้าเขียว เพราะประ-
 กอบด้วยสีเขียว. อีกอย่างหนึ่ง เพราะ
 ฌานนั้นยอมยั้งจิตให้มองใส เพราะประกอบ
 ด้วยความมองใส และเพราะเข้าไปสงบ
 ความปั่นป่วนแห่งวิตกและวิจารณ์, แม้เพราะ
 เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า สมฺปสาทนะ
 (แปลว่า มีความมองใส). ก็ในอรรถวิกฺขุเป
 พึงทราบบทสัมพันธ์อย่างนี้ว่า สมฺปสาทนํ
 เจตโส (แปลว่า ทำให้มองใส),
 ส่วนในอรรถวิกฺขุเปข้างตน บทว่า เจตโส นี้
 พึงประกอบกับเอโกทิกฺภาวะ (แปลว่า ทำให้
 เกิดเอโกทิ คือเป็นธรรมเอกผุดขึ้นแห่งจิต).

ในพระบาลีว่า สมฺปสาทนํ เจตโส
 เอโกทิกฺภาวํ นั้น มีอรรถโยชนา (คือ คำ
 ประกอบความ) ดังต่อไปนี้. ชื่อว่า เอโกทิ
 ด้วยอรรถว่า เป็นธรรมเอกผุดขึ้น, อธิบาย
 ว่า เป็นธรรมเลิศ คือ ประเสริฐ เพราะ
 ไม่ถูกวิตกและวิจารณ์ขันธ์ ผุดขึ้น. จริงอยู่
 แม้คนที่ประเสริฐท่านก็เรียกว่า เอกในโลก.

คุณถวัลย์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา
 อธิศให้บรรพบุรุษสกุล " เสนีวงศ์ "

อถวา สมฺปยุตฺตธมฺเม อุตฺทายตีติ อูทฺติ,
 อุมฺมจฺเปตีติ อตฺตโก. เสฏฺฐญฺเฐน เอโก
 จ โส อูทฺติ จาติ เอโกทฺติ.
 สฺมาธิสฺเสตฺตํ อธิวจันฺ. อิติ อิมํ เอโกทฺติ
 ภาเวติ วทฺตฺตฺเตตีติ อิทํ ทฺตฺติยชฺฌานํ
เอโกทฺติภาวํ. โส ปนายํ เอโกทฺติ ยสฺมา
 เจตโส, น สตฺตฺตฺสฺส น ชีวสฺส, ตสฺมา
 เอตํ "เจตโส เอโกทฺติภาวน"ติ วุตฺตํ.

นनु จายํ สทฺธา ปจฺมชฺฌาเนปิ
 อตฺถิ, อยญฺจ เอโกทฺตินามโก สฺมาธิ,
 อถ กสฺมา อิทเมว "สมฺปสฺาหนํ เจตโส

อีกอย่างหนึ่ง จะกล่าวได้ว่า เป็นธรรม
 ชื่อว่าเป็นเอก (คือโดดเดี่ยว) โดดเดี่ยวไม่มี
 สหาย เพราะเว้นจากวิตกวิจารณ์ ดังนั้นก็ควร.

อีกประการหนึ่ง ชื่อว่า อูทฺติ ด้วยธรรมดา
 ยังสัมปยุตธรรมให้เกิดขึ้น, อธิบายว่า
 ให้ตั้งขึ้น. ชื่อว่า เอโกทฺติ เพราะธรรมดา
 อูทฺตินั้นด้วย เป็นเอก ด้วยธรรมดาประเสริฐ
 ด้วย. คำว่า เอโกทฺติ นี้เป็นชื่อแห่ง
 สมาธิ. ทฺตฺติยชานนี้ ชื่อว่า เอโกทฺติภาว
 ด้วยธรรมดา ยังเอโกทฺติตั้งกล่าวมานี้ให้เกิด
 คือ ให้เจริญ. ก็เอโกทฺตินั้นเพราะเป็น
 ของจิต, ไม่ใช่ของสัตว์ ไม่ใช่ของชีวะ,
 ฉะนั้น ทฺตฺติยชานนี้ท่านจึงกล่าวว่า "เจตโส
 เอโกทฺติภาว" (ยังเอโกทฺติแห่งจิตให้เกิด).

หากจะมีใคร ๆ สงสัยถามขึ้นว่า
 ก็สัทธานี้ มีอยู่แต่ในปฐมฌาน, และสัทธานี้
 ก็เป็นสมาธิ อันมีนามว่า เอโกทฺติ มิใช่หรือ,

คุณปราโมทย์ - คุณโชติมา สังขการ
 อธิศให้ ฟ่อกนก-คุณแม่ละ เมียค สังขการ

เอโกทิภาวน^๑ติ วุตตุนติ. วุจเจเต. เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไร ท่านจึงกล่าว
 อหุ^๑ หิ ปจฺมชฺฌานํ วิตกฺกวิจาร์กฺโขเภณ เจเพาะเหตุยณานนี้เท่านั้นว่า "สัมปสาทนัง
 วิจิตรจฺกสฺมากุลมิว ชลํ น สุปฺปสนฺนํ เจตโส เอโกทิภาววัง" (มีความผ่องใสยัง
 โหติ, ตสฺมา สติยาปิ สทฺธาย เอโกทิภาพแห่งจิตให้เกิด) ดังนี้เล่า. ขอนี้
 "สัมปสาทน^๑ติ น วุตฺตํ. น ขอเฉลยว่า เพราะปฐมฌานโน้นยังไม่
 สุปฺปสนฺนตฺตาเยว เจตฺถ สมาริปี น ผ่องใสดี ด้วยความกำเริบแห่งวิตกวิจารณ์
 สฺกฺขุ ปากโฏ, ตสฺมา "เอโกทิภาวน^๑ติปิ เปรียบเหมือนน้ำ ที่ยังกระเพื่อมอยู่ด้วยคลื่น
 น วุตฺตํ. อิมสฺมี ปน ฌาเน และระลอก, เพราะฉะนั้น แม่เมื่อศรัทธา
 วิตกฺกวิจาร์ปฺลิโพธภาเวณ ลทฺโธกาสา มีอยู่ ท่านก็ไม่กล่าวว่า "สัมปสาทนัง" (มี
 พลวตี สทฺธา, พลวสทฺธาสหายปฺ- ความผ่องใส). อนึ่ง ในปฐมฌานนี้ เพราะ
 ปฏฺิลาเภเนว จ สมาริปี ปากโฏ, เหตุที่ยังไม่ผ่องใสคั่นเอง แม่สมาธิก็ยัง
 ตสฺมา อิทเมว เอวํ วุตฺตุนติ เวทิตพฺพํ. ไม่ปรากฏด้วยดี, ฉะนั้น ท่านจึงไม่กล่าว
 แมว่า "เอโกทิภาวะ". ส่วนใน(เหตุย)ณานนี้
 สัทธามีกำลังได้โอกาสแล้ว เพราะไม่มี
 ปฺลิโพธคือวิตกและวิจารณ์, และแม่สมาธิก็
 ปรากฏเพราะการได้เฉพาะซึ่งธรรมอันเป็น
 สหายคือสัทธอันมีกำลังนั่นเอง, เพราะ-
 ฉะนั้น เหตุยณานนี้เท่านั้น ฟังทราบวาทาน
 จึงกล่าวไว้อย่างนี้.

^๑ ฉ. เอโกทิภาวนติ จ, วิสุทฺธิมคฺค.

๑/๒๐๐ เอโกทิภาวนุจจาติ.

อวิตกกัม อวิจารณ์ติ ภาวนาย
 ปหีนตฺตา เอตสฺมี, เอตสฺส วา วิตกโก
 นตฺถิติ อวิตกกัม. อมินาว นเยน อวิจารณ์.
 เอตฺถาห "นनु จ 'วิตกกวิจารณ์ัน
 รูปสมา'ติ อมินาปิ อยมตฺโถ สิหฺโธ,
 อถ กสฺมา ปุน วุตฺตํ 'อวิตกกัม
 อวิจารณ์'ติ".

สองบทว่า อวิตกกัม อวิจารณ์ (ซึ่ง
 แปลว่า ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์) มีอธิบาย
 ดังต่อไปนี้: ทุคฺคิยานันนํชื่อว่า อวิตกกัม
 (ไม่มีวิตก) ควฺยอรรถวา วิตกไม่มีใน
 ทุคฺคิยานันนํ, หรือไม่มีแก่ทุคฺคิยานันนํ เพราะ
 ละไคแล้วควฺยภาวนา. ชื่อว่า อวิจารณ์
 (ไม่มีวิจารณ์) โดยนัยนี้แหละ. ในอธิการนี้
 มีผู้สงสัยถามว่า "ก็ความข้อนี้สำเร็จแล้ว
 แมควคํว่า 'เพราะวิตกและวิจารณ์สงบไป'
 มิใช่หรือ, เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไร จึง
 กล่าวซ้ำอีกว่า 'ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์' เล่า".

วฺจฺเจเต : เอวเมว, สิหฺโธวามตฺโถ,
 น ปเนตฺติ ตทตฺถทีปํ, นनु อโวจฺมุห
 "โอฬาริกสฺส ปน โอฬาริกสฺส อจฺกสฺส
 สมตฺติกฺกมา ปจฺมชฺฌานโต ปเรสฺส
 ทุคฺคิยชฺฌานาทีนํ สมตฺติกโม โทสฺสีติ ทสฺสนตฺถํ

ข้าพเจ้าจะเฉลยต่อไป : คำนี้ควรเห็น
 อย่างนั้น, ความข้อนี้สำเร็จแล้วทีเดียว,
 แต่คำที่วานี้ หาแสดงอรรถะเช่นนั้นไม่,
 ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วมิใช่หรือว่า "ก็ท่าน
 กล่าวไว้อย่างนี้ว่า เพราะวิตกและวิจารณ์

๑ จ. เอวเมต.

วิตกกวจารานํ รูปสมาติ เอวํ วุตตนํ^๑ติ.

สงบไป ดังนี้ เพื่อจะแสดงว่า การบรรลุ
หุติยานเป็นต้นอื่นจากปฐมฌาน ย่อมมีได้
เพราะก้าวล่วงองค์ที่หยาบ ๆ" ดังนี้.

อปัจ วิตกกวจารานํ รูปสมา อิทํ
สมุปสาทนํ, น กิเลสกาลุสสิยสฺส.
วิตกกวจารานญจ รูปสมา เอโกทิภาวํ,
น อุปจารชฺฌานมิว นีวรณุปฺพหานา,
ปฺลมชฺฌานมิว^๑ จ อญฺคปาทุภาวาทิ เอวํ
สมุปสาทนเอโกทิภาวานํ เหตุปรีทีปกมิตํ
วจนํ.

อีกประการหนึ่ง หุติยานนี้ ชื่อว่า
สัมปสาทนัง (มีความผ่องใส) เพราะวิตก
และวิจารณ์สงบไป, หาใช่เพราะความชุ่มมัว
คือกิเลสสงบไปไม่. อนึ่ง หุติยานนี้ ชื่อว่า
เอโกทิภาวัง (เป็นธรรมเอกผุดขึ้น) เพราะ
วิตกและวิจารณ์สงบไป, หาใช่เพราะละนิวรณ์
ได้เหมือนอย่างอุปจารฌานไม่, และหาใช่
เพราะความปรากฏแห่งองค์ เหมือนอย่าง
ปฐมฌานไม่ คำนี้ท่านกำหนดแสดงเหตุแห่ง
ความเป็นฌานมีความผ่องใส และความเป็น
ธรรมเอกผุดขึ้นอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

ตถา วิตกกวจารานํ รูปสมา อิทํ
อวิตกกํ อวิจารณ์, น ตติยจตุตถชฺฌานานิ
วีย จกฺขุวิญญาณาทีนึ วีย จ

อนึ่ง หุติยานนี้ ชื่อว่า ไม่มีวิตกและ
ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกและวิจารณ์สงบไป,
ไม่ใช่เพราะไม่มี จุดหุติยานและจุดตถฌาน

^๑ ฉ. น ปฺลมชฺฌานมิว.

อภาวาทิ เอวํ อวิตกกถาวิจาราภาวสุส
 เหตุปรีที่ปกณฺจ. น วิตกกถาวิจาราภาว-
 มตฺตปรีที่ปกํ, วิตกกถาวิจาราภาวमतฺต-
 ปรีที่ปกเมว ปน "อวิตกกํ อวิจาราณฺ"ติ
 อิทํ วจัน. ตสฺมา ปุริมํ วตฺวาปิ ปุน
 วตฺตพฺพเมวาทิ.

และคฺจจกฺขวิญฺญาณเป็นตน เพราะฉะนั้น
 คำนี้ จึงกำหนดแสดงเหตุแห่งความเป็นฉาน
 ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร์ คฺวยประการตั้งพรรณนา
 มาจะนี้. ไม่ใช่กำหนดแสดงเพียงแต่ความ
 ไม่มีแห่งวิตกและวิจาร์เท่านั้น, ส่วนคำว่า
 "อวิตกกํ อวิจาร์ง" (ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร์)
 นี้ กำหนดแสดงเพียงความไม่มีแห่งวิตก และ
 วิจาร์เท่านั้น. เพราะฉะนั้น แมทานกล่าว
 คำแรกแล้วจึงต้องกล่าวซ้ำอีกที่เดียวแล.

สมาธิชนฺติ ปจฺมชฺฌานสมาธิโต,
 สมฺปยุตฺตสมาธิโต วา ชาตฺนฺติ อตฺโต.
 ตตฺถ กิณฺจาปิ ปจฺมชฺฌานํปิ สมฺปยุตฺต-
 สมาธิโต ชาตํ, อถ โข อยเมว สมาธิ
 "สมาธิ"ติ วตฺตพฺพตํ อรหฺติ วิตกก-
 วิจาร์กฺโขภวิรเหณ อตีวีย อจลตฺตา
 สุปฺปสนฺนตฺตา จ. ตสฺมา อิมสฺส
 วณฺณณณตฺถํ อิทเมว "สมาธิชนฺ"ติ วุตฺตํ.
ปิติสฺสนฺติ อิทํ วุตฺตนยเมว. หุติยฺนฺติ
 กณฺณานุปฺพโต หุติยํ, อิทํ หุติยํ

บทว่า สมาธิชฺ ความว่า เกิดแต่
 สมาธิในปฐมฉาน, หรือแต่สมาธิอันสัมปยุต.
 ในข้อนั้น แมปฐมฉานเกิดแต่สมาธิอันสัมปยุต
 ก็จริง, ถึงกระนั้นแล สมาธินี้ควรซึ่งการ
 ที่จะต้องกล่าวว่ "สมาธิ" เพราะไม่
 ห้วนไหว และเพราะผองใสเป็นอย่างดี
 ยิ่งนัก โดยเว้นจากความกำเริบแห่งวิตก
 และวิจาร์. เพราะฉะนั้น เพื่อจะกล่าว
 สรรเสริญหุติยฉานนี้ ท่านจึงกล่าวหุติยฉาน
 นี้แหละว่ "สมาธิชฺง" (เกิดแต่สมาธิ).

เด็กชาย เปรม-เด็กหญิงปริม สัจฉกร
 อุตฺสให้ คณฺฐกนฺก-คณฺฐาละ เมียค สัจฉกร

อุปปนฺนติปิ ทุติยํ.

ปีติยา จ วิราคา วิราโค
นาม วุตฺตปฺการาย ปีติยา ชิกฺขจฺฉนํ
วา สมตฺตีกโม วา, อุภินฺนํ ปน อนฺตรา
จสทฺโท สมฺปิณฺทนฺนุโล, โส วุสฺมํ
วา สมฺปิณฺเตติ วิตฺถกฺกวิจาร์วุสฺมํ วา.
ตตฺถ ยทา วุสฺมเมว สมฺปิณฺเตติ, ตทา
ปีติยา วิราคา จ, กิณฺจิจิ กิยฺโย
วุสฺมา จาติ เอวํ โยชนา เวทิตฺตพฺพา.
อิมิสฺสา จ โยชนาย วิราโค ชิกฺขจฺฉนฺนุโล
โหติ, ตสฺมา ปีติยา ชิกฺขจฺฉนา จ
สมตฺตีกมา จาติ อยมตฺโต ทฺนุจพฺโพ.

คำว่า ปีติสุขัง นี้ มีนัยใดกล่าวไว้แล้ว
ทีเดียว. คำว่า ทุติยัง ความว่า เป็น
ที่ ๒ โดยลำดับแห่งการนับ, ทุติยฉานนี้
ชื่อว่า เป็นที่ ๒ ด้วยอรรถว่า เกิดเป็น
ครั้งที่ ๒ ก็มี.

สองบทว่า ปีติยา จ วิราคา มี
ความว่า ความเกลียด หรือการก้าวล่วง
ซึ่งปีติมีประการที่ใดกล่าวแล้ว ชื่อว่า
วิราคะ, ก็ จ กัณฑ์ ในระหว่างแห่งบททั้งสอง
เป็นสัมปิณฺตณะ (เมื่ออรรถว่า ประมวล),
จ กัณฑ์นั้น ย่อมประมวลซึ่งความเข้าไปสงบ
หรือซึ่งความเข้าไปสงบวิตกและวิจารณ์. ใน
ข้อนั้น จ กัณฑ์ ย่อมประมวลซึ่งความเข้า
ไปสงบอย่างเดียวกันในกาลใด, ในกาลนั้น
พึงทราบคำประกอบความตั้งนี้ว่า เพราะ
หน่ายปีติ, และเพราะเขาไปสงบอะไร ๆ
ยิ่งขึ้นไป. ก็ในคำประกอบนี้เอง วิราคะ
มีอรรถว่าเกลียด, เพราะฉะนั้น พึงเห็น
ความตั้งนี้ว่า เพราะเกลียด และเพราะ
ก้าวล่วงซึ่งปีติ.

เด็กชาย เปรม-เด็กหญิง ปริม ลัทธิธรรม
อุทิศให้ คุณปู่กนก-คุณย่าละเมียด ลัทธิธรรม

ยทา ปน วิตกฺกวิจารณ์รูปสมํ สมฺปิณฺฑเทติ, ก็ จ ักัพฺท ย่อมประมวลซึ่งความเข้าไปสงบ
 ตทา ปีติยา จ วิราคา, กิณฺณจิ ภิชฺชโย วิตกและวิจารณ์ในกาลใด, ในกาลนั้น พึง
 วิตกฺกวิจารณ์านญจ รูปสมฺมาติ เอว โยชนา ทราบคำประกอบความอย่างนี้ว่า เพราะ
 เวทิตพฺพา. อิมิสฺสา จ โยชนาย หน่ายปิติ, และที่ยิ่งขึ้นไปอีกก็คือเพราะวิตก
 วิราโค สมตฺติกฺกมณฺโฏโจ โหติ, ตสฺมา และวิจารณ์สงบไป. ก็วิราคะในคำประกอบ
 ปีติยา จ สมตฺติกฺกมา, วิตกฺกวิจารณ์านญจ ความนี้ มีอรรถว่าก้าวล่วง, เพราะฉะนั้น
 รูปสมฺมาติ อยมตฺโต ทฏฺฐพฺโพ. พึงเห็นความตั้งนี้ว่า เพราะก้าวล่วงปิติ,
 และเพราะเข้าไปสงบวิตกและวิจารณ์.

กามญฺเจเต วิตกฺกวิจารณ์านญจ กิวิตกและวิจารณ์เหล่านี้ (แม้) จะสงบ
 ทุตฺตियชฺฌาเนเยว รูปสนฺตา, อิมิสฺส ปน แล้วในทุติยฉานนั้นนั่นแลก็จริง, ถึงกระนั้น
 ฉานสฺส มคฺคปริทีปนตฺถํ วณฺณภณนตฺถญฺเจตฺถํ เพื่อจะแสดงทางของฉานนี้ และเพื่อจะ
 วุตฺตํ. วิตกฺกวิจารณ์านญจ รูปสมฺมาติ ธิ กล่าวสรรเสริญ ท่านจึงกล่าวคำว่า "ปิตฺติยา
 วุตฺเต อิทํ ปณฺณายติ "นฺน" วิตกฺกวิจารณ์านญจ วิราคา" นี้. เพราะเมื่อกล่าวว่า
 รูปสโม มคฺโค อิมิสฺส ฉานสฺสา"ติ. เพราะวิตกและวิจารณ์สงบไป ตั้งนี้ ก็ย่อม
 ปรากฏความตั้งนี้ว่า "ความสงบวิตกและ
 วิจารณ์เป็นทางของฉานนี้ แนนอน".

๑ ส. นน.

เด็กชาย เปรม - เด็กหญิง ปริย สัจฉกร
 อุทิศให้ คุณปู่ กนก - คุณย่า ละ เมีย ค สัจฉกร

ยถา จ ตติเย อริยมคฺเค
 อปฺปทีนํปิ สกฺกายทฺฐจาทินํ "ปญฺจนํ
 โอรมภาคิยานํ สํโยชนํ ปหานา"ติ^๑
 เอวํ ปหานํ วุจฺจมานํ วณฺณภณํ โหติ,
 ททฺธิตมา ย อุตฺตสุกฺกานํ อุตฺตสาหชนกํ,
 เอวเมว อิท อวูปสนฺตํปิ วิตกฺก-
 วิจารานํ รูปสโม วุจฺจมาโน วณฺณภณํ
 โหติ, เตนายมตฺโต วุตฺโต "ปิตฺติยา จ
 สมตฺติกฺกมา วิตกฺกวิจารานญฺจ รูปสมา"ติ.

เหมือนอย่างว่า การละสลักกายทฺฐิเป็นต้น
 แม้ยังละไม่ได้ในอริยมรรคที่ ๓ ที่กล่าว
 อย่างนี้ว่า "เพราะละโอรัมภาคียสังโยชน
 ๕" ดังนี้ย่อมเป็นอันกล่าวสรรเสริญ, ทำให้
 เกิดอุตสาหะ แก่ผู้ชวนชวาย เพื่อบรรลุ
 อริยมรรคที่ ๓ นั้นฉันใด, ความเข้าไป
 สงบวิตกและวิจารณ์ แม้จะยังไม่สงบแล้วใน
 ตติยฌานนี้ ที่ท่านกล่าวอยู่ ก็ย่อมเป็นการ
 กล่าวสรรเสริญ ฉะนั้นเหมือนกัน, ควฺย-
 เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวความตั้งนี้ว่า "เพราะ
 กาวลวงปิตฺติ และเพราะเข้าไปสงบวิตกและ
 วิจารณ์".

อุเปกฺขโก จ วิหฺรตีติ เอตฺถ
 อปฺปตฺติโต อิกฺขตีติ อุเปกฺขา, สมนํ
 ปสฺสตี อปฺกฺขปตฺติตา หุตฺวา ปสฺสตีติ
 อตฺโต. ตาย วิสทาย วิปฺลាយ
 ฌามคตฺตาย สมนฺนาคตฺตฺตา ตติยฌาน-
 สมํจตี "อุเปกฺขโก"ติ วุจฺจตี.

ในสองบทว่า อุเปกฺขโก จ วิหฺรตี นี้
 มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ : ชื่อว่า อุเปกฺขา ควฺย
 อรรถว่า เฝงโดยอุปบัติ, อธิบายว่า เห็น
 สม่่าเสมอ คือ เป็นธรรมชาติไม่ตกไปในฝัก
 ฝ่าย เห็นอยู่. บุคคลผู้มีความพร้อมเพรียง
 ควฺยตติยฌาน เพราะเป็นผู้ประกอบแล้วควฺย

^๑ ที. ส. ๘/๒๐๐, ม. ม. ๑๓/๑๕๘,

ส. มหา. ๑๘/๑๐๑, อัง. ติก. ๒๐/๓๐๒.

อุเบกขานั้น ซึ่งคล่องแคล่วไพเราะมีกำลัง
ทานเรียกว่า "อุเบกขโก" (เป็นผู้มี
อุเบกษา).

อุเบกษา ปน ทสวิธา โหติ ก็อุเบกขามี ๑๐ อย่าง คือ ฉฬังคุ-
ฉฬังคุเบกษา พรหมวิหารุเบกษา เบกษา พรหมวิหารุเบกษา โพชฉังคุเบกษา
โพชฉังคุเบกษา - วิริยุเบกษา วิริยุเบกษา สังขารุเบกษา เวทนูเบกษา
สังขารุเบกษา เวทนูเบกษา วิปัสสนุเบกษา ตัตตรมชฉัตตุเบกษา ฌานู-
วิปัสสนุเบกษา ตัตตรมชฉัตตุเบกษา เบกษา ปาริสุทฺธุเบกษา.
ฌานูเบกษา ปาริสุทฺธุเบกษาคติ.

ตตถ ยา "อิธ (๑) ชีณาสโว ในอุเบกษาทั้ง ๑๐ นั้น อุเบกษาใด
ภิกขุ จกขุณา รูปํ ทิสฺวา เนว สุมโน เป็นอาการที่ไม่ละปกติภาพ ซึ่งบริสุทธิ์
โหติ น ทุมมโน, อุเบกขโก จ วิหริ ในคลองแห่งอารมณ์ทั้ง ๖ ที่น่าปรารถนา
สโต สมุปชาโน"ติ^๒ เอมมากตา และไม่น่าปรารถนา ทางทวารทั้ง ๖ ของ
ชีณาสวสุส ฉสุ ทฺวาเรสุ พระชีณาสพซึ่งมาแล้วอย่างนี้ว่า "(ดูกร-

^๑ ฉ. ไปตฺถเก "ภิกขเว"ติ ปาโจ

เอตฺถนฺตเร ทิสฺสตี.

^๒ อญ. ฉกุก. ๒๒/๓๑๑.

อิฏฺฐานิฏฺฐจณพารมฺมณาปาเถ ปรีสุทฺธ-
 ปกตีภาวาวิชฌนาการุตา อุเปกฺขา,
 อัย ฉฬงฺกุเปกฺขา นาม.

ยา ปน "อุเปกฺขาสหคเตน
 เจตสา เอกํ ทิสํ ฌริตฺวา วิหริตี"^๑
 เอวมาคตา สตุเตสุ มชฺฌตฺตาคารุตา
 อุเปกฺขา, อัย พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา
 นาม.

ยา ปน "อุเปกฺขาสัมโพชฌงฺกํ
 ภาเวตี วิเวกนิสฺสิตนุ"^๒ เอวมาคตา
 สหชาตธมฺมานํ มชฺฌตฺตาคารุตา
 อุเปกฺขา, อัย โพชฌงฺกุเปกฺขา นาม.

ภิกษุทั้งหลาย) ภิกษุผู้เป็นขีณาสพในพระ-
 ศาสนานี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้วเป็นผู้ไม่ตั้งใจ
 ไม่เสียใจ, เป็นผู้มื่อเบกขา มีสติสัมปชัญญะ
 อยู่" ดังนี้, อุเบกขานี้ ชื่อว่า ฉฬงฺกุเบกขา
 (อุเบกขามือองค์ ๖).

อนึ่ง อุเบกขาใด ซึ่งมีอาการเป็น
 กลางในสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งมาแล้วอย่างนี้ว่า
 "มีใจสหระคตด้วยอุเบกขา แต่ไปตลอด
 ทิศหนึ่งอยู่" ดังนี้, อุเบกขานี้ ชื่อว่า พฺรหฺม-
วิหารุเบกขา (อุเบกขาในพหุวิหาร).

อนึ่ง อุเบกขาใด ซึ่งมีอาการเป็น
 กลาง ๆ ของสหชาตธรรมทั้งหลาย อันมา
 แล้วอย่างนี้ว่า "ยอมเจริญอุเบกขา-
 สัมโพชฌงฺกํอากัยวิเวก" ดังนี้, อุเบกขานี้
 ชื่อว่า โพชฌงฺกุเบกขา (อุเบกขาใน
 โพชฌงค์).

^๑ ที. ส. ๔/๓๑๐, ม. ม. ๑๒/๖๔,

องฺ. จตุกก. ๒๑/๑๗๕.

^๒ ม. ม. ๑๓/๓๒๖, ส. มหา. ๑๔/๔๓.

ยา ปน "กาเลน กาล์
อุเปกขานิमित्त^๑ มนสิกโรตี"^๒
เอวมาคตา อนจุจาทุณนาคิสถิลวีริย-
สงฺขาทา อุเปกขา, อัย วีริยอุเปกขา
นาม.

ยา ปน "กติ สงฺขารุเปกขา
สมถวเสน^๒ อุปฺปชฺชุนฺติ, กติ
สงฺขารุเปกขา วิปัสสนาวเสน
อุปฺปชฺชุนฺติ, อฏฺฐ สงฺขารุเปกขา สมถ-
วเสน อุปฺปชฺชุนฺติ ทส สงฺขารุเปกขา
วิปัสสนาวเสน อุปฺปชฺชุนฺติ"^๓ เอว-
มาคตา นีวรณาทีปฺปฏิสงฺขา สนฺติภูจฺจนา-
คหณฺเฒ มชฺฌตฺตภูตา อุเปกขา, อัย
สงฺขารุเปกขา นาม.

อนึ่ง อุเบกขาใด กล่าวคือความเพียร
ซึ่งไม่ปรารถนากินไป และไม่หย่อนกินไป
ที่มาแล้วอย่างนี้ว่า "ขอมมนสิการอุเบกขา-
นิमित ตามกาลอันควร" ดังนี้, อุเบกขานี้
ชื่อว่า วีริยอุเบกขา (อุเบกขา คือ ความ
เพียร).

อนึ่ง อุเบกขาใด พิจารณาบาปกรรม
มีนิวรณ์เป็นต้น แล้ววางเฉยเป็นกลาง ๆ
ในอันถือเอาอันมาแล้วอย่างนี้ว่า "สังขารุ-
เบกขาเท่าไร เกิดขึ้นด้วยอำนาจสมถะ,
สังขารุเบกขาเท่าไร เกิดขึ้นด้วยอำนาจ
วิปัสสนา, สังขารุเบกขา ๘ เกิดขึ้นด้วย
อำนาจสมถะ สังขารุเบกขา ๑๐ เกิดขึ้น
ด้วยอำนาจวิปัสสนา" ดังนี้, อุเบกขานี้
ชื่อว่า สังขารุเบกขา (วางเฉยสังขาร).

^๑ อง. ติก. ๒๐/๓๒๔.

^๒ วิสุทฺธิมคฺค. ๑/๒๐๕ สภาวีสวเสน.

^๓ พ. ป. ๓๑/๔๒.

ยา ปน "อุเปกขโก จ วิหระตี"^๑
เอวมาคตา อคฺคสุเขปี ตสฺมี
อปฺกขปาตชนนี อุเปกฺขา, อัย
ณานุเปกฺขา นาม.

อนึ่ง อุเบกขาใดให้เกิดความไม่ตก
ไปในฝักฝ่ายในธรรมนั้น แม้นในสุขอันเลิศ
ซึ่งมาแล้วอย่างนี้ว่า "เป็นผู้มีอุเบกขาอยู่",
อุเบกขานี้ ชื่อว่า ณานุเบกขา (อุเบกขาใน
ณาน).

ยา ปน "อุเปกฺขาสติปาริสฺสุทฺธิ
จตุตฺถํ ณานนุ"^๑ เอวมาคตา สพฺพ-
ปจฺจนีกปรีสุทฺธา ปจฺจนีกวุปสมเนปี
อพฺยาปารุกฺตา อุเปกฺขา, อัย
ปาริสฺสุทฺธฺเปกฺขา นาม.

อนึ่ง อุเบกขาใดบริสุทธิ์จากธรรมอัน
เป็นข้าศึกทั้งปวง ไม่ชวนชวาย แม้นใน
การเข้าไปสงบธรรมอันเป็นข้าศึก อันมา
แล้วอย่างนี้ว่า "จตุตถณาน อันสติบริสุทธิ์
ด้วยอุเบกขา" ดังนี้, อุเบกขานี้ ชื่อว่า
ปาริสฺสุทฺธฺเปกฺขา (อุเบกขาบริสุทธิ์).

ตตฺถ ฉพฺงฺคฺเปกฺขา จ พุรฺหม-
วิหารุเปกฺขา จ โภชณฺงฺคฺเปกฺขา จ
ตตฺตรมชฺฉตฺตฺเปกฺขา จ ณานุเปกฺขา จ
ปาริสฺสุทฺธฺเปกฺขา จ อตฺถโต เอกา,
ตตฺตรมชฺฉตฺตฺเปกฺขาว โหติ. เตน เตน

ในบรรดาอุเบกขาทั้ง ๑๐ นั้น
ฉพฺงฺคฺเปกฺขา ๑ พุรฺหมวิหารุเปกฺขา ๑
โภชณฺงฺคฺเปกฺขา ๑ ตตฺตรมชฺฉตฺตฺเปกฺขา ๑
ณานุเปกฺขา ๑ ปาริสฺสุทฺธฺเปกฺขา ๑ โดย
อรรดเป็นอันเดียวกัน, ก็เป็นตตฺตร-

^๑ ที. ส. ๔/๔๔-๑๐๐,
อภิ. ล. ๓๔/๔๖-๗,
อภิ. วิ. ๓๔/๓๒๔, ๓๓๐.

วิจิเนเน มชฺฌตฺตคา อุปฺปชฺชติ, เอวเมว
 ยา อารทฺธวิปัสสกสฺส วิปัสสนาณาณเณ
 ลกฺขณตฺตเย ทิฏฺฐเจ สงฺขารานํ อนิจฺจ-
 ภาวาทีวิจิเนเน มชฺฌตฺตคา อุปฺปชฺชติ,
 อयํ วิปัสสนุเบกฺขา.

ยถา ปน ตสฺส ปุริสสฺส อชฺปททณฺเพน
 คาฬํ สปฺปํ คเหตฺวา "กีนฺตาทํ อิมํ
 สปฺปํ อวิเหเสนฺโต อุตฺตานญฺจ
 อิมินา อทฺธาเปเนฺโต มุญฺเจยฺยนฺ"ติ
 มุญฺจนาการเมว ปรีเยสฺโต คหณเณ
 มชฺฌตฺตคา โหติ, เอวเมว ยา
 ลกฺขณตฺตยสฺส ทิฏฺฐตฺตคา อาทิตฺเต วิย
 ตโย ภเว ปสฺสโต สงฺขารคฺคหณเณ
 มชฺฌตฺตคา, อयํ สงฺขารุเบกฺขา. อิติ
 วิปัสสนุเบกฺขาย ลีทฺธาย สงฺขารุ-
 เบกฺขาปิ ลีทฺธาว โหติ. อิมินา ปเนสา
 วิจิเนนคฺคหณเณสุ มชฺฌตฺตสงฺขาเตน

ดอกจันท์ หมดความสงสัย ย่อมเกิดความ
 วางเฉย ในการที่จะคิดว่าว่า "งู, หรือ
 ไม่ใช่งู" ฉะนั้น, ความวางเป็นกลาง
 ในการคิดว่าความไม่เที่ยงเป็นต้น ของ
 สังขารทั้งหลาย ในเมื่อได้เห็นลักษณะ ๓
 ด้วยวิปัสสนาญาณ ของพระโยคาวจรผู้เริ่ม
 วิปัสสนาอันใด ย่อมเกิดขึ้น ก็เหมือนฉันทัน
 เหมือนกัน, นี้ชื่อว่า วิปัสสนุเบกขา.

อนึ่ง เมื่อบุรุษนั้น กดงูไว้ไคแนนด้วยไม้เท้า
 มีสัณฐานดั่งเท้าแพะ แสงหาอยู่ซึ่งวิธีที่
 จะปล่อยงูว่า "เราจะทำอย่างไรจึงจะ
 ไม่เบียดเบียนงูนี้ให้ลำบาก และไม่ไห้งูตัวนี้
 ขบตัวด้วย ปล่อยมันไป" ย่อมมีความเป็น
 กลาง คือวางเฉยในการที่จะจับฉันทัน,
 ความเป็นกลางในการยึดถือสังขารของพระ-
 โยคาวจรผู้เห็นภพทั้ง ๓ เหมือนถูกไฟไหม้
 เพราะได้เห็นลักษณะทั้ง ๓ ฉันทัน ก็ฉันทัน
 เหมือนกัน, นี้ชื่อว่า สังขารุเบกขา. เมื่อ
 วิปัสสนุเบกขาสำเร็จแล้ว แมสังขารุเบกขา
 ก็เป็นอันสำเร็จแล้วที่เดียว ด้วยประการ-

คุณดวงตะวัน ไปชยจินดา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กิจฺเจเน ทฺวิธา ภินฺนาติ. วีริยุเปกฺขา
ปน เวทฺนุเปกฺขา จ อณฺณมณฺณญจ
อวเสสํสาหิ จ อตฺตโต ภินฺนา เอวาติ.

ฉะนั้น. ก็อุเบกขานี้แบ่งเป็น ๒ อย่างโดยกิจ
กล่าวคือความเป็นกลาง ในการคั่นควา
และการยึดถือนี้. ส่วนวีริยุเบกขา และ
เวทฺนุเบกขาต่างกัน โดยอรรถแก่กันและกัน
และจากอุเบกขาที่เหลือ.

อาท เจตถ :

ก็ในอธิการนี้ท่านกล่าวไว้ว่า :

"มชฺชตฺตพฺรหฺมโพชฺฌงฺก-
ฉฝํงคณฺณาสฺสทฺธิโย
วิปัสสํนา จ สํฆาร-
เวทนา วีริยํ อิติ
วิตถารโต ทโสเปกฺขา
ฉ มชฺชตฺตาทิตโต ตโต
ทฺเว ปณฺณา ตโต ทฺวีหิ
จตสฺโสว ภวนฺติมา"ติ.

"อุเบกขาโดยพิสตาร มี ๑๐ คือ
มชฺชตฺตฺเบกฺขา พฺรหฺมวิทฺหารุเบกฺขา
โพชฌงฺกฺเบกฺขา ฉฝํงคฺเบกฺขา ฌานุ-
เบกฺขา ปาริสฺสทฺธฺเบกฺขา วิปัสสนุ-
เบกฺขา สํฆารุเบกฺขา เวทฺนุเบกฺขา
และวีริยุเบกฺขา จากอุเบกขา ๑๐
นั้นย่อเป็น ๖ โดยเป็นมชฺชตฺตฺเบกฺขา
เป็นต้น อุเบกขา ๒ คือ ปัญญา
จากอุเบกขา ๒ นั้น จึงรวมเป็น
อุเบกขา ๔ เหล่านี้เท่านั้น".

อิติ อิมาสฺ อุเปกฺขาสฺ ฌานุเปกฺขา
อิธ อธิปฺเปตา. สํ มชฺชตฺตลฺกฺขณา.

ในบรรดาอุเบกขา ตามที่กล่าวมานี้
ในที่นี้ท่านประสงค์ ฌานุเบกขา. ฌานุ-

๑ ส. ภวนฺติ จาติ.

(๑) เอตถาห "นनु จายํ อตฺถโต
 ตตฺตรมชฌตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 ปจฺจมทฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 ตตฺตราปี 'อุเปกฺขโก จ วิหฺรตี'ติ
 เอมยํ วตฺตพฺพา ลียา, สํ กสฺมา น
 วุตฺตา"ติ ? อปริพฺยตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต

อปริพฺยตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 วิตกฺกาทีหิ อภิภูตฺตฺตฺตฺต, อิตฺ ปรนํ
 วิตกฺกวิจฺจารปีตีหิ อนภิภูตฺตฺต
 อุกฺขิตฺตฺตฺตฺตฺตฺต วิย หุตฺวา ปริพฺยตฺตฺต
 ชาตา, ตสฺมา วุตฺตาติ.

เบกขานัน มีความเป็นกลางเป็นลักษณะ.
 ในอธิการนี้มีผู้สงสัยถามว่า "ก็อุเบกขานัน
 โดยอรรถ ก็คือตัตรมชฌตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 มิใช่หรือ, ก็ตัตรมชฌตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 ในปฐมฌานและทุติยฌาน, เพราะฉะนั้น
 แม้ในปฐมฌานและทุติยฌานนั้นก็ชอบที่จะต้อง
 กล่าวอุเบกขานันอย่างนี้ว่า 'อุเปกฺขโก จ
 วิหฺรตี (เป็นผู้มีอุเบกขาอยู่)', เหตุไฉน
 ท่านจึงไม่กล่าวตัตรมชฌตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 เฉลยว่า เพราะยังมีกิจไม่ชัดเจน.

ควยวํ กิจของตัตรมชฌตฺตฺตฺตฺตฺตฺต ใน
 ปฐมฌานและทุติยฌานนั้นไม่ชัดเจน เพราะ
 ยังถูกรวมที่เป็นขำคึกทั้งหลายมีวิตกเป็นต้น
 ครอบงำอยู่, แต่ในตติยฌานนี้ ตัตรมชฌตฺต-
 เบกขานัน เป็นธรรมชาติมีกิจชัดเจนแล้ว
 เหมือนดั่งโจเงียรขึ้นได้ เพราะไม่ถูกวิตก-

๑ เอตถนฺตเร วิสฺสุทฺธิมคฺเค ๑/๒๐๗
 อนาโภครสา อพฺยาปารปจฺจปฏฺฐานา
 ปีตีวิราคปฏฺฐานาตีตี ทิสฺสุตี.

วิจารณ์และปิติครอบงำแล้ว, เพราะฉะนั้น
ท่านจึงกล่าวไว้.

อิทานิ สโต จ สัมปชานโนติ
เอตถ สรตตี สโต. สัมปชานาตีติ
สัมปชานโน. อิติ ปุคฺคเลน สติ จ
สัมปชณฺณจ วุตฺต. ตตถ สรณฺลกฺขณา
สติ. อสมฺโมหฺลฺกฺขณํ สัมปชณฺณํ. ตตถ
ภิกฺขุจาปี อิทํ สติสัมปชณฺณํ ปุริมชฺฌาเนสุปี
อตุถิ, มุฏฺฐสฺสตีสุสฺสํ หิ อสมฺปชานสุส
อุปจารมตฺตํปี น สัมปชฺชติ, ปเคว
อปฺปนา.

บัดนี้ จะวินิจฉัยในบททั้งสองนี้ว่า
สโต จ สัมปชานโน ต่อไป : พระโยคาวจร
ชื่อว่า สโต ด้วยอรรถว่า ระลึกได้. ชื่อว่า
สัมปชานโน ด้วยอรรถว่า รู้ตัวอยู่. สติ
และสัมปชัญญะ ท่านกล่าวด้วยบุคคล ด้วย
ประการฉะนี้. ในสติและสัมปชัญญะนั้น สติ
มีความระลึกได้เป็นลักษณะ. สัมปชัญญะ
มีความไม่หลงพร้อมเป็นลักษณะ. ในขั้นนั้น
สติและสัมปชัญญะนี้ มีอยู่แม้ในฉานตน ๆ
ก็จริง, เพราะว่า บุคคลผู้มีสติพื้นเพื่อนไม่มี
สัมปชัญญะ แม้เพียงอุปจากรก็ยอมไม่สำเร็จ,
จะป่วยกล่าวไปไยถึงอัปปนาเล่า.

โอฬาริกตฺตา ปน เตสํ ฉานานํ
ภูมียํ วยิ ปุริสสุสฺสํ จิตฺตสุสฺสํ คติ สฺสุชา
โหติ, อพฺยตฺตํ ตตถ สติสัมปชณฺณภิกฺขุจํ.
โอฬาริกจฺกปฺปหาเนน ปน สฺสุชฺมตฺตา
อิมสุสฺสํ ฉานสุสฺสํ ปุริสสุสฺสํ ชุรธารายํ

ถึงกระนั้น เพราะฉานตน ๆ เหล่านี้
ยังหยาบ การดำเนินของจิต ย่อมสะตวก
เหมือนกัังการเดินไปบนแผ่นดิน ของบุรุษ,
ในฉานตน ๆ นั้น กิจแห่งสติและสัมปชัญญะ
ยังไม่ชัดเจน. แต่เพราะฉานนี้ละเอียด

คุณดวงตะวัน โปษยจินดา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วีย สติสมุชฌณกิจจุปริกุกหิตา เอว
จิตตสุส คติ อิจฉิตพพาติ อีเชว วุตต.

กัญจิ ภิชโย : ยถา เชนูปโค
วจุฉ เชนูโต อปนีโต อรกุชียมาโน
ปุนเทว เชนู อุกจจติ, เอวมิต
ตติยชฌานสุขิ ปิตโต อปนีตํ ต
สติสมุชฌณารกฺเขน อรกุชียมานํ
ปุนเทว ปิตี อุกจฺเจยฺย,
ปิติสมฺปยุตฺตเมว สียา. สุเช วาปี^๑
สตฺตา สารชฺชนฺติ, อิทฺถจ อติมธฺร
สุขิ ตโตปรํ สุชาภาวา. สติ-
สมุชฌณานฺภาเวน ปเนตฺถ สุเช
อสารชฺชนา โหติ, โน อณฺณถาติ
อิทฺปิ^๒ อตฺถวิเสสํ ทสฺเสตฺถ อิ
อีเชว วุตฺตุนฺติ เวทิตพฺพ.

เพราะละองค์ที่หยาบได้ การดำเนินของ
จิต อันกิจแห่งสติและสัมปชัญญะควบคุมแล้ว
จำต้องปรารธนาอย่างนี้ เหมือนคนเดินไป
บนคมมีดโกนจำต้องปรารธนาสติ เพราะ
ฉะนั้น ทานจึงกล่าวสติสัมปชัญญะไว้ในตติย-
ฌานนี้เท่านั้น.

ยังมีข้อความที่จะพึงกล่าว ยิ่งขึ้นไปอีกบาง-
อย่าง: อุปมาเหมือนลูกโคที่ติดแม่โค ถูกเขา
พรากรจากแม่โค เมื่อไม่คุมอยู่ ย่อมเข้าไป
หาแม่โคอีกที่เคี้ยว มันโค, สุขในตติย-
ฌานนี้ ก็เหมือนอย่างนั้น แม่ถูกพรากรไปแล้ว
จากปิตี เมื่อไม่ควบคุมด้วยการควบคุม คือ
สติและสัมปชัญญะ ก็จะพึงเข้าไปหาปิตีอีก
นั่นเทียว, คือพึงสัมปยุตด้วยปิตินั้นเทียว
ฉะนั้น. อนึ่ง สัตว์ทั้งหลายย่อมยินดีนักแม่ใน
ความสุข, และสุนัข ก็เป็นมธฺรสอย่างยิ่ง
เพราะไม่มีสุขอื่นยิ่งไปกว่าตติยฌานนั้น. อนึ่ง
ในตติยฌานนี้ มีความไม่ยินดียิ่งในความสุข
ด้วยอานุภาพแห่งสติและสัมปชัญญะ, ไม่ใช่

^๑ ส. สุเช จาปี. ^๒ ฉ. อิมมปี.

คุณดวงตะวัน ไปชยจินดา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อิทานิ สุขุณฺจ กาเยน ปฏิ-
สํเวเทตี เอตฺถ กิญฺจาปี ตตฺถิยชฺฌาน-
สมฺภุคฺคิโน สุขปฏิสํเวทนาโกโค นตฺถิ,
เอวํ สนฺเตปี ยสฺมา ตสฺส นามกาเยน
สมฺภุคฺคํ สุขํ, ยํ วา ตํ นามกาย-
สมฺภุคฺคํ สุขํ, ตํ สมฺภูจฺจาเนนตสฺส ยสฺมา
อติปณฺเฑน รูเปณ รูปกาโย พฺภูโจ,
ยสฺส พฺภูจฺตฺตา ฉานา วฺภูจฺโติปี สุขํ
ปฏิสํเว เทยฺย, ตสฺมา เอตมตฺถํ
ทสฺเสนฺโต "สุขุณฺจ กาเยน
ปฏิสํเว เทตี" อาห.

อิทานิ ยฺนตํ อริยา อาจิกฺขนฺติ
อุเปกฺขโก สตีมา สุขวิหารีตี เอตฺถ

โดยประการอื่น เพราะฉะนั้น เพื่อจะแสดง
 ความพิเศษนี้ ฟังทราบว่า ท่านกล่าวคำนี้
 ไว้ในตติยฉานนี้เท่านั้น.

บัดนี้ จะวินิจฉัยในคำว่า สุขุณฺจ
กาเยน ปฏิสํเว เทตี (ยอมเสวยสุขด้วย
 กาย) นี้ต่อไป : พระโยคาวจรผู้มีความ
 พร้อมเพรียงด้วยตติยฉาน ย่อมไม่มีความ
 คำนึงในการเสวยสุข ก็จริงอยู่, แม้เมื่อ
 เป็นอย่างนี้ เพราะสุขของพระโยคาวจร
 นั้น สัมปยุตด้วยนามกาย, อีกประการหนึ่ง
 เพราะเหตุที่รูปกายของพระโยคาวจรนั้น
 ถูกรูปอันประณีตยิ่ง ซึ่งมีสุขอันสัมปยุตด้วย
 นามกายนั้นเป็นสมุฏฐานสัมผัสแล้ว, ซึ่งเมื่อ
 ใดสัมผัสแล้ว แม้ออกจากฉานก็พึงเสวย
 ความสุขได้, ฉะนั้น เมื่อจะแสดงความข้อนี้นี้
 ท่านจึงกล่าวว่า "สุขุณฺจ กาเยน
ปฏิสํเว เทตี" (ยอมเสวยสุขด้วยกาย).

บัดนี้ จะวินิจฉัยในคำว่า ยฺนตํ
อริยา อาจิกฺขนฺติ อุเปกฺขโก สตีมา

คุณดวงตะวัน โปษยจินดา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ยฺฆานเหตุ ยฺฆานการณา ตํ ตติยชฺฆาน-
 สมงฺกิปุคฺคัลลํ พุทฺธาทโย อริยา
 อาจิกฺขนฺติ เทเสฺนติ ปณฺณเปเนติ
 ปญฺจเปเนติ วิวรนฺติ วิภชนฺติ
 อุตฺตานิกรโณนฺติ ปกาเสนฺติ, ปลฺลสฺสนฺตีติ
 อธิปฺปาโย. กิณฺติ ? อุกฺเขโก สติมา
 สุขวิหารีติ. ตํ ตติยํ ฆานํ อุปสมฺปชฺช
 วิหระตีติ เอวเมตถ โยชนา เวทิตพฺพา.

สุขวิหารี (พระอริยเจ้าทั้งหลายยอมกล่าว
 บุคคลนั้นใดว่า เป็นผู้มื่อเบกขา มีสติ มีปกติ
 อยู่เป็นสุข เพราะเหตุใด) นี้ต่อไป :
 ฟังทราบคำประกอบในที่นี้เป็นอย่างนี้ว่า พระ-
 อริยเจ้าทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น
 ยอมบอก คือ แสดง บัญญัติ ตั้งไว้ เปิดเผย
 จำแนก กระทำให้ตื่น ประภาค, อธิบายว่า
 สรรเสริญ ซึ่งบุคคลผู้มีความพร้อมเพรียง
 ด้วยตติยฆานนั้น เพราะเหตุแห่งฆานใด คือ
 เพราะมีฆานใดเป็นเหตุ. ยอมสรรเสริญ
 ว่าอะไร ? ยอมสรรเสริญว่า เป็นผู้มื่อ
 เบกขา มีสติ มีปกติอยู่เป็นสุข. ยอมเขา
 ตติยฆานนั้นอยู่.

กสฺมา ปน ตํ เต เอว
 ปลฺลสฺสนฺตีติ ? ปลฺลสารหโต. อัยฺ หิ
 ยสฺมา อติมธฺรสุเข สุขปารมิปฺปตฺเตปิ
 ตติยชฺฆาเน อุกฺเขโก, น ตตฺถ
 สุขามิสฺสฺสเคน อากฺขมฺยติ. ยถา จ ปีติ
 น อุปฺปชฺชติ, เอวํ อุปฺปจฺจิสฺสตีตาย
 สติมา. ยสฺมา จ อริยชนกนฺตํ อริยชน-

ก็พระอริยเจ้าเหล่านั้นยอมสรรเสริญ
 บุคคลผู้มีความพร้อมเพรียงด้วยตติยฆานนั้น
 อย่างนี้เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะเป็น
 ผู้ควรแก่การสรรเสริญ. จริงอยู่ บุคคลผู้มื่อ
 ความพร้อมเพรียงด้วยตติยฆานนี้ เพราะเหตุ
 ว่า เป็นผู้มื่อเบกขา ในตติยฆานแม้ถึงความ
 เต็มเปี่ยมแห่งความสุข ซึ่งเป็นความสุข

คุณดวงตะวัน โปษยจินดา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เสวิตเมว จ อสงฺกิลิฏฺจํ สุขํ นาม-
กาเยน ปฏิสฺเวเทติ, ตสฺมา ปสฺสสารโห
โหติ.

อันเป็นมธุรสยิ่ง อันความดีอยู่ในความสุข
ในตติยฉานนั้นมีไฉครามา. และเป็นผู้มีสติ
เพราะเหตุที่มีสติอันเข้าไปตั้งไว้แล้ว โดย
ประการที่ปีติไม่เกิดขึ้น. และเพราะเสวย
สุขอันไม่เศร้าหมอง ซึ่งพระอริยเจ้าพอใจ
แล้ว และอริยชนเสพแล้วเท่านั้น ทางนาม-
กาย, เหตุฉะนั้น บุคคลผู้มีความพร้อม-
เพียงด้วยตติยฉานนั้น จึงเป็นผู้ควรแก่การ
สรรเสริญ.

อิติ ปสฺสสารโหติ น อริยา เต
เอวํ ปสฺสสารโหเหตุภูเต कुण्ड
ปกาสเนนตา "อุเปกฺขโก สติมา
สุขวิหารี"ติ เอวํ ปสฺสนฺตีสติ เวทิตพฺพ.
ตติยนฺติ คณนานุพุพฺพโตะ ตติยํ, ตติยํ
อุปฺปนฺนฺตปิ ตติยํ.

พึงทราบว่า พระอริยเจ้าทั้งหลาย เมื่อ
จะประกาศคุณ ซึ่งเป็นเหตุควรแก่การ
สรรเสริญอย่างนี้ จึงสรรเสริญบุคคลผู้
มีความพร้อมเพียงด้วยตติยฉานนั้นอย่างนี้ว่า
"เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ มีปกติอยู่เป็นสุข"
ดังนี้ เพราะเป็นผู้ควรแก่การสรรเสริญ
ด้วยประการฉะนี้. คำว่า ที่ ๓ คือเป็นที่ ๓
โดยลำดับแห่งการนับ, ชื่อว่า เป็นที่ ๓
แม้วรรณว่า เกิดเป็นครั้งที่ ๓ ก็มี.

นาวา เอกช่วง สุขชัย - คุณวอลนิตย์ อรุณรังษี
สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ
 ปหานาติ กายิกสุขสฺส จ กายิกทุกฺขสฺส
 จ ปหานา. ปุพฺพเวทิตฺติ ตถจ โข
 ปุพฺพเว, น จตฺตถชฺฌานกฺขณเ.
โสมนสฺสโทมนสฺसानิ อตฺตงฺกมาติ
 เจตสิกสุขสฺส เจตสิกทุกฺขสฺส จาติ
 อิมสฺมปิ ทฺวินฺนํ ปุพฺพเว อตฺตงฺกมา,
 ปหานา อิจฺเจว วุตฺตํ โหติ. กทา ปน
 เนสํ ปหานํ โหติ ? จตฺนุนํ ฌานานํ
 อุปจารกฺขณเ.

โสมนสฺสํ หิ จตฺตถสฺส ฌานสฺส
 อุปจารกฺขณเเขว ปหียติ, ทุกฺขโทมนสฺส-
 สุขานิ ปจฺมทฺตียตฺตียานํ อุปจารกฺขณเสุ.
 เหวเมเตสํ ปหานกฺกเมน อวุตฺตานํ
อินฺทริยวิภังเก^๑ ปน อินฺทฺริยานํ
 อุตฺเทสฺกฺกเมเนว อิธปิ วุตฺตานํ
 สุขทุกฺขโสมนสฺสโทมนสฺसानิ ปหานํ
 เวทิตพฺพ.

คำว่า เพราะละสุขและละทุกข์ได้
 ความว่า เพราะละสุขทางกาย และทุกข์
 ทางกายได้. คำว่า ก่อนที่เคี้ยว ความว่า
 การละสุขและทุกข์นั้นแล มีอยู่ก่อนที่เคี้ยว,
 ไม่ใช่ในขณะที่จตุตถฌาน. คำว่า เพราะ
ความดับแห่งโสมนัสและโทมนัส ความว่า
 เพราะความดับแห่งธรรมทั้ง ๒ แม้นี้ คือสุข
 ทางใจ และทุกข์ทางใจ ก่อนที่เคี้ยว,
 เมื่ออธิบายว่า เพราะละนั่นเอง. ก็การละสุข
 ทุกข์โทมนัสเหล่านั้น มีอยู่เมื่อไร ? ตอบว่า
 ในขณะที่อุปจาระแห่งฌานทั้ง ๔.

จริงอยู่ โสมนัสย่อมละได้ ในขณะที่อุปจาระ
 แห่งจตุตถฌานเท่านั้น, ทุกข์ โทมนัสและสุข
 ละได้ในขณะอุปจาระแห่งปฐมฌาน ทุตติยฌาน
 และตติยฌาน. ฟังทราบการละสุขทุกข์
 โสมนัสโทมนัสเหล่านี้ ซึ่งท่านมิได้กล่าวไว้
 โดยลำดับแห่งการละ หากแต่กล่าวไว้แต่ใน
 ที่นี้โดยลำดับอุปเทศแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ใน
อินฺทริยวิภังกนั้นเอง ด้วยประการฉะนี้.

^๑ อภิ. วิ. ๓๕/๑๖๑.

นาวาเอกช่วง สุขชัย - คุณวอลนิตย์ อรุณรังษี
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ยที ปเนตานิ ตสฺส ตสฺส ฌานสฺส
 อุปจารกฺขณเวยว ปหีนฺตึ, อถ กสฺมา
 "กตฺถ จุปฺปนํ ทุกฺขินฺทริยํ อปริเสสํ
 นිරุชฺฌติ. อธิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิวิจฺเจว
 กาเมหิ ๆเปฯ ปจฺมชฺฌานํ อุปสฺมปฺชช
 วิหริติ. เอตฺถ จุปฺปนํ ทุกฺขินฺทริยํ
 อปริเสสํ นිරุชฺฌติ. กตฺถ จุปฺปนํ
 โทมนสฺสสินฺทริยํ. สฺขินฺทริยํ.
 โสมนสฺสสินฺทริยํ อปริเสสํ นिरุชฺฌติ.
 อธิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สุขสฺส จ ปหานา
 ๆเปฯ จตฺตฺถชฺฌานํ อุปสฺมปฺชช วิหริติ.
 เอตฺถ จุปฺปนํ โสมนสฺสสินฺทริยํ อปริเสสํ
 นिरุชฺฌติ"ติ^๑ เอว ฌาเนเสว นโรโร
 วุตฺโตติ ? อตฺตฺสนิโรธตฺตา.

หากมีใคร ๆ ถามว่า ก็ถ้าสุขทุกข์
 โสมนัสและโทมนัสเหล่านี้ ย่อมละได้ในขณะ
 อุปจาระของฌานนั้น ๆ นั้นเอง, เมื่อเป็น
 เช่นนั้น เหตุไรท่านจึงกล่าวการดับในฌาน
 ทั้งหลายเท่านั้นอย่างนี้ว่า "ทุกฺขินฺทริยํ ที่
 เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไม่มีเหลือในที่ไหน.
 กุกรภิกฺขุทั้งหลาย ภิกฺขุในพระศาสนานี้สังค
 แล้วจากกามทั้งหลาย ๆลฯ เข้าปฐมฌาน
 อยู่. ทุกฺขินฺทริยํที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไม่มีเหลือ
 ในปฐมฌานนี้. โทมนัสสินฺทริยํที่เกิดขึ้นแล้ว
 ย่อมดับไม่มีเหลือในที่ไหน. สฺขินฺทริยํที่เกิด
 ขึ้นแล้วย่อมดับไม่มีเหลือในที่ไหน. โสมนัส-
 สินฺทริยํที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไม่มีเหลือในที่
 ไหน. กุกรภิกฺขุทั้งหลาย ภิกฺขุในพระศาสนา
 นี้ เพราะละสุขและทุกข์ ๆลฯ เพราะ
 ดับโทมนัสและโสมนัส เข้าจตุตถฌานอยู่.
 โสมนัสสินฺทริยํที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไม่มี

^๑ ส. มหา. ๑๔/๒๘๓-๕.

นानาวชชเนเยว จ ทุตฺติยชฺฌานูปจारे
 ปหีนสฺสาปิ โทมนสฺสสินฺทริยสฺส ยสฺมา
 เอตํ วิตกฺกวิจาร์ปจฺเจปิ กายกิลมเถ
 จิตฺตูปมาเต จ สติ อฺปปชฺชติ,
 วิตกฺกวิจาร์ภาเว เนว อฺปปชฺชติ. ยตฺถ
 ปน อฺปปชฺชติ, ตตฺถ วิตกฺกวิจาร์ภาเว.
 อฺปปหีนายะว จ ทุตฺติยชฺฌานูปจारे
 วิตกฺกวิจาร์ภาติ ตตฺถสฺส ลียา อฺปปตฺติ,
 นเตว ทุตฺติยชฺฌาเน ปหีนปจฺจยตฺตา.

ตถา ตุตฺติยชฺฌานูปจारे ปหีนสฺสาปิ
 สฺชินฺทริยสฺส ปิตฺติสมฺภูจฺานปณฺีตฺตฺรูปมฺภูจ-
 กายสฺส ลียา อฺปปตฺติ, นเตว
 ตุตฺติยชฺฌาเน. ตุตฺติยชฺฌาเน ทิ สฺขสฺส
 ปจฺจยตฺตา ปิตฺติ สพฺพโส นีรุตฺธา โหติ?

ส่วนโทมนัสสินทรีย์ แม้จะไต่แล้วในอุปจาระ
 แห่งทุตติยฌาน ซึ่งมีอาวัชณะต่างกัน เพราะ
 เมื่อความลำบากกาย และความเข้าไป
 กระทบจิต แม้มีวิตกและวิจารณ์ปัจจุันมีอยู่
 โทมนัสสินทรีย์นี้ย่อมเกิดขึ้น, เมื่อไม่มีวิตก
 วิจารณ์ก็ไม่เกิดขึ้น. ก็โทมนัสสินทรีย์เกิดขึ้น
 ในที่ใด, ต้องเกิดในที่นั้น ในเมื่อมีวิตกและ
 วิจารณ์. และวิตกวิจารณ์ยังละไม่ได้ที่เดียวใน
 อุปจาระแห่งทุตติยฌาน เพราะฉะนั้นโทมนัส-
 สินทรีย์นั้น จึงยังมีการเกิดขึ้นในอุปจาระ
 แห่งทุตติยฌานนั้น, แต่ไม่มีการเกิดขึ้นได้เลย
 ในทุตติยฌาน เพราะมีปัจจุันอันละไต่แล้ว.

อนึ่ง สฺชินทรีย์ แม้จะไต่แล้วในอุปจาระ
 แห่งตุตติยฌาน ก็ยังพึงมีการเกิดขึ้นได้ แก่
 พระโยคาวจรผู้มีกายถูกรูปอันประณีตซึ่งมีปิตฺติ
 เป็นสมฺภูฐานสัมผัสแล้ว, แต่ไม่พึงมีการ
 เกิดขึ้นได้เลยในตุตติยฌาน. เพราะปิตฺติอัน

๑ ส. นีรชฺฌติ, วิสฺสุทฺธิมคฺค. ๑/๒๑๓
 นีรชฺฌาติ.

ตถา จตุตถชฎานุปจาเรณ^๑ ปหีนัสสาปิ
 โสมนัสสันทริยัสส อาสนนตฺตา, อปฺป-
 นานุปตฺตตาย อุกฺเขชชยา อภาเวณ สมนฺมา
 อนตฺติกฺกนตฺตตฺตา จ ลียา อูปฺปตฺติ,
 นเตวฺว จตุตถชฎาเน. ตสฺมา เอว^๒
 จ "เอตฺถ จุปฺปนฺนํ ทฺวักขินทฺริยํ อปริเสสํ
 นีรุชฺฌตี"ติ ตตฺถ ตตฺถ อปริเสสคฺคหณฺณ
 กตฺตติ.

เอตฺถาห "อเถวํ ตสฺส ตสฺส
 ฌานสฺสูปจาเร ปหีนานปิ เอตา เวทนา
 อิตฺถ กสฺมา สมหาหรี"ติ. สุขคฺคหณฺณคฺค.
 ยา หิ อัยํ "อทุกฺขมสุขนฺ"ติ เอตฺถ
 อทุกฺขมสุขา เวทนา วุตฺตตา, ส่า สุขฺมา
 ทฺวิญญฺเวยฺยา น สกฺกา สุขฺเชน กเหตุ,

เป็นปัจจัยแห่งความสุข เป็นธรรมชาติดับ
 แล้วโดยประการทั้งปวง ในคตินี้มาน. อนึ่ง
 โสมนัสสันทริย^๑ แม้ละได้แล้วด้วยอุปจาระ
 แห่งจตุตถฌานละได้แล้ว ก็ยังพึงมีความ
 เกิดขึ้นได้เพราะใกล้กัน, และเพราะยัง
 ไม่ก้าวล่วงโดยชอบด้วยไม่มีอุเบกขา อันถึง
 อปัปนา, แต่ในจตุตถฌานจะเกิดขึ้นไม่ได้
 เลย. เพราะฉะนั้นแหละ ท่านจึงกระทำ
 กัณฑ์ว่า อปริเสสสะ (ซึ่งแปลว่า ไม่เหลือ)
 ในที่นั้น ๆ ว่า "ก็ทุกขินทริย^๑ ที่เกิดขึ้นแล้ว
 ย่อมดับโดยไม่มีเหลือในปฐมฌานนี้" ดังนี้
 เป็นต้น.

ในอธิการนี้ ผู้สงสัยถามว่า "เมื่อ
 เป็นเช่นนั้น เหตุไฉน ท่านจึงนำเอาเวทนา
 เหล่านี้ซึ่งแม้ละได้แล้ว ในอุปจาระแห่งฌาน
 นั้น ๆ มาไว้ในที่นี้เล่า". เฉลยว่า เพื่อ
 ดึงเอาได้โดยง่าย. จริงอยู่ อทุกขมสุข-
 เวทนานี้ใดที่ท่านกล่าวไว้ในที่นี้ว่า "ไม่ทุกข

^๑ ฉ. จตุตถชฎานุปจาเร.

^๑ ตามฉบับ ฉ. ว่าละได้แล้วใน
 อุปจาระแห่งจตุตถฌาน.

ตสฺมา ยถา นาม ทุฏฺฐสฺส ยถา ตถา
 วา อุปสงฺกมิตฺวา กเหตุํ อสฺสกุณฺเฑยฺยสฺส
 โคณสฺส กทณฺตุถํ โคโป เอกสฺมี วเช
 สพุพา คาโว สมหาหริ, อเถเกกํ
 นีหรนฺโต ปฏฺิปาฏฺิยา อาคตํ "อัย โส
 คณฺหถ นนฺ"ติ ตํปิ กาทาเปติ, เอวเมว
 สฺสุขกทณฺตุถํ สพุพา เอตา สมหาหริ.

เอวํ หิ สมหาหฺญา เอตา ทสฺเสตฺวา "อัย
 เนว สฺสุขํ, น ทุกฺขํ, น โสมนสฺสํ, น
 โทมนสฺสํ, อัย อทุกฺขมสฺสุชาเวทนา"ติ
 สกฺกา โหติ เอสา กาทฺยิตฺตุํ.

อปิ จ อทุกฺขมสฺสุชาเย เจโตวิมุตฺตฺติยา
 ปจฺจยทสฺสนตฺถญฺจาปิ เอตา วุตฺตทาติ
 เวทิตฺพุพา. สฺสุขทุกฺขปฺพานาทโย หิ
 ตสฺสา ปจฺจยา. ยถาห "จตฺตทาโร โช

ไม่สุข", อทุกขมสุขเวทนานั้น ละเอียดย
 เข้าใจโดยยาก ใคร ๆ ไม่อาจจะถือเอา
 ได้โดยง่าย, เพราะฉะนั้น ท่านจึงนำเอา
 เวทนาเหล่านี้ทั้งหมดมาไว้เพื่อจะถือเอาได้
 โดยง่าย เปรียบเหมือน นายโคบาลต้อนโค
 ทั้งหมดมาไว้ในคอกเดียวกัน เพื่อจะจับโค
 ตัวที่คู่ซึ่งใคร ๆ ไม่อาจจะเข้าไปจับได้ด้วย
 วิธีหนึ่ง, ครั้นแล้วจึงไล่โคออกไปที่ละตัว ๆ
 ให้คนช่วยจับโคตัวคู่นั้น ซึ่งมาแล้วโดย
 ลำดับว่า "นี่โคตัวนั้นจงจับมัน" ดังนี้ฉะนั้น.

ก็ท่านแสดงเวทนาเหล่านี้ ซึ่งประมวลมา
 อย่างนี้ ย่อมอาจที่จะให้ถือเอาอทุกขมสุข-
 เวทนานี้ได้ว่า "เวทนาใดไม่ใช่สุข, ไม่ใช่
 ทุกข์, ไม่ใช่โสมนัส, ไม่ใช่โทมนัส,
 เวทนานี้ชื่อว่า อทุกขมสุขเวทนา" ดังนี้.

อีกประการหนึ่ง เวทนาเหล่านี้
 ฟังทราบว่าเป็นท่านกล่าวไว้ แม้เพื่อจะ
 แสดงปัจจัย ของอทุกขมสุขเจโตวิมุตติด้วย.
 จริงอยู่ การละสุขและทุกข์เป็นต้นเป็นปัจจัย

คุณหญิงยุภา อายุรกิจ โภศน - คุณหญิงประมุล ศรีพิชัย
 อุตฺตให้ผู้มีพระคุณ

อาวุโส ปจฺจยา อทุกขมสุขาย เจโต-
 วิตฺตติยา สมาปตฺตติยา, อิทาวุโส ภิกฺขุ
 สฺขสฺส จ ปหานา ๆเปฯ จตฺตถฺ ฌานํ
 อุปสมฺปชฺช วิหริติ. อิม โข อาวุโส
 จตฺตารโ ปจฺจยา อทุกขมสุขาย
 เจโตวิตฺตติยา สมาปตฺตติยา"ติ."

ของอทุกขมสุขเจโตวิตตินั้น. ตั้งที่ท่าน
 กล่าวไว้ว่า "อูกรอาวุโส ปัจจัยของสมาบัติ
 ชื่อว่า อทุกขมสุขเจโตวิตติ มี ๔ อย่างแล,
 อูกรอาวุโส ภิกษุในพระศาสนาี้ เพราะ
 ละสุข เพราะละทุกข์ ฯลฯ เขาจตุตถฌานอยู่.
 อูกรอาวุโส ปัจจัย ๔ เหล่านี้แล ของสมาบัติ
 ชื่อว่า อทุกขมสุขเจโตวิตติ" ดังนี้.

ยถา วา อณฺฑตฺถ ปหีนํปิ สกฺกาย-
 ทิฏฺฐิอาทโย ตติยมคฺคสฺส วณฺณณนตฺถ
 ตตฺถ ปหีนํติ วุตฺตา, เอวํ
 วณฺณณนตฺถมฺเปตสฺส ฌานสฺส ตา อิต
 วุตฺตาทิปี เวทิตพฺพา. ปจฺจยมา เตน
 วา เอตฺถ รากโทสํ อติทฺรภาวํ
 หสฺเสตฺถมฺเปตา วุตฺตาทิ เวทิตพฺพา.

อีกประการหนึ่ง อุปมาเหมือนสังโยชน์มี
 สักกายทิฐิเป็นต้น แผลและไต่แล้วในมรรคอื่น
 ท่านกล่าวว่า ละไต่แล้วในมรรคที่ ๓ นั้น
 เพื่อจะกล่าวคุณของมรรคที่ ๓ นั้นใด,
 เวทนาเหล่านี้พึงทราบแม่ว่า ท่านกล่าวแล้ว
 ในจตุตถฌานนี้ เพื่อจะกล่าวคุณของจตุตถ-
 ฌานนี้เหมือนฉนั้น. อีกประการหนึ่ง เวทนา
 เหล่านี้ พึงทราบว่า ท่านกล่าวไว้แม่เพื่อจะ
 แสดงว่า รากะและโทสะอยู่ห่างไกลยิ่งใน
 จตุตถฌานนี้ เพราะถูกปัจจัยกระทบ.

๑ ม. ม. ๑๒/๕๔๓.

คุณหญิงยุภา อายุรกิจ โสภณ - คุณหญิงประมุล ศรีพิชัย
 อธิศให้ผู้มีพระคุณ

๒๕๒๖-๒๕๒๗-๒๕๒๘

เอตาสู หิ สุขํ โสมนสุสสุส ปจฺจโย, โสมนสุสํ รากสุส, ทุกฺขํ โทมนสุสสุส, โทมนสุสํ โทสสุส. สุขาทิฆาเตน จ สปฺปจฺจยา รากโทสา หตาคี อวิทุเร โทหนตีติ.

อทุกขมสุขนติ ทุกฺขภาเวเน อทุกฺขํ, สุขภาเวเน อสุขํ. เอเตเนตฺถ ทุกฺขสุขปฺปฏิกฺขมฺภูตํ ตตฺถิยเวทณํ ทีเปติ, น ทุกฺขสุขาภาวมตฺตํ. ตตฺถิยเวทนา นาม อทุกขมสุขา, อฺเปกฺขาทิปี วุจฺจติ. ส่า อิกฺขานิกฺขวิปริตานุภวณลกฺขณา. อฺเปกฺขาสติปาริสฺสฺหิตินติ อฺเปกฺขาย ชนิตสฺติปาริสฺสฺหิตี. อิมสฺมี หิ ฌาเน สฺปริสฺสฺหิตา สติ, ยา จ ตสฺสา สติยา ปาริสฺสฺหิตี, ส่า อฺเปกฺขาย กตา, น อณฺเณน.

จริงอยู่ ในบรรดาเวทนาเหล่านี้ สุขเป็น ปัจจัยแห่งโสมนัส, โสมนัสเป็นปัจจัยแห่ง รากะ, ทุกฺขเป็นปัจจัยแห่งโทมนัส, โทมนัส เป็นปัจจัยแห่งโทสะ. ก็รากะและโทสะ พร้อมทั้งปัจจัย ถูกขจัดแล้วด้วยการมา ความสุขเป็นต้น ฉะนั้น จึงชื่อว่า อยู่ในที่ ห่างไกลยิ่ง.

บทว่า อทุกขมสุข อธิบายว่า ชื่อว่า อทุกฺข เพราะไม่มีทุกฺข, ชื่อว่า อสุข เพราะไม่มีสุข. ด้วยคำนี้ ท่านแสดงเวทนา ที่ ๓ อันเป็นปฏิปักษ์ต่อทุกฺขและสุขในจตุตถ- ฌานนี้, ไม่ใช่แสดงแต่เพียงความไม่มีทุกฺข และสุข. อทุกขมสุข ชื่อว่า เวทนาที่ ๓, ท่านเรียกว่า อฺเปกฺขาก็มี. อฺเปกฺขานี้มีความเสวยอารมณ์ซึ่งต่างจากอิกฺขารมณฺและ อนิกฺขารมณฺเป็นลักษณะ. บทว่า อฺเปกฺขาสติปาริสฺสฺหิตี แปลว่า มีความบริสุทฺธิแห่งสติ อันอฺเปกฺขาให้เกิดขึ้นแล้ว. จริงอยู่ ใน

คสุมา อิทเมว "อุเบกขาสติปารี-
 สุธธิน"ติ วุตฺตุนฺติ เวทิตพฺพํ. จตุตถนฺติ
 คณนานุปฺพุทฺโต จตุตฺถํ, จตุตฺถํ
 อุปฺปนฺนุนฺติปิ จตุตฺถํ.

ข้าศึก มีวิตกเป็นต้นครอบงำ และเพราะไค
 ราตรีคืออุเบกขาเวทนา อันเป็นสภาวะกัน,
 เพราะตัตรมชัณตฺตฺอุเบกขานันบริสุทฺธิ์ แม
 ธรรมที่เกิดรวมมีสติเป็นต้น ก็เป็นอันบริสุทฺธิ์
 ผองแพว เปรียบเหมือนรัศมีของรอยใน
 ดวงจันทร์อันบริสุทฺธิ์ ฉะนั้น. เพราะฉะนั้น
 พึงทราบวาทานกล่าวเฉพาะจตุตถณานนี้
 เท่านั้นว่า "อุเบกขาสติปารีสุทฺธิ์" (แปลว่า
 มีความบริสุทฺธิ์แห่งสติ อันอุเบกขาให้เกิด
 แลว). คำว่า ที่ ๔ ไคแก ที่ ๔ โดยลำดับแห่ง
 การนับ, ชื่อว่า ที่ ๔ แมตวอยรรธวาทเกิด
 เป็นครั้งที่ ๔ ดังนี้ก็มิ.

อิมานิ จตุตฺตารี ฌานานิ
 ปุพฺพภา เกปิ นานา, มคฺคกฺขณฺเณปิ,
 ปุพฺพภา เก สฺมาปตฺติวเสณ นานา,
 มคฺคกฺขณฺเณ นานา มคฺควเสณ. เอกสฺส
 หิ ปจฺมมคฺโค ปจฺมชฺฌานินิโก โหติ,
 ทฺตฺติยมคฺคาทโยปิ ปจฺมชฺฌานินิภา วา
 ทฺตฺติยาทีสุ อณฺเณตรชฺฌานินิภา วา. เอกสฺส
 ปจฺมมคฺโค ทฺตฺติยาทีนํ อณฺเณตรชฺฌานินิโก

ฌาน ๔ เหล่านี้ แยกกัน ทั้งในส่วน
 เบื้องต้น, ทั้งในขณะมรรค, ในส่วนเบื้องต้น
 แยกกันด้วยอำนาจสมาบัติ, ในขณะมรรค
 แยกกันด้วยอำนาจมรรคที่แยกกัน. จริงอยู่
 ปฐมมรรคของบุคคลคนเดียว ย่อมเป็นธรรม
 ประกอบด้วยปฐมฌาน, แมทฺตฺติยมรรค
 เป็นต้น ก็เป็นธรรมประกอบด้วยปฐมฌาน
 บาง ประกอบด้วยฌานอย่างใดอย่างหนึ่ง

ธนาคารกรุง เทพ จำกัค สาขาชอยอารีย์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

โหติ, ทุตฺติยาทโยปี ทุตฺติยาทีนํ ในบรรดาทุตฺติยฉานเป็นต้นบ้าง. ปฐมมรรค
อณฺเฏตรชฺฌานิกา วา ปจฺจมชฺฌานิกา วา. ของบุคคลคนเดียว เป็นธรรมประกอบด้วย
ฉานอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาทุตฺติยฉาน
เป็นต้น, แมทุตฺติยมรรคเป็นต้น ก็ประกอบ
ด้วยฉานอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาทุตฺติยฉาน
เป็นต้นบ้าง ประกอบด้วยปฐมฉานบ้าง.

เอวํ จตฺตารोปี มคฺคา ฉานวเสน
สทิสฺสา วา อสทิสฺสา วา เอกจฺจสทิสฺสา
วา โหนฺตฺติ. อัยํ ปนสฺส วิเสโส
ปาทกชฺฌานนียเมน โหติ. ปจฺจมชฺฌาน-
ลาภินो हि ปจฺจมชฺฌานา วุฏฺฏาย
วิปสฺสนฺตสฺส อุပฺปนฺนมคฺโค ปจฺจมชฺฌานิก
โหติ, มคฺคจฺจคโปชฌกานี เจตฺถ^๑
ปริปุณฺณาเนว โหนฺตฺติ. ทุตฺติยชฺฌานโต
วุฏฺฏาย วิปสฺสนฺตสฺส อุပฺปนฺโน ทุตฺติยชฺ-
ฉานิก โหติ, มคฺคจฺจกานี เจตฺถ^๑
สत्ต โหนฺตฺติ.

มรรคทั้ง ๕ เหมือนกันบ้าง ไม่เหมือนกันบ้าง
เหมือนกันบ้างส่วนบ้าง ด้วยอำนาจแห่งฉาน
ด้วยประการฉะนี้. ส่วนความต่างกันของ
บุคคลนั้นนี้ ย่อมมีได้ด้วยการกำหนดฉาน
ที่เป็นบาท. จริงอยู่ มรรคที่เกิดขึ้นแก่
บุคคลผู้ได้ปฐมฉาน ออกจากปฐมฉานแล้ว
เจริญวิปัสสนาอยู่ ย่อมชื่อว่า เป็นธรรม
ประกอบด้วยปฐมฉาน, ก็ในที่นี้ องค์แห่ง
มรรคและโพชฌงค์ ย่อมเป็นอันบริบูรณ์
ทีเดียว. มรรคที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ออกจาก
ทุตฺติยฉานแล้วเจริญวิปัสสนาอยู่ ชื่อว่า เป็น
ธรรมประกอบด้วยทุตฺติยฉาน, ก็ในที่นี้ องค์
แห่งมรรคมี ๑.

^๑ ฉ. ปเนตถ.

ตติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย วิปัสสนุตสฺส
 อูปฺปนฺโน ตติยชฺฌานิกโก โหติ,^๑
 มคฺคกฺกานิ ปเนตฺถ สตฺต, โพชฌงฺกานิ
 ฉ โหนติ. เอส นโย จตฺตฺถชฺฌานโต
 ๒
 ปฏฺฐาย ยาว เวนสฺสญฺยานาสฺสญฺยตนา.
 อารูปฺเป จตฺกุกฺกปญฺจกชฺฌานํ อูปฺปชฺชติ,
 ตญฺจ โข โลกุตฺตรํ, น โลกียนฺติ วุตฺตํ.
 เอตฺถ กถนฺติ ?

มรรคที่เกิดขึ้น แก่บุคคลผู้ออกจากตติยฌาน
 แล้วเจริญวิปัสสนาอยู่ ย่อมชื่อว่า เป็นธรรม
 ประกอบด้วยตติยฌาน, ก็ในที่นี้องค์มรรค
 มี ๗, โพชฌงก์มี ๖. นี้เป็นนัยตั้งแต่
 จตฺตฺถฌานไปจนถึง เวนสฺสญฺยานาสฺสญฺยตนะ.
 ฌานจตุกนฺยและปัญจกนฺย ย่อมเกิดขึ้นในรูป
 ใด, ก็ฌานจตุกนฺยและปัญจกนฺยนั้นแล ท่าน
 กล่าวว่า เป็นโลกุตระ, ไม่ใช่โลกียะ.
 ถามว่า ในข้อนี้เป็นอย่างไร ?

เอตฺถาปิ ปจฺมชฺฌานาทีสุ ยโต วุฏฺฐาย
 โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏฺฐิตฺวา อรูปสฺมาปตฺติ
 ภาเวตฺวา โย อรูปเป^๓ อูปฺปนฺโน,
 ตํฉานิกาวสฺส ตตฺถ ตโย มคฺคา
 อูปฺปชฺชนฺติ. เอวํ ปาทกชฺฌานเมว
 นียเมติ. เกจิ ปน เถรา "วิปัสสนาย
 อารมฺมณฺฏคา ขนฺธา นียเมนตี"ติ

ตอบว่า แม้ในข้อนี้ บุคคลใดออกจากฌานใด
 ในบรรดาปฐมฌานเป็นต้น ใดเฉพาะแล้วซึ่ง
 โสตาปตฺติมรรค เจริญอรูปรูปสมาบัติอุบัติใน
 อรูปภพ, มรรคทั้ง ๓ เกิดขึ้นในอรูปภพนั้น
 แก่บุคคลนั้น ประกอบด้วยฌานนั้นทีเดียว.
 ฌานที่เป็นบาทนั้นแหละ ย่อมกำหนดอย่างนี้.
 ส่วนพระเถระทั้งหลาย บางพวกกล่าวว่า

^๑ ฉ. อัย ปาโฆ น ทิสฺสติ.
^๒ ส. วุฏฺฐาย.
^๓ ฉ. อารูปฺเป.

วทนต์. เกจิ "บุคคลชฺฆาตโย "ชั้นที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ย่อม
 นียเมตี"ติ วทนต์. เกจิ "วุฏฺฐานคามินี กำหนด". บางพวกกล่าวว่า "อธฺยาศัย
 วิปัสสนา นียเมตี"ติ วทนต์. แห่งบุคคลกำหนด". บางพวกกล่าวว่า
 "วิปัสสนาอันเป็นวุฏฺฐานคามินีกำหนด".

ตตฺตฺรายํ อนุพุทฺธิกา: วิปัสสนา- ในคำของพระเถระเหล่านั้น มีถ้อยคำ
 นียเมเน หิ สุขุวิปัสสกุสฺส อุปฺปนฺนํมคฺโคปิ, ที่แสดงไปตามลำดับดังต่อไปนี้ : ก็ว่าโดย
 สฺมาปคฺติลาภิโน ฌานํ ปาทกํ อคฺตฺวา กำหนดทางวิปัสสนา มรรคที่เกิดขึ้นแก่
 อุปฺปนฺนํมคฺโคปิ, ปจฺมชฺฌานํ ปาทกํ พระโยคาวจรผู้เป็นสุขุวิปัสสกุสฺสก็ดี, มรรค
 กคฺตฺวา ปกิณฺณกสงฺขาราเร สมนฺนํสิตฺวา ที่เกิดขึ้นแก่พระโยคาวจรผู้ใดสมาบัติ แต่
 อุปฺปาทิตมคฺโคปิ ปจฺมชฺฌานิโกว โหติ, มิได้ทำฌานให้เป็นบาทก็ดี, มรรคที่พระ-
 สพฺเพสุ สตฺต โปชฺฌณฺคานิ อฏฺฐ โยคาวจรทำให้เกิดขึ้น โดยทำปฐมฌานให้
 มคฺคณฺคานิ ปญฺจ ฌานณฺคานิ โหนฺติ. เป็นบาท แล้วพิจารณาปกิณฺณกสงฺขารก็ดี
 เตสํ หิ พุทฺธภาควิปัสสนา ก็ยอมเป็นมรรค ที่ประกอบด้วยปฐมฌาน
 โสมนสฺสสทฺคตาปิ อุเบกฺขาสทฺคตาปิ ทั้งนั้น, ทุกมรรค มีโพชฌงค์ ๗ มีองค์-
 หุตฺวา วุฏฺฐานกาเล สงฺขารุเบกฺขากาว มรรค ๘ มีองค์ฌาน ๕. ก็วิปัสสนาใน
 ปคฺตฺวา โสมนสฺสสทฺคตาวิ โหติ. เบื้องต้น ของมรรคเหล่านั้น เป็นธรรม
 สหฺรคตฺตวฺยโสมนํสํบาง เป็นธรรมสหฺรคต
 ตวฺยอุเบกฺขาบาง ในเวลาออก ถึงความ
 เป็นสังขารุเบกฺขา สหฺรคตฺตวฺยโสมนํส
 อย่างเดียว.

ธนาการกรุงเทพ จำกัด สาขาซอยอารีย์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปญจนเย ทุตติยจตุตถชุณานานิ
 ปาทกานิ กตฺวา อุปฺปาทิตมคฺเคสุ
 ยถากฺกเมเนว ฌานํ จตุรฺกิกํ ติวฺกิกํ
 ทฺวํกิกญฺจ โหติ, สพฺเพสุ ปน สตฺต
 มคฺคกฺกานิ โหนฺติ, จตุตฺเถ ฉ
 โพชฌกฺกานิ. อัย วิเสโส ปาทกชุณาน-
 นียเมน เจว วิปัสฺสนานียเมน จ โหติ.
 เตสฺปิ हि ปุพฺพภาควิปัสฺสนา โสมนสฺส-
 สหคตาปี อุปฺเปกฺขาสหคตาปี โหติ,
 ภูจฺจานคามินิ โสมนสฺสสหคตา.

ปญฺจมชฺฌานํ ปาทกํ กตฺวา
 นิพฺพุตฺติตมคฺเค ปน อุปฺเปกฺขา-
 จิตฺเตกคฺคตาวเสน เทว ฌานกฺกานิ,
 โพชฌกฺคมคฺคกฺกานิ ฉ สตฺต เจว.
 อยมฺปิ วิเสโส อุกฺขนิยมวเสน โหติ.
 อิมสฺมิ हि นเย ปุพฺพภาควิปัสฺสนา
 โสมนสฺสสหคตา วา อุปฺเปกฺขาสหคตา

ในมรรคที่พระโยคาวจร ทำทุติยฌาน
 ทุติยฌาน และจตุตถฌานในปญจนัยให้
 เป็นบาทให้เกิดขึ้น ฌาน ย่อมมีองค์ ๔ มี
 องค์ ๓ และมีองค์ ๒ ตามลำดับที่เดียว,
 แต่ทุกมรรคมี่องค์มรรค ๑, ในมรรคที่ ๔ มี
 โพชฌก ๖. ความต่างกันนี้ มีด้วยการ
 กำหนดฌานที่เป็นบาท และด้วยการกำหนด
 วิปัสสนา. ก็วิปัสสนาในส่วนเบื้องต้น แม้
 แห่งมรรคเหล่านั้น เป็นธรรมชาติสหคต
 ด้วยโสมนัสบ้าง เป็นธรรมชาติสหคตด้วย
 อุปฺเปกขาบ้าง, วิปัสสนาชั้นภูจฺจานคามินิ
 สหคตด้วยโสมนัสอย่างเดียว.

ส่วนในมรรคที่พระโยคาวจรกระทำ-
 ปญฺจมฌานให้เป็นบาทให้บังเกิดแล้ว องค์
 ฌานมี ๒ คือ อุปฺเปกขาและเอกคฺคตาแห่งจิต,
 โพชฌกและองค์มรรคมี ๖ และ ๑ เท่านั้น.
 ความต่างกันนี้ มีด้วยการกำหนดฌานและ
 วิปัสสนาทั้ง ๒ อย่าง. ก็ในชั้นนี้ วิปัสสนา
 ในเบื้องต้นสหคตด้วยโสมนัสบ้าง สหคต

วา โหติ, วุฏฺฐานคามินี อุเปกฺขา-
สหคตาว โหติ.

ด้วยอุเบกขาบ้าง, วิปัสสนาชั้นวุฏฺฐานคามินี
สหคตด้วยอุเบกขาอย่างเดียว.

อรุพชฺฌานานิ ปาทกานิ กตฺวา
อุปฺปาทิตมฺคฺเคปิ เอเสว นโย. อธิ
ปน จตฺกฺกนเย อวิตกฺกวิจารมตฺตสฺส
ทฺตฺติยชฺฌานสฺส อภาวา ตํ อปนเนตฺวา
เสสํ นํ วเสน โยเชตพฺพํ. เอวํ
ปาทกชฺฌานโต วุฏฺจาย เย เกจิ
สงฺฆาเร สมฺมสํติวฺวา นิพฺพตฺตมฺคฺคสฺส
อาสนฺนปเทเส วุฏฺจิสมาปตฺติ อตฺตนา
สทิสภาวํ กโรติ ญฺมิวณฺโณ วีย
โคธาวณฺณสฺส.

แม้ในมรรคที่พระโยคาวจร กระทำรูปฌาน
ให้เป็นบาทให้บังเกิดขึ้นแล้ว ก็มีนัยดังนี้
เหมือนกัน. แต่ในที่นี้พึงประกอบความด้วย
อำนาจแห่งฌานที่เหลือ นำเอาทฺตฺติยฌานนั้น
ออกไป เพราะทฺตฺติยฌาน เพียงไม่มี
วิตกวิจาร ไม่มีอยู่ในจตฺกนัย. สมบัติที่
พระโยคาวจรออกแล้ว ย่อมกระทำภาวะ
ที่เหมือนกับตน ในส่วนที่ไกลแห่งมรรคที่
พระโยคาวจรออกจากฌานที่เป็นบาท แล้ว
พิจารณาสังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทำให้
บังเกิดขึ้น อุปมาเหมือนสี่แผ่นดิน ย่อม
กระทำภาวะที่เหมือนกับตน ในส่วนที่ไกล
แห่งสี่แผ่นดิน ด้วยประการฉะนี้.

ทฺตฺติยตฺตฺเถรฺวาเท ปน ยโต ยโต
สมาปตฺติโต วุฏฺจาย เย เย สมาปตฺติ-
ธมฺเม สมฺมสํติวฺวา มคฺโค นิพฺพตฺติโต
โหติ, ตตฺตสมาปตฺติสทิสฺสว โหติ.

ส่วนในวาทะของพระเถระรูปที่ ๒
มรรคยอมเป็นอันพระโยคาวจรออกแล้วจาก
สมบัติใด ๆ พิจารณาธรรมคือสมบัติใด ๆ
แล้วให้บังเกิด, ย่อมเป็นเหมือนกับสมบัติ

ทำางหุ่่นส่วนจำกัด นวฉัตรอพารต เมนท
สร้างค้่นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สหพาเนว มกฺกุงคานิ ยถานูรูปํ ฉสุ
อารมฺมเณสุ อณฺณตรารมฺมณานิ โทหนฺติ.

บรรดาโลกียะและโลกุตระนั้น องค์มรรค
ทั้งหมดนั้นเทียว ในโลกียมรรค มีอารมณ์
อย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาอารมณ์ทั้ง ๖
ตามสมควร.

โลกุตฺตรมกฺกเ ปน จตฺสจฺจปฺปฏิเวธาย
ปวตฺตสฺส อริยสาวกสฺส นิพพานารมฺมณํ
อวิชฺชานุสยสฺมกฺกฆตฺกํ ปญฺญาจกฺข
สฺมมาทิฏฺฐิ, ตถา สมนฺนทิกฺกิสฺส
ตํสฺมปยฺตุโต ทิวิมิจฺจาสกฺกปฺ-
สฺมกฺกมาตโก เจตโส นิพพานปทา-
ภินิโรปน สมนฺมาสกฺกปโป, ตถา
ปสฺสณฺตสฺส วิตกฺกเณตฺสฺสจ ตํสฺมปยฺตุตา
จตฺตพิชฺวจฺจุจฺริตสฺมกฺกมาติกา มิจฺจ-
วาจาย วิรติ สมนฺมวาจา, ตถา
วิรมฺนตฺสฺส ตํสฺมปยฺตุตา ทิวิมิจฺจ-
กมฺมนตฺสฺสมุจเจติกา มิจฺจากมฺมนฺตา วิรติ
สฺมมากมฺมนฺโต, เตสฺสเยว จสฺส
วาจากมฺมนฺตานํ โวทานภูตา
ตํสฺมปยฺตุตา กุหนาทิสฺมฺมุจเจติกา

ส่วนในโลกุตมรรค ปัญญาจักษอันเพิกถอน
อนุสัยคืออวิชชา มีนิพพานเป็นอารมณ์ของ
พระอริยสาวก ผู้ประพาศเพื่อแทงตลอด
สัจจะทั้ง ๔ เป็นสัมมาทิฐิ, การยกจิตขึ้น
สูบทคือนิพพาน อันเพิกถอนมิจจาสังกัปปะ
๓ อย่าง ซึ่งสัมปยุตด้วยสัมมาทิฐินั้นของ
พระอริยสาวกผู้มีทิสฺมบุรณ้อย่างนั้น เป็น
สัมมาสังกัปปะ, การงดเว้นจากมิจจาวาจา
อันเพิกถอนวจีหุจฺริตทั้ง ๔ อย่าง ซึ่งสัมปยุต
ด้วยสัมมาสังกัปปะนั้นแหละ ของพระอริย-
สาวกผู้เห็นอยู่ และผู้ตรีกออยู่อย่างนั้น เป็น
สัมมวาจา, การงดเว้นจากมิจจากัมมันตะ
อันตัดเสียซึ่งมิจจากัมมันตะ ๓ อย่างใด
เด็ดขาด ซึ่งสัมปยุตด้วยสัมมวาจานั้นแล
ของพระอริยสาวกผู้งดเว้นอยู่อย่างนั้น เป็น

ทำางหุ้นส่วนจำกัด นวฉัตรอพาร์ท เมนท์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สมมาสมาธิ? เอส โลกุตตโร อริโย
อฏฺฐกโก มคฺโค.

ทั้งหลายมีกายเป็นต้น อันสัมปยุตด้วยสัมมา-
วายามะนั้นแหละ ของพระอริยสาวก ผู้-
พยายามอยู่อย่างนี้ชื่อว่าสัมมาสติ, เอกัคคตา
แห่งจิต อันทำลายเสียซึ่งมิจฉาสมาธิ อัน
สัมปยุตด้วยสัมมาสตินั้นแหละ ของพระอริย-
สาวก ผู้มีการอารักขาจิตอันจัดแจงไว้ดีแล้ว
ด้วยสติอย่างยอดเยี่ยมอย่างนี้ ชื่อว่า
สัมมาสมาธิ. นี่เป็นโลกุตมรรคอันเป็น
อริยะมืองค์ ๘.

โย สห โลกิเยน มคฺเคน
ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทาติ สงฺขยํ คโต,
โส โข ปเนส มคฺโค สมฺมาทิสฺส-
สงฺกปฺปานํ วิชฺชาย เสสธมฺมานํ
จรณเณ สงฺกหิตตฺตา วิชฺชา เจว
จรณญจ. ตถา เตสํ ทฺวินฺนํ วิปสฺสนา-
ยานเณ อิตเรสํ สมถยานเณ
สงฺกหิตตฺตา สมโถ เจว วิปสฺสนา จ.

โลกุตมรรคใด กับด้วยโลกิยมรรคที่
นับว่าเป็นทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทา, ก็มรรคนี้
นั้นแล ชื่อว่าวิชชา และชื่อว่า จรณะ เพราะ
สัมมาทิสฺสและสัมมาสังกัปปะ ทานสงฺเคราะห์
ด้วยวิชชา ธรรมที่เหลือทานสงฺเคราะห์ด้วย
จรณะ. อนึ่ง ชื่อว่า สมถะ และชื่อว่า
วิปัสสนา เพราะสัมมาทิสฺสและสัมมาสังกัปปะ
ทั้ง ๒ นั้น ทานสงฺเคราะห์ด้วยวิปัสสนายานะ
นอกนี้ทานสงฺเคราะห์ด้วยสมถยานะ.

๑ ส. สมมาสมาธิ.

เตสํ ทวินํ ปณฺณากุขฺนุเชน ตทนนฺตรานํ
 คิณฺณํ สีลกุขฺนุเชน อวเสสานํ คิณฺณํ
 สมาริกุขฺนุเชน อธิปณฺณาอธิสีลอธิจิตฺต-
 ลิกฺขาหิ จ สงฺกหิตตฺตา ขนฺธตฺตยญฺเจว
 ลิกฺขตฺตยญฺจ โหติ. เยน สมฺนฺนาคโศ
 อริยสาวโก ทสฺสนสมฺตฺเถหิ จกุขฺหิ
 คมนสมฺตฺเถหิ จ ปาเทหิ สมฺนฺนาคโศ
 อหฺธิโก วย วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน หุตฺวา
 วิปสฺสนายาเนน กามสฺขลฺลิกานุโยคํ
 สมถยาเนน อตฺตกิลมถานุโยคนฺติ
 อนฺตทฺทวํ ปริวชฺเชตฺวา มชฺฌิมํ ปฏิปทํ^๑
 ปฏิปนฺโน ปณฺณากุขฺนุเชน โมหกุขฺนุชฺ,
 สีลกุขฺนุเชน โทสกุขฺนุชฺ, สมาริกุขฺนุเชน
 จ โลกกุขฺนุชฺ ปทาเลนฺโต อธิปณฺณา-
 ลิกฺขาย ปณฺณาสมฺปทํ, อธิสีลลิกฺขาย
 สีลสมฺปทํ, อธิจิตฺตลิกฺขาย สมาริสมฺปทนฺติ
 คิสฺโส สมนฺตฺติโย ปตฺวา อมตํ นิพฺพานํ
 สจฺฉิกโรติ. อาทิมชฺฌปฺริโยสานกฺลฺยาณํ

ชื่อว่า เป็นชั้น ๓ และชื่อว่า เป็นลิกขา ๓
 เพราะสัมมาทิสฺสและสัมมาสังกัปปะทั้ง ๒ นั้น
 ทานสงฺเคราะห์ด้วยปัญญาชั้น ๓ ธรรมทั้ง ๓
 ถัดจากนั้น ทานสงฺเคราะห์ด้วยศีลชั้น
 ๓ ที่เหลือลง ทานสงฺเคราะห์
 ด้วยสมาธิชั้น ๓ และด้วยอธิปัญญาลิกขา
 อธิศีลลิกขา อธิจิตตลิกขา, ซึ่งเป็นเหตุให้
 พระอริยสาวก ผู้ประกอบด้วยมรรคแล้ว
 เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เหมือน
 คนเดินทาง ผู้ประกอบด้วยจักษุอันสามารถ
 ในการเห็น ประกอบด้วยเท้าอันสามารถใน
 การเดิน เว้นอันตะ (คือที่สุด) ทั้ง ๒ คือ
 กามสฺขลฺลิกานุโยค ด้วยวิปัสสนายานะ
 อตฺตกิลมถานุโยค ด้วยสมถยานะ ดำเนินไป
 สู่มชฺฌิมปฏิปทา ทำลายกองแห่งโมหะด้วย
 ปัญญาชั้น ๓, ทำลายกองแห่งโทสะด้วยศีล-
 ชั้น ๓, และทำลายกองโลภะด้วยสมาธิชั้น
 ๓ บรฺรลุสมฺบัติทั้ง ๓ คือ ปัญญาสมฺบัติ ด้วย

๑ จ. มชฺฌิมปฏิปทํ.

๐
๑
๒
๓
๔
๕
๖
๗
๘
๙

สตตคตฺตีส โภธิปกุขิยธมฺมรตนวิจิตฺตํ
 สมฺมตฺตนิยามสงฺขาทํ อริยภูมึ โอกุณฺโตะ
 โทตฺตี.

อธิปัญญาสิกขา, ที่ลสมบัตติด้วยอธิศีลสิกขา,
 สมาธิสมบัตติ ด้วยอธิจิตตสิกขา ย่อมกระทำ
 ให้แจ่มซึ่งอมตนิพพาน. ย่อมเป็นผู้ก้าวลงสู่
 อริยภูมิ กล่าวคือสัมมัตตนิยาม อันมีความ
 งาม ในเบื้องต้น ทามกลาง และที่สุด
 อันวิจิตรด้วยรัตนะคือ โภธิปกุขิยธรรม ๓๗
 ประการ ฉะนั้นแล.

มกฺกสจฺจนินฺทเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณามรรคสัจฉนิตฺเตส จป

^๑ ดูในอภิธรรมปิฎก ฉบับมหาจุฬา ฯ คัมภีร์
 ธรรมสังคณี หน้า ๓, ๒๔๖, ๓๑๕.

คุณวบุษ พรวินศุกุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สัจจปกิณฺณกถา

พรรณนาข้อเบ็ดเตล็ดของสังขะ

จตุสฺส ปน สจฺเจสฺส พาธนลกฺขณํ
ทุกฺขสจฺจํ, ปภวลกฺขณํ สมุทฺยสจฺจํ,
สนฺทิลกฺขณํ นิโรธสจฺจํ, นิชฺชานลกฺขณํ
มคฺคสจฺจํ, อปีจ ปวตฺตูปวตฺตกนิวตฺติ-
นิวตฺตกลกฺขณานิ ปฏิปาฎิยา. ตถา
สจฺชตตณฺหา อสจฺชตทสฺสนลกฺขณานิ จ.

ก็ในบรรดาสังขะทั้ง ๔ ทุกขสังขะมี
ความเบียดเบียนเป็นลักษณะ, สมุทัยสังขะมี
ความเป็นแดนเกิดก่อนเป็นลักษณะ, นิโรธ-
สังขะ มีความสงบเป็นลักษณะ, มรรคสังขะ
มีความนำออกไปเป็นลักษณะ, อีกประการ-
หนึ่ง สังขะทั้ง ๔ มีความเป็นไป มีความ
เป็นตัวให้ เป็นไป มีความกลับ มีความ
เป็นตัวให้กลับเป็นลักษณะตามลำดับ. อนึ่ง
มีความเป็นสังขะ เป็นตณฺหา เป็นอสังขะ
และเป็นทสฺสนะ เป็นลักษณะด้วย.

กสฺมา ปน จตฺตาเรว อริยสจฺจานิ
วุตฺตานิ อุนฺนานิ อนธิกานีติ เจ ?
อณฺณสฺส อสมฺภวโต อณฺณตรสฺส จ
อนปเนยฺยภาวโต. น ทิ เอเตหิ อณฺณํ
อธิกํ วา, เอเตสํ วา เอกปี
อปเนตพฺพํ สมฺโภติ.
ยถาห :

หากจะมีผู้สงสัยถามว่า ก็อริยสัง
ขะกล่าวไว้ ๔ อย่างเท่านั้นไม่หย่อนไม่ถึง
เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะสังขะ
อย่างอื่นไม่มี และเพราะสังขะอย่างใด
อย่างหนึ่งจะพืงนำออกไปก็ไม่ได้. จริงอยู่
สังขะอื่นจากสังขะทั้ง ๔ นี้ ยิ่งขึ้นไปก็ดี,
บรรดาสังขะทั้ง ๔ เหล่านี้ จะนำออกเสีย
แม้สังขะเดียวก็ดี ไม่ได้เลย. เหมือนอย่าง
ที่ตรัสว่า :

คุณนวมุข พรวินญกุล
สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

"อิธ ภิกขเว อากัจฉะยุย
สมโณ วา พุราหุโณ วา 'นยิ^๑
ทุกขํ อริยสัจจํ, อญฺญํ ทุกขํ
อริยสัจจํ ยํ สมณเณ โคตเมน
เทสิตํ, อหิมิ^๒ ทุกขํ อริยสัจจํ
จเปตฺวา อญฺญํ ทุกขํ อริยสัจจํ
ปญฺญา เปสฺสามิ'ติ เนตฺตํ จานัน
วิชฺชตี"ติอาทิ.

ยถา จาห :

"โย หิ โกลิ ภิกขเว
สมโณ วา พุราหุโณ วา เอว
วเทยฺย 'เนตฺตํ ทุกขํ ปจฺมํ
อริยสัจจํ, ยํ สมณเณ โคตเมน
เทสิตํ, อหเมตฺตํ ทุกขํ ปจฺมํ
อริยสัจจํ ปจฺจกฺขาย อญฺญํ ทุกขํ

"คฺกูกรภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือ
พราหมณ์ในโลกนี้ จะฟังมากล่าวว่า
'นี่ไม่ใช่ทุกขอริยสัจ, ทุกขอริยสัจ
เป็นอย่างอื่น ที่พระสมณโคตมทรง
แสดงไว้, เราจักบัญญัติทุกขอริยสัจ
อย่างอื่นใหม่ เว้นทุกขอริยสัจนี้เสีย'
ข้อนี้มีฐานะที่จะมีได้" ดังนี้เป็นคน.

เหมือนอย่างที่ตรัสว่า :

"คฺกูกรภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือ
พราหมณ์ผู้ใดผู้หนึ่ง จะฟังกล่าวอย่าง
นี้ว่า 'นี่ไม่ใช่ทุกขอริยสัจข้อที่ ๑ ซึ่ง
พระสมณโคตมทรงแสดงแล้ว, เรา
จักบอกกันทุกขอริยสัจข้อที่ ๑ นี้ จัก
บัญญัติทุกขอริยสัจข้อที่ ๑ อื่น' ข้อนี้

^๑ ฉ. เนตฺ.

^๒ ฉ. อหเมตฺ.

^๓ आयत्ति क वेलित्त्वा.

คุณประไพ อมาตยกุล

อุทิศให้บิดา-มารดา และญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว

ปจฺมํ อริยสจฺจํ ปญฺญา เปสฺสสามี'ติ
เนตฺถํ จานํ วิชฺชตี'ติอาที.

ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้" ดังนี้เป็นต้น.

อปัจ ปวตฺตติมาจิกฺขณฺโต ภควา
สเหตุกํ อัจจิกฺขิ, นีวตฺตติญฺจ สอุปายํ.
อิตฺติ ปวตฺตตินีวตฺตติตฺตทฺทฺภยเหตุญฺญํ เอตฺตปรมโต
จตุตฺตาเรว วุตฺตทานิ.

อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า
เมื่อตรัสบอกความเป็นไป ตรัสบอกพร้อมทั้ง
เหตุ, และตรัสบอกความกลับพร้อมทั้งอุปาย.
สังขะ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ๔ อย่าง
เท่านั้น เพราะความเป็นไป ความกลับและ
เหตุแห่งความเป็นไปและความกลับทั้ง ๒ นั้น
มีสังขะนี้เป็นอย่างยิ่ง ด้วยประการฉะนี้.

ตถา ปริยฺเยยฺยปหาตพฺพสจฺฉนิกาตพฺพ-
ภาเวตฺตพฺพานํ, ตณฺหาเวตฺตตณฺหา-
ตณฺหานิโรธตณฺหานิโรธูปายานํ, อาลย-
อาลยารามตาอาลยสมฺมุขมาตอาลยสมฺมุ-
ขมาตูปายานญฺจ วเสนาปี จตุตฺตาเรว
วุตฺตทานิ'ติ.

อนึ่ง สังขะพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ๔ อย่าง
เท่านั้น แม้วดยอำนาจแห่งธรรมที่พึงกำหนด
รู้ ๑ ธรรมที่พึงละ ๑ ธรรมที่พึงทำให้
แจ้ง ๑ ธรรมที่พึงเจริญ ๑, แห่งธรรมที่เป็น
ตัณหาวัตถุ(ที่ตั้งแห่งตัณหา) ๑ ที่เป็นตัณหา ๑
ที่เป็นตัณหานิโรธ (คือดับตัณหา) ๑ ที่เป็น
ตัณหานิโรธูปายะ (คือ อุปายดับตัณหา) ๑,
และแห่งธรรมที่เป็นอาลัย ๑ ธรรมที่เป็น

๑ ส. มหา. ๑๔/๕๓๘.

๒ ฉ. ...นิโรธูปายานํ.

๓ ฉ. ...สมฺมุขมาตูปายานญฺจ.

คุณประไพ อมาตยกุล

อุทิศให้บิดา-มารดา และญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว

อาลัยรามตา (คือมีอาลัยเป็นที่มาอินดี) ๑
 ธรรมที่เป็นอาลัยสมุคมาตะ (คือ ตัดเสียซึ่ง
 อาลัย) ๑ และธรรมที่เป็นอาลัยสมุคมาตุ-
 ปายะ (คือ อุบายตัดเสียซึ่งอาลัย) ๑ ฉะนั้น
 แล.

เอตถ จ โอฟาริกตฺตา สพฺพสฺต-
 สาธารณตฺตา จ สุวณฺเณชฺชยนฺติ ทุกฺขสจฺจํ
 ปจฺมํ วุตฺตํ, ตสฺสเสว เหตุทสฺสสนฺตํ
 ตทนนฺตรํ สมุทฺยสจฺจํ, เหตุนิโรธา
 ผลนิโรโธติ ฌापนฺตํ ตโต นิโรธสจฺจํ,
 ตทณฺคิमुปายทสฺสสนฺตํ อนฺเต มคฺคสจฺจํ.

ภวสุขสฺสาทคิตานํ วา สตฺตานํ
 สํเวกชนนฺตํ ปจฺมํ ทุกฺขมาห, ตํ เนว
 อกฺตํ อากจฺจติ, น อิสฺสรนิมฺมานาทีโต
 โหติ, อีโต ปน โหตีติ ฌापนฺตํ
 ตทนนฺตรํ สมุทฺยํ, ตโต สเหตุเกน

ก็ในบรรดาสัจจะทั้ง ๔ นี้ ทุกขสัจจะ
 ตรัสไว้เป็นปฐม เพราะเข้าใจง่าย เหตุที่
 ทุกขสัจจะหยาบ และเหตุที่ทุกขสัจจะทั่วไป
 แก่สัตว์ทั้งปวง, ตรีสสมุทัยสัจจะในลำดับ
 แห่งทุกขสัจจะนั้น เพื่อแสดงเหตุแห่งทุกข-
 สัจจะนั้นนั่นแหละ, ตรีสนิโรธสัจจะ ต่อจาก
 สมุทัยสัจจะนั้นเพื่อให้เข้าใจว่า เพราะ
 เหตุกับผลจึงกับ, ตรีสมรรคสัจจะในที่สุด
 เพื่อจะแสดงอุบายที่จะบรรลุนิโรธสัจจะนั้น.

อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
 ทุกขไว้เป็นปฐม เพื่อจะยังความสลัดให้เกิด
 แก่สัตว์ทั้งหลาย ผู้กำหนดแล้วด้วยความ
 พอใจสุขในภพ, ตรีสมุทัยในลำดับแห่งทุกข
 นั้น เพื่อให้เข้าใจว่า ทุกขนั้น ใคร ๆ

คุณประไพ อมาตยกุล

อุทิศให้บิดา-มารดา และญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว

ทุกฺขเณ อภิกฺขตฺตทา สํวึคฺคมาณสาณํ
 ทุกฺขนิสฺสรณคเวสินํ นิสฺสรณทสฺสเนน
 อสฺสาสชนนตฺถํ นิโรธํ, ตโต
 นิโรธาธิกมตฺถํ นิโรธสมฺปาปกํ มคฺคกฺคฺติ
 อยเมเตสํ กโม.

ไม่ได้ทำ ย่อมมีมาเองหาไม่ได้, มีมาเพราะ
 พระอิศวรเนรมิตเป็นต้นก็หาไม่ได้, แต่มีมา
 เพราะสมุทัยนี้, แต่นั่นตรัสนิโรธเพื่อยัง
 ความเบาใจให้เกิด ความสำเร็จการ
 ออกจากทุกขแก่บุคคลผู้มีใจสลัดแล้ว ผู้แสวง
 หาการสลัดออกจากทุกข เพราะเป็นผู้ถูก
 ทุกข์อันเป็นไปกับด้วยเหตุครอบงำแล้ว, ต่อ
 จากนั้นตรัสมรรคอันให้ถึงความดับ เพื่อกำ
 บรรลุถึงนิโรธ ลำดับของอริยสังขทั้ง ๔ นี้ มี
 กิ่งพรรณนามาฉะนี้.

เอเตสุ ปน ภาโร วีย ทุกฺขสจฺจํ
 ทญฺจพฺพํ, ภาราทานมิว สมุทฺยสจฺจํ,
 ภารนิกฺเขปนมิว นิโรธสจฺจํ,
 ภารนิกฺเขปนุปาโย วีย มคฺคสจฺจํ.
 โรโค วีย วา ทุกฺขสจฺจํ, โรคนิทานมิว
 สมุทฺยสจฺจํ, โรควุปสโม วีย
 นิโรธสจฺจํ, เกสชฺชมิว มคฺคสจฺจํ.

อนึ่ง ในบรรดาสังขะทั้ง ๔ นี้
 ทุกขสังขะพึงเห็นเหมือนของหนัก, สมุทัย-
 สังขะ พึงเห็น เหมือนการถือเอาของหนัก,
 นิโรธสังขะพึงเห็นเหมือนการวางของหนัก,
 มรรคสังขะพึงเห็นเหมือนอุบายวางของหนัก,
 อีกอย่างหนึ่ง ทุกขสังขะพึงเห็นเปรียบ
 เหมือนโรค, สมุทัยสังขะพึงเห็นเปรียบ

๑ ฆ. จ.

เหมือนสมุฏฐานของโรค, นิโรคสังจะพึงเห็น
เปรียบเหมือนโรคหาย, มรรคสังจะพึงเห็น
เปรียบเหมือนยา.

ทุกุภิกขมิว วา ทุกุขสังจํ, ทุกุพฺพญฺจ วีย อีกร้อยหนึ่ง ทุกุขสังจะพึงเห็นเปรียบ
สมุทฺยสังจํ, สุกุภิกขมิว นิโรคสังจํ, เหมือนข้าวยากหมากแพง, สมุทฺยสังจะพึง
สุวฺพญฺจ วีย มคฺคสังจํ. อปฺจ เวรี- เห็นเปรียบเหมือนฝนแล้ง, นิโรคสังจะพึง
เวรมุทฺตเวรสมุคฺคมาตเวรสมุคฺคมาตฺตปาเยหิ, เห็นเปรียบเหมือนข้าวอุดมสมบูรณ์, มรรค-
วิสรุคฺขรุคฺขมุคฺคมุคฺคปจฺเจตฺตปจฺเจตฺตปาเยหิ, ^๒สังจะพึงเห็นเปรียบเหมือนมีฝนดี. อีก
ภยภยมุคฺคนิพฺภยตฺตคฺคมุคฺคปาเยหิ, โอริมตีร- ประการหนึ่ง อริยสังจะเหล่านี้ พึงประกอบ
มโหฆปาริมตีรตฺตสมุคฺคปาปกวายา เมหิ จ ความทราบโดยอุปมาด้วยคนมีเวร เหตุของ
โยเชตฺตวาเปตานิ อุปมาโต เวหิ- เวร การตัดเวร และอุปายการตัดเวร,
ตพฺพานีติ. อุปมาด้วยคนไม่พิษ รากแห่งตนไม่พิษ การ
ตัดรากตนไม่พิษ และอุปายตัดรากตนไม่พิษ,
ด้วยภยมูลของภย ความหมกภย และอุปาย
บรรลุถึงความหมกภยนั้น, และด้วยฝั่ขางนี้
หวงน้ำใหญ่ การถึงฝั่ขางโนน ความ
พยายามให้ถึงฝั่ขางโนน ฉะนั้นแล.

^๑ ฉ. ...สมุคฺคมาตฺตปาเยหิ.

^๒ ฉ. ...เจตฺตปาเยหิ.

^๓ ฉ. ...คฺคมุคฺคปาเยหิ.

คุณวัลลภ ธารวณิชกุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สพฺพาเนว ปเนตานิ สจฺจานิ
ปรมตฺถเณ เวทกการกนิพฺพุตคมภาวโต
สุญฺญานีติ เวทิตพฺพานิ. เตเนตํ วุจฺจติ :

อนึ่ง สังขะเหล่านี้ทั้งหมดที่เคี้ยว
โดยปรมัตถ์พึงทราบว่่า ชื่อว่่า วางเปล่า
เพราะไม่มีตัวผู้เสวย ผู้กระทำ ผู้รับ และ
ผู้เดิน. กว่่าเหตุนี้ พระโบราณจารย์
จึงกล่าวคาถาประพันธ์ไว้ว่่า :

"ทุกฺขเมว หิ น โภจฺจิ ทุกฺขิโต
การโก น กิริยาว วิชฺชติ
อตุถิ นิพฺพุติ น นิพฺพุโต ปุมา
มกฺกมฺกฺติ คมโก น วิชฺชตี"ติ.

"ก็ทุกฺขเท่านั้นมีอยู่ แต่ใคร ๆ ผู้ถึง
ทุกฺขห้ามี่ไม่ กิริยาเท่านั้นมีอยู่ แต่
ผู้กระทำห้ามี่ไม่ ความคับมีอยู่ แต่
บุคคลผู้คับห้ามี่ไม่ ทางมีอยู่ แต่ผู้เดิน
ห้ามี่ไม่" ดังนี้.

อถววา :

อีกประการหนึ่ง :

ชฺวสุภสุขตฺตสุญฺญํ
ปุริมทฺวยมตฺตสุญฺญมมตฺปทํ
ชฺวสุขตฺตวิรหิโต
มกฺโก อิติ สุญฺญตา เตสุ.

ในสังขะเหล่านั้น ความว่างเปล่าคือ
เพราะสังขะ ๒ ข้างตน วางเปล่า
จากคามยั้งยืน ความงาม ความสุข
และอตฺตา อมตบทวางเปล่าจาก
อตฺตา มรรคเวนจากคามยั้งยืน
ความสุข และอตฺตา.

คุณวัลลภ ธารวณิชกุล

สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นิโรธสุญยานิ วา คีณิ, นิโรโธ
 จ เสสตุตยสุญโย. ผลสุญโย วา เอตุถ
 เหตุ สมุทเย ทุกขสุส อภาวโต, มกุเก
 จ นิโรธสุส, น ผเลน สกพุโ
 ปกติวาทินิ ปกติ วिय, เหตุสุญญจ
 ผล ทุกขสมุทธานิ นิโรธมคฺคานญจ
 อสมวายา, น เหตุสมเวตฺติ เหตุผล
 สมวายวาทินิ^๑ ทฺวิอญฺกาติ วिय. เตเนตฺ
 วุจฺจติ :

สังจะทั้ง ๓ วางเปล่าจากนิโรธ,
 และนิโรธก็วางเปล่าจากสังจะทั้ง ๓ ที่เหลือ.
 อีกอย่างหนึ่ง ในสังจะนี้ เหตุวางเปล่า
 จากผลเพราะทุกข์ไม่มีอยู่ในสมุทัย, และ
 นิโรธไม่มีอยู่ในมรรค, ไม่ใช่เหตุรวมกัน
 กับผล เหมือนคังปกติของผู้ถือลัทธิประภค
 ติทั้งหลาย (ปกติวาทิ), และผลก็วางเปล่า
 จากเหตุ เพราะทุกข์กับสมุทัย และนิโรธ
 กับมรรค ทารวมกันไม่, ไม่ใช่ผลแห่งเหตุอยู่
 ร่วมกับเหตุ ดังเช่นผลของอญฺ๒ ๒ ๒ เป็นตน
 ของผู้นับถือลัทธิสมวายะ (คือ ลัทธิรวม
 ติทั้งหลาย) (สมวายวาทิ). ด้วยเหตุนี้
 ท่านพระโบราณจารย์ จึงกล่าวคาถาประ
 พันธนีไวว่า :

"ตยมิธนิโรธสุญญํ
 ตเยน เตนานิ นิพพุตี สุญญา
 สุญโย ผเลน เหตุ
 ผลมปิ ตํเหตุนา สุญญนฺ"ติ.

"ในสังจะนี้ สังจะทั้ง ๓ วางเปล่า
 จากนิโรธ นิโรธก็วางเปล่าจาก
 สังจะทั้ง ๓ แม้นั้น เหตุวางเปล่าจาก
 ผล แม้ผลก็วางเปล่าจากเหตุนี้"
 คังนี้.

^๑ สัพโปกตฺถเก เจว สมฺโมทฺวิโนทนิยญจ
 (๑๑๖) "เหตุผลสมวายวาทินน"ติ ทิสฺสติ.

สพฺพาเนว สจฺจานิ อณฺณมณฺณ-
สภากานิ อวิตถโต อตุตฺตสุณฺณโต
ทุกฺกกรปฺปเวธโต จ. ยถาท :

สังขะทั้งหมดนั้นเกี่ยวเป็นสภาคแก่กัน
และกัน เพราะไม่คลาดเคลื่อน เพราะ
วางเปล่าจากอตฺตา และเพราะการแหง-
ตลอดซึ่งกระทำไ้โดยยาก. ดังที่พระผู้มี-
พระภาคตรัสไว้ว่า :

"ตํ กิ มณฺณสิ อานนฺท,
กตมํ นุโข ทุกฺกกรตฺรํ วา
ทฺุรภิสํภวตฺรํ วา, โย
ทฺุรโตว สุขุเมณ ตาฬจฺฉิคฺคเพณ
อสนํ อติปาเตยฺย โปชานุโปชํ
อวิราธิตํ, โย วา สตฺตธา^๑
ภินฺนสฺส วาลสฺส โภภฺยิยา
โภภฺยิ ปภฺยิวิชฺเฌยฺยาติ.

"ดูกรอานนท์ เธอจะสำคัญ
ความข้อนั้นเป็นไฉน, อย่างไหน
จะทำได้ยากกว่า หรือสำเร็จได้
ยากยิ่งกว่า, คือผู้ที่ยิงลูกธนูให้ตกไป
ตรงช่องลูกตาล อันเล็ก จากที่ไกล
ดอกแล้วดอกเล่าไม่ผิดพลาด, หรือ
ผู้ที่เอาปลายขนทราย ซึ่งแตกแล้ว
๑ เลียง ยิงไปถูกปลายขนทรายด้วย
กัน.

เอตฺเทว ภนฺเต ทุกฺกกร-
ตฺรณฺเจว ทฺุรภิสํภวตฺรณฺจ. โย
วา สตฺตธา ภินฺนสฺส วาลสฺส
โภภฺยิยา โภภฺยิ ปภฺยิวิชฺเฌยฺยาติ. อถ

พระอานนท์ทูลตอบว่า พระ-
พุทธเจ้าข้า ขอทีบุคคลยิงปลายขน-
ทรายที่แตก ๑ เลียง ให้จุดปลาย
ขนทรายนี้แหละทำได้ยากกว่า และ

^๑ ส. ม. สตธา.

โฆ เต อานนท ทุบุปฏิวิษุณฺตรํ
 ปฏิวิษุณฺตึ. เย 'อิตํ ทุกฺขนฺ'ติ
 ยถากุตํ ปฏิวิษุณฺตึ ๆเปฯ
 'อัยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา'ติ
 ยถากุตํ ปฏิวิษุณฺตึ"ติ?

สำเร็จได้ยากยิ่งกว่า. พระผู้มีพระ-
 ภาคตรัสต่อไปว่า ดูกรอานนท โดย
 ที่แท้แล บุคคลผู้หลงตลอดตามความ
 เป็นจริงว่า 'นี้ทุกข์' ฯลฯ หลง
 ตลอดตามความเป็นจริงว่า 'นี้
 ปฏิปทา ให้ถึงความดับทุกข์' หลง
 ตลอดได้ยากกว่า" ดังนี้.

วิสภาคานี สลกฺขณวตฺถุถานโต.
 ปริมาณิ จ เทว สภาคานี
 ทุรวคาคฺคฺเตน คมฺภีรคฺคฺตา โลกียคฺคฺตา
 สาสวตฺตา จ, วิสภาคานี ผลเหตุเภทโต
 ปริณฺเวยฺยปฺหาคคฺคฺโต จ. ปจฺฉิมานิปิ
 เทว สภาคานี คมฺภีรคฺคฺเตน
 ทุรวคาคฺคฺตา โลกคฺคฺตรคฺคฺตา อนาสวตฺตา
 จ, วิสภาคานี วิสยวิสยึเภทโต
 สจฺฉนิคฺคฺตคฺคฺตาเวตคฺคฺโต จ.

สังจะเหล่านี้ เป็นวิสภาคกันเพราะ
 กำหนดลักษณะของตน. ก็สังจะ ๒ ข้างตน
 เป็นสภาคกัน เพราะลักษณะ ด้วยอรรถว่า
 หยั่งลงได้โดยยาก เพราะเป็นโลกียะ และ
 เพราะมีอัสวะ, เป็นวิสภาคกัน เพราะ
 ความต่างแห่งผลและเหตุ และเพราะเป็น
 ธรรมที่พึงกำหนดรู้และพึงละ. แม้สังจะ ๒
 เบื้องปลายก็เป็นสภาคกัน เพราะเป็นธรรม
 ที่หยั่งลงได้ยาก ด้วยอรรถว่าลักษณะ เพราะ
 เป็นโลกุตระ และเพราะไม่มีอัสวะ, เป็น
 วิสภาคกันเพราะความต่างที่เป็นอารมณ์และ

^๑ ส. มหา. ๑๔/๕๖๖.

มีอารมณ์ และเพราะเป็นธรรมที่จะพึงทำให้
แจ่ม และเป็นธรรมที่พึงเจริญ.

ปจฺมตฺตียานี จาปิ สภาคานี อนึ่ง แมสังขะที่ ๑ กับที่ ๓ ก็เป็นสภาคกัน
ผลापເສໂຕ, วิสสภาคานี สงฺขตา- เพราะการอ้างถึงผล, เป็นวิสภาคกันเพราะ
สงฺขตโต. ทุติยจตุตฺถานี จาปิ สภาคานี เป็นสังขตธรรมและอสังขตธรรม. อนึ่ง แม
ເຕຸອປເສໂຕ, วิสสภาคานี เอกนฺต- สังขะที่ ๒ กับที่ ๔ ก็เป็นสภาคกัน เพราะ
กຸສລາກຸສລໂຕ. ปจฺมจตุตฺถานี จาปิ อ้างถึงเหตุ, เป็นวิสภาคกัน เพราะเป็นกุศล
สภาคานี สงฺขตโต, วิสสภาคานี โลกีย- โดยส่วนเดียว และเป็นอกุศลโดยส่วนเดียว.
โลกຸຕຸຕຣໂຕ. ทุติยตฺตียานี จาปิ สภาคานี อนึ่ง แมสังขะที่ ๑ กับที่ ๔ ก็เป็นสภาคกัน
ເນວເສກຸຂານາເສກຸຂາວໂຕ, วิสสภาคานี เพราะเป็นสังขตธรรม, เป็นวิสภาคกัน
ສາຣມຸນນານາຣມຸນໂຕ. เพราะเป็นโลกียะและโลกุຕຣະ. แมสังขะ
ที่ ๒ กับที่ ๓ ก็เป็นสภาคกัน เพราะเป็น
ເນວເສກຸຂຣຣມແລະນາເສກຸຂຣຣມ, เป็น
วิสภาคกัน เพราะเป็นไปกับด้วยอารมณ์และ
ไม่เป็นอารมณ์.

อิตฺติ เหวํ ปกาเรหิ
นเยหิ จ วิจฺกฺขโณ
วิชฺฌณา อริยสจฺจานํ
สภาควิสภาคตฺตฺติ.

ผู้มีปัญญาเห็นประจักษ์ พึงรู้ความ
ที่อริยสังขเป็นสภาคกันและเป็นวิสภาค
กัน โดยประการและโดยนัยตามที่ได
แสดงมาฉะนี้แล.

คฺยสาคร อารยะศาสตร์
สร้างคณฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สัพพเมว เจตถ ทุกข์ เอกวิธ
 ปวตฺติภาวโต, ทฺวิธ นามรูปโต, ติวิธ
 กามรูปารูปูปตฺติภวเกทโต, จตฺตพิธ
 จตฺตอาหารเกทโต, ปญฺจวิธ
 ปญฺจปาทานกฺขนฺธเกทโต. สมฺทโยปิ
 เอกวิธ ปวตฺตกภาวโต, ทฺวิธ
 ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตาสมฺปยุตฺตโต, ติวิธ
 กามภววิภวตฺตหาเกทโต, จตฺตพิธ
 จตฺตมคฺคปฺปเหยยโต, ปญฺจวิธ
 รูปาภินนฺทนาทิกเกทโต, ฉตฺตพิธ
 ฉตฺตหาภายเกทโต.

ก็ในบรรดาสัจจะเหล่านี้ ทุกข์ทั้งหมด
 ที่เดียวมีอย่างเดียว เพราะเป็นความเป็น
 ไป, มี ๒ อย่าง โดยเป็นนามและเป็นรูป,
 มี ๓ อย่าง โดยความต่างแห่งภพที่เกิด คือ
 กามภพ รูปภพ และอรุภพ, มี ๔ อย่าง
 โดยความต่างแห่งอาหารทั้ง ๔, มี ๕ อย่าง
 โดยความต่างแห่งอุปาทานชั้น ๕. แม
 สมุทัยก็มีอย่างเดียว โดยเป็นตัวผู้เป็นไป,
 มี ๒ อย่าง โดยประกอบด้วยทิสฺสและไม
 ประกอบด้วยทิสฺส มี ๓ อย่าง โดยความต่าง
 แห่งกามตฺตหา ภวตฺตหา และวิภวตฺตหา,
 มี ๔ อย่าง โดยมรรคทั้ง ๔ พึงปหาน, มี
 ๕ อย่าง โดยความต่างแห่งความยินดียิ่ง
 ในรูปเป็นต้น, มี ๖ อย่าง โดยความต่าง
 แห่งหมวดตฺตหา ๖.

นิโรธปิ เอกวิธ อสงฺขตธาตฺตภาวโต,
 ปริยายโต ปน ทฺวิธ สอุปาทิสฺเสส-
 อนุปาทิสฺเสสโต, ติวิธ ภวตฺตยวูปสมโต,
 จตฺตพิธ จตฺตมคฺคาคิคมนฺนียโต, ปญฺจวิธ

แม้โรธก็มีอย่างเดียว โดยความเป็นอสัง-
 ขตธาตฺ, แต่โดยปริยายมี ๒ อย่าง โดย
 เป็นสอุปาทิสฺเสสและอนุปาทิสฺเสส, มี ๓ อย่าง
 โดยเข้าไปสงบภพทั้ง ๓, มี ๔ อย่าง โดยพึง

คุณสาคร อารยะศาสตร์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปญจาภินนุทนรูปสมโต, ฉัพพิโต ฉตฺตหา-
 กายกชยเภทโต. มคฺโคปิ เอกวิโต
 ภาเวตฺตพฺโต, ทฺวิโต สมถ-
 วิปัสสนาเภทโต, ทสฺสนภาวนาเภทโต
 วา, ติวฺวิโต ขนฺธคฺคยเภทโต.

บรรลุดว้ยมรรคทั้ง ๔, มี ๔ อย่าง โดยเข้า
 ไปสงบความยินดีทั้ง ๔, มี ๖ อย่าง โดย
 ความต่างแห่งความสิ้นไปแห่งหมวดตัมหา ๖.
 แม่มรรคก็มีอย่างเดียว โดยเป็นธรรมที่พึง
 เจริญ, มี ๒ อย่าง โดยความต่างแห่ง
 สมถะและวิปัสสนา, หรือโดยความต่างแห่ง
 ทัสสนะและภาวนา, มี ๓ อย่าง โดยความ
 ต่างแห่งชั้นทั้ง ๓.

อัยฺ หิ สปปฺเทสฺตฺตา นครํ วิย
 รชฺเชน นิปฺปเทเสหิ ตีหิ ขนฺธเหหิ
 สงฺคหิโต. ยถาห :

จริงอยู่ มรรคนี้ ท่านสงเคราะห์ด้วยชั้น
 ทั้ง ๓ ซึ่งไม่มีส่วน เหมือนคังครรวมกับ
 ดว้ยราชสมบัติ เพราะมีส่วนของตนฉะนั้น.
 เหมือนคังที่พระเถรีกล่าวไว้ว่า :

"น โข อาวุโส วิสาข
 อริเยน อฏฺสงฺกิกิเณน มคฺเคน
 ตโย ขนฺธา สงฺคหิตา, ตีหิ
 จ โข อาวุโส วิสาข ขนฺธเหหิ
 อริโย อฏฺสงฺกิกิโก มคฺโค
 สงฺคหิโต. ยาจาวุโส วิสาข
 สัมมาวาจา โย จ

"ดูกรอาวุโสวิสาขะ ชั้นทั้ง ๓
 ไม่ได้สงเคราะห์ ดว้ยอริยมรรคมี
 องค์ ๘, ดูกรอาวุโสวิสาขะ อริย-
 มรรคมีองค์ ๘ ท่านสงเคราะห์
 ดว้ยชั้นทั้ง ๓. ดูกรอาวุโสวิสาขะ
 สัมมาวาจาใด สัมมากัมมันตะใดและ
 สัมมาอาชีวะใด, ธรรมเหล่านี้

คุณสาคร อารยะศาสตร์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สมฺมากมฺมนฺโต โย จ
 สมฺมาอาชีโว, อีเม ธมฺมา
 สีสกฺขนฺธํ สงฺกฺหิตา. โย จ
 สมฺมาวาชาโม ยา จ สมฺมาสติ
 โย จ สมฺมาสมาธิ, อีเม
 ธมฺมา สฺมาธิกฺขนฺธํ สงฺกฺหิตา.
 ยา จ สมฺมาทิสฺสุจฺจํ โย จ
 สมฺมาสงฺกปฺโป, อีเม ธมฺมา
 ปญฺญาภกฺขนฺธํ สงฺกฺหิตา"ติ?

จตุพฺพิโต โสตาปตฺติมคฺคาทิวเสน.

อปีจ สพฺพาเนว สจฺจานิ
 เอกวิธานิ อวิตถตฺตา, อภิญฺเวยฺยตฺตา
 วา. ทูวิธานิ โลกียโลภุตฺตรโต,
 สงฺขตาสงฺขตโต วา. ติวิธานิ ทสฺสน-
 ภาวนาหิ ปหาตพฺพโต อปฺปหาตพฺพโต^(๒)

สงฺเคราะห์ในศีลขันธ. สัมมา-
 วายามะใด สัมมาสติใด สัมมา-
 สมาธิใด, ธรรมเหล่านี้สงฺเคราะห์
 ในสมาธิขันธ. สัมมาทิสฺสุจฺจํ สัมมา-
 สงฺกปฺปะใด, ธรรมเหล่านี้
 สงฺเคราะห์ในปัญญาขันธ".

มรรคมี ๘ อย่าง ด้วยสามารถแห่งโสตา-
 ปตฺติมรรคเป็นต้น.

อีกประการหนึ่ง สัจจะทั้งหมดที่เดียว
 มีอย่างเดียว เพราะไม่คลาดเคลื่อน,
 เพราะเป็นธรรมที่พึงรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง. มี
 ๒ อย่าง โดยเป็นโลกียะและโลกุตระ,
 หรือโดยเป็นสังขตธรรม และอสังขตธรรม.

^๑ ม. ม. ๑๒/๕๔๔.

^๒ จ. "เนวปหาตพฺพนาปหาตพฺพโต"ติ
 ปาโร ทิสฺสุจฺจํ.

คุณหญิงบุญเจือ กิติวัฒน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

จ. จตุพิธานิ ปริณเวทยปหาคพ-
สจฺฉิกาทพฺภาวเวคพฺพโตติ.

มี ๓ อย่าง โดยเป็นธรรมอันที่ส่นะและ
ภาวนาฟังละ โดยเป็นธรรมอันที่ส่นะและ
ภาวนาไม่ฟังละ (และโดยเป็นธรรมอัน
ที่ส่นะ และภาวนาฟังละก็ไม่ใช่ ไม่ฟังละ
ก็ไม่ใช่). มี ๔ อย่าง โดยเป็นธรรมที่
ฟังกำหนดรู้ เป็นธรรมที่ฟังละ เป็นธรรม
ที่ฟังทำให้แจ้ง และเป็นธรรมที่ฟังเจริญ
ฉะนี้แล.

เอวํ อริยสจฺจานํ
หุพฺโพธานํ พุโธ วิธึ
อเนกเมทโต ชญฺญา
หิตาย จ สุขาย จาติ.

นักปราชญ์ ฟังรู้วิธีแห่งอริยสังขะ ซึ่ง
จะฟังเข้าใจโดยยาก โดยประเภท
มีใช้น้อย เพื่อประโยชน์แก้กฏและ
เพื่อความสุข ด้วยประการฉะนี้แล.

สจฺจปภิญญกถณฺนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาข้อเบ็ดเตล็ดแห่งสังขะ จบ.

คุณหญิงบุญเจือ กิติวัฒน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อิทานิ ฌมฺมเสนาปติ ภควตา
 เทสิตกุกฺกเมเนว อนุเต สจฺจจตุกกั
 นิทฺทิสิตฺวา "ตํ ญาตญฺเจเน ญาณนฺ"ติ-
 อาทินา สจฺจจตุกกฺวเสเน สุตฺมเย ญาณั
 นิกเมตฺวา ทสฺเสตฺติ, เอวํ "โสตาवธาเน
 ปณฺญา สุตฺมเย ญาณนฺ"ติ ปุพฺเพ วุตฺตํ
 สพฺพํ นิกเมตฺวา ทสฺเสตฺตีติ.

บัดนี้ พระธรรมเสนาบดี กรันแสดง
 สัจจะอย่างละ ๔ ในที่สุด ตามลำดับที่พระ-
 ผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงแล้วนั้น เทียว
 แสดงย่ำสุตมยญาณ ด้วยอำนาจแห่งสัจจะ
 อย่างละ ๔ ด้วยคำว่า "ชื่อว่า ญาณ ด้วย
 อรรถวารุธรรมนั้น" ดังนี้ เป็นต้น, แสดงย่ำ
 ธรรมทั้งหมดที่กล่าวแล้วในเบื้องต้นว่า "ปัญญา
 เครื่องทรงจำธรรมที่ไต่สัจมาแล้ว ชื่อว่า
 สุตมยญาณ" ดังนี้แล.

สัทธมฺมปฺปกาสินียา ปฏิสัมภิทามคฺคญฺจกถาย

พฺรณฺณาสุตฺมยญาณนิกฺเคในสัทธมฺมปฺปกาสินี

สุตฺมยญาณนิกฺเคสวณฺณนา นิฏฺฐิตา

อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค จบ.

คุณหญิงบุญเจือ กิติวัฒน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ใบแจ้ง

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ขอเรียนให้ทราบว่

1. ท่านที่ได้รับพระคัมภีร์ ฉบับ “ภูมิพลโลกิขุ” แล้วปรากฏว่พบข้อบกพร่องในเนื้อหาพระคัมภีร์ เป็นต้นว่

- หน้าหนังสือขาดหายไป
- เลขหน้าหนังสือไม่เรียงตามลำดับ
- ข้อความพิมพ์เลอะเลือน อ่านไม่ชัด

ฯลฯ

โปรดส่งพระคัมภีร์คืนไปยัง มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ

ในบริเวณวัดสระเกศฯ

ถนนจักรพรรดิพงษ์ กรุงเทพฯ ๑ 10100

โทร.0-2223-0316, 0-2221-8001

มูลนิธิ ๑ ยินดีส่งพระคัมภีร์เล่มใหม่ชดเชยให้ท่าน ทางไปรษณีย์ทันที และจะออกค่าใช้จ่ายในการส่งหนังสือคืนให้ท่านด้วย

2. ถ้าหากท่านพบคำผิด กรุณาแจ้งมาด้วย เพื่อแก้ไขให้ถูกต้องต่อไป ด้วยความขอบพระคุณอย่างยิ่ง.

Bhumibalo Bhikkhu Foundation Notice

1. In case of your "Bhumibalo Bhikkhu" CANON contains the following deficiencies :

- Page(s) missing
- Page number(s) not in order
- Printing(s) unclear/unreadable

Please return such defect CANON to

Bhumibalo Bhikkhu Foundation

Wat Srakesa Compound

Chakrabardibong Road

BANGKOK 10100

Tel.0-2223-0316, 0-2221-8001

The Foundation will immediately replace you with a new copy and will also refund you the return postage.

2. If you found any error(s) in your CANON copy, please let us know so that the correction(s) can be done accordingly.

Thank you very much for your kind cooperation.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกขุ ในบริเวณวัดสระเกศฯ
ถนนจักรพรรดิพงษ์ กรุงเทพมหานคร
นางชลอ วรรณจันทร์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๔๘
โทร.๐-๒๒๒๓-๐๓๑๖, ๐-๒๒๒๑-๘๐๐๑